

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXI — leto 1975/76 — št. 4

Jezik in slovstvo

Letnik XXI, številka 4

Ljubljana, januar 1975/76

Časopis izhaja mesečno od septembra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Matjaž Kmecl, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Matjaž Kmecl in Jože Koruza (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik Ivo Graul

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 50100-678-45015

Letna naročnina 48.— din, polletna 24.— din, posamezna številka 6.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 24.— din

Za tujino celoletna naročnina 100.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Po mnenju Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto, Ljubljana, št. 421-1/72 z dne 10. 1. 1973, je revija Jezik in slovstvo oproščena prometnega davka

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina četrte številke

Razprave in članki

- 97 Sedemdesetletnica Marje Boršnikove
- 104 *Jože Koruza* K problematiki slovenskega prerođa
- 120 *Taras Kermauner* Razmerje med tragedijo v Evropi in pri Slovencih
- 128 *Helga Glušič* Nedokončano in neobjavljeno besedilo pripovednika Cirila Kosmača

Zapiski, ocene in poročila

- 134 *Franc Jakopin* Ruske izposojenke v slovenščini
- 137 *Gregor Kocijan* Pogled na slovensko književnost od Trubarja do moderne
- 140 *Istvan Fried* Problemi literarnozgodovinske slavistike na Madžarskem

Polemika

- 4/3 *Franc Šebjanič* »Trdovratno protestništvo« V. Novaka ob Zborniku Š. Küzmiča
- 4/4 Knjižne novosti Slovanske knjižnice

SEDEMDESETLETNICA MARJE BORŠNIKOVE

Foto: Joco Znidaršič, Delo

24. januarja praznuje prof. Marja Boršnikova sedemdesetletnico. To je hkrati praznik izjemno bogatega, ustvarjalnega in človeško polnega življenja, ki je vrisalo in še riše slovenski literarni vedi neizbrisno črto; pa ne samo vedi kot znanosti, tudi kot šolskemu znanju in najširši, tudi literarni kulturi.

Težko je v pol strani besed zajeti to življenje, na kratko pa je bilo takšno: Rojena v Borovnici 24. 1. 1906, študirala slavistiko v Ljubljani, en semester tudi v Pragi, diplomirala 1929, bila do zadnje vojne zaposlena kot profesorica v Ptuj, Ljubljani, Leskovcu v Srbiji, Celju, 1938 doktorirala (o Aškercu); med vojno zaprta, odpuščena iz službe, po vojni različne zaposlitve na šoli, v NUK, na ministristvu, kot šolska inšpektorica, 1948 nastavljena kot docentka za slovensko literarno zgodovino na ljubljanski filozofski fakulteti, 1952 izredni, 1959 redni profesor, na lastno željo upokojena 1963. — Strokovno delo je začela z različnimi recenzijami in nadaljevala z dolgo vrsto obsežnih in izčrpnih, večkrat monografskih razprav (od teh najpomembnejše o Aškercu 1939, Celestinu 1951, Tavčarju I 1973), poljudnih prikazov slovenskih klasikov v različnih jugoslovanskih jezikih (Levstik, Aškerc, Kersnik, Župančič), bibliografij (Aškerčeva 1936, Kratak bibliografski pregled slovenskega slovstva 1955), gradivskih intervjujev (Gradnik, Löfflerjeva), spremnih besed in ureditev ZD in ID (Aškerc, Tavčar, Jerajeva, Kvedrova, Majcen, Cankar i. dr.), strokovnih člankov o najrazličnejših vprašanjih, s pregledom slovenskega slov-

stva in dr. — Kot referentka za učbenike je svojčas mnogo storila za sistematično delo na tem področju (berila, Klasje), delovala v različnih uredništvih (bila je v prvem uredništvu JiSi!), sodelovala s predavanji na različnih slavističnih kongresih in zborovanjih in obenem vzgajala rodove mladih slovenskih literarnih zgodovinarjev, jim bila mentorica in spodbujevalka.

Ob godu je vsa sredi dela in načrtov; do črte pod računi je še daleč; kljub temu pa je osebni praznik priložnost za pogled na preteklost in sedanost, za spomin, oceno in željo. Najprej spomin.

Začetki? Nagnjenja do literature?

Vsak človek je lahko plamen ali vsaj plamenček, ki raste iz sebe, če ne, vsaj iz drugih. Iz mene je nekaj časa rasel precejšen, pa ni dovolj razpalil drugih. Morebiti sem zgrešila poklic.

Vse priče so že pomrle ali se porazgubile, samo očarljiva Sneguljčica bi še utegnila potrditi, da so me res že štiriletno izbrali za najmanjšega škratka. Sosedstvu, ki je to igro prirejalo, sem se zdela za to očitno primerna. Dosti se ni zamujalo z mano. Treba mi je bilo ob prihodu v domek, kjer se je škratom vnezdila Sneguljčica, samo kot zadnjemu prestrašeno vzklikniti: »Kje je moj nožek?« — Ker pa inscenatorjem ni bilo mogoče na našem le pretesnem odru dati pribegli Sneguljčici prostora v postelji, so zadnji hip pobrali med drugim za njene noge še škrateljčkov stol. Ko pa zanj ob gosjem prikorakanju domov pri mizi ni bilo stola, sem po šolsko priučenem naštevanju drugih, kaj komu manjka, le glasno zajokala: »Kje je moj stol?!« Moj nastop je bil tako presunljiv in pristen, da je publika planila v smeh in ploskanje. — Takšen je bil moj prvi dramski uspeh.

Drugič sem vžgala občinstvo v Kamniku na nekem predmestnem seniku. Tam je bilo dovolj prostora za oder in za dovoljšno publiko. Bilo je o počitnicah med drugim in tretjim razredom liceja. Takrat sem imela za sabo že nekaj dramskih in dramskih izkušenj, ki pa jih naš leksikon še ni zabeležil. S sošolko in podstanovalko Nado sva namreč prek vse zime uprizarjali pantomime, dramske in operne prizore, da o cirkusu in kabareti tu sploh ne govorim. Ti so se sicer snovali z obilnejšim ansamblom, pompoznejšo scenerijo in pred obsežnejšim občinstvom, vendar o teh ni razen fotografij več nikakršnega sledu. Najina publika je bila le kritika druge drugi, kadar nisva nastopali v duetu, ohranili pa so se moji prvi dramski fragmenti komedije in verzificiranega opernega libreta. Njihova usoda je bila nekoliko svojevrstna. Zašli bi bili upravičeno v polno pozabo, ko bi ne bili po desetletju vžgali drobnega plamenčka — pa to že ne spada več sem. Kamniška igra, ki sem jo z nekaterimi spremembami spominsko priredila po Krojačku junačku, bi bila vrednejša spomina glede na njen uspeh. V vlogi Špicabrina sem izzvala kupe smeha in nisem zašla tako hitro v pozabo. O tem, da sem morda rojena za dobredejno komiko, pa nisem dovolj razmišljala, čeprav sem se tudi kasneje še tutam spozabljala s takšnimi verzi in prozo. Kot četrtošolka sem se vtisnila v spomin razredu, profesorskemu zboru pa tudi drugim državljanom te svojevrstne republike z Licejsko himno: ta je še dolgo kasneje krožila od ust do ust. Sama sem jo s precejšnjo vnemo dušila, pa se ni dala več pogasiti. Zmeraj znova je pokukal kje nov zubelj na dan. Še letos me je ob intimnem praznovanju petdesetletnice mature spraševal drobec preostalih

maturantk-licejk po njej. Leto dni kasneje se je govorilo o moji izključitvi, a na veliko srečo je rokopis izginil. Iz deklamatoric pa se med interno preiskavo profesorskim razsodnikom, ki so deloma s težavo prikrivali smeh — kakor so bili pač prizadeti — ni posrečilo iztisliti ničesar. Naj takoj pripomnim: daleč od politike je reč le s smehom, popopranim z budalostmi — pač pubertetnemu okusu primerno — razjedala avtoritete. Danes bi se človek čudil požaru, ki ga je v tistem sproščenem času lahko razpihoval samo brezskrbni Licej.

Na strogi, že kar onaftalinjeni Poljanski gimnaziji, kamor so nas v sedmi presadili, se je moja lučka stisnila v kot in skorajda ni mogla več brleti nikomur. Šele po prihodu v sproščeni univerzitetni svet se je razmahnil njen plamenček. Moja prva objava še zmeraj ni bila literarno-zgodovinska, marveč rahlo satirična. Ožji znanci so se ji hahljali in bi se ji še, če bi bila mogla z novimi domicilicami na dan. Pa so se liberalci ob nasaditvi trikotnika, primerneza za pse (moj naslov: »Likoazarjev mestni nasad«), čutili prizadeti in me mežikajoč pošiljali h klerikalcem. Do tja nikoli nisem zašla. Satirični plamenček pa je s humorjem vred nesluteno pogasila krepka Kidričeva roka. Bila je, kot sem menda nekje že povedala, pedagoško izredno učinkovita in me ponekod drži še danes.

Vaše plodno in problemsko razgibano literarnozgodovinsko delo razodeva izreden posluš za zmeraj novo odkrivanje, raziskovanje in poudarjanje snovi, ki so v slovenski književnosti estetsko ali razvojno tehtne, pa so bile tako ali drugače prezrte. Ob tem pa vendarle desetletja nazaj v vašem delu dominira nekaj vprašanj, ki se vam očitno zdijo še posebej vznemirljiva in ste jim zato posvetili večino svojega življenjskega dela; denimo Aškerc, Celestin, Gradnik, Tavčar, slovenske ženske pisateljice. V čem ste videli njihovo posebno privlačnost — če bi, nekako retrospektivno povzemajoče, skušali opredeliti svoj odnos do njih?

Radi bi vedeli, kako da prav tak izbor mojega dela, »denimo Aškerc, Celestin, Gradnik, Tavčar, slovenske ženske pisateljice.« Kratko bi odgovorila, kar tudi sami že veste: da bi užigal pozabljenec, zanemarjenec, zapostavljenec, brskal po iskrah pod pepelom. S tem pa ni povedano dovolj. Majcen je bil res že skoraj pokopan — niti slavisti niso več vedeli zanj —, Jerajeva in Kvedrova in še kdo drug pa so se izpeli in ni bilo česa reševati za njimi. Čemu pa potem njihov obup, strahoten konec? Prizadevala me je tragika manjših, ki bi bili lahko večji, večjih, ki so zares veliki. Tisti, ki imam zanje kartoteke gradiva, pa sem jih utegnila za javnost šele v manjši meri obdelati, bi takšnega pogleda ne poenostavljali. Moje javne redkobesednosti se v teh rečeh še zmeraj drži kidričevska pedanterija, ki ti ne dovoli dela iz rok, preden se ti ne zdi vsestransko do kraja prekuhan. Takšna potreba pa je največja sovražnica šarlatanstva, terja podrobno, zamudno preverjanje. Današnjemu bliskovitemu času je najbolj strupena nasprotnica, zato je obsojena na smrt. Nujno potrebni institut, ki bi nas s timskim delom edini lahko razbremenil, se je ta in drugi slavist potrudil našagati, da je danes že kar ogrožena veja, če še sedimo na njej.

Tako smo obtičali na zadnjem mestu med kulturnimi narodi in ni verjetno, da bi se posebej s takšnim zamudnim, težaškim delom posameznik potil, kakor se je med zadnjimi še kateri iz moje generacije. Če bi pričevala govoriti o usodi svojih številnih škatel in kartotek, kartotek in škatel, ki so se že zdavnaj zaro-

tile proti meni, bi ne prišla do konca. S čim so me potemtakem še prizadevali — posrečeno uporabljate besedo vznemirjali — ti navedenci in nenavedenci, da sem se prav teh zmeraj znova lotevala?

Pri ženskah sem iskala odgovor na njihovo brezprimerno zatrtost. Točno pred pol stoletjem sem se lotila prve in napisala o njej prvi literarnozgodovinski pri-spevek. Hči našega največjega ustvarjalca vendar ni mogla ostati brez možganov in srca. Kako da jo je naša kulturniška srenja tako zanemarila, da je ob šivanju belega perila oslepela, namesto da bi se bila izšolana ukvarjala z literarno znanostjo in esejistiko, za kar je bila po svojih sposobnostih in značaju poklicana?! Seveda se nisem mogla zadovoljiti s to prvo ugotovitvijo. Ne bi bila Kidričeva učenka, če bi dve leti ne vrtala po dokazih in dokazkih o Ernestinini resnicoljubnosti in nebogljeni vnetosti, in bi utegnila vrtati še do danes, če bi tega seciranja ne presekal moj kratki odhod na študij v tujino. Nekaj podobnega se je koj nato zgodilo v Pragi. Namesto da bi s polno žlico zajemala, sem si naprtila nalogo o slovenskem teatru in na tujem lovila dokazov o naši nekdanji zapostavljenosti. Z disertacijo o Herderjevem vplivu in pomenu za Slovence sem se upirala mrazu in drugim neprilikam še pred odhodom na prvo službeno mesto v provinco, tam pa z zagrizenostjo revnega zbiralca nedostopnih znamk odlagala drugo za drugo polprazne kuverte. Današnjost si pri duhovno polni mizi ne beli glave, s čim bi se bila mogla krmiti mlada znanost v tedanji izstradani provinci. Še bolj nesmiselno je postalo moje romanje na kazensko politično postajo v Srbiji s polnim kovčkom Cankarja. Ko sem ga tam od konca do kraja prežvečila, sem šele spoznala, kaj vse nedostopnega še potrebujem, da zadovoljim profesorja. Tudi Prijatelj je zahteval za disertacijo poznavanje predmeta v celoti, čeprav od tam zajameš en sam droben problem. Oboje je enako priporočljivo še danes: celota in kračina. Ker pa za dosegljivo gradivo ni bilo prav nikakršne izbire, sem se lotila pač tistega, kar mi je bilo glede na mojo novo nastavitev v domovini edino še do neke mere dostopno. Ne upam si trditi, da sem se Aškerca oprijela s tolikšno ljubeznijo kakor Cankarja; vna in temeljitost pa se mi nista izneverili. To dokazuje Aškerčeva bibliografija, ki sem zanjo potrošila mesce in mesce garanja. Problemu, ki sem ga zasledovala v monografiji, to trdo sistematično težaštvo v celoti ni služilo, toda le timska zakladnica instituta bi me ga bila mogla odrešiti. Tak bibliografski in biografski temelj nenehno dopolnjujočih dejstev bi tudi vse druge razbremenjeval pri gradnji monografskih stavb, ki brez tega ne morejo rasti s solidnih tal. Pa to je brezplodno ponavljati!

Ustvarjalna zatrtost, ki sem jo morala s stisnjenimi zobmi premagovati sama, se je ponavljala do danes ob polni zavesti, da me obremenjuje z garaštvom, ki je pač nujno, a se zanj ne čutim poklicana. Govorim v imenu vseh, ki se jim je pretenki nožiček, določen za oblikovanje, skrhal, ker so z njim morali klati predebel, pretrd les.

Ustvarjalna zatrtost pa me podobno kakor pri znanstvenikih vznemirja tudi pri leposlovcih. Ta tragika ni samo družbeno obremenjena. Že našete osebnosti, ki ste jih izbrskali iz mojega dela, povedo, da so bile svojega ugašanja v veliki meri krive tudi same, in tu se začneja problem. Kje je vzrok za to? Od kod izjeme kakor Tavčar, ki ustvarjalno pada, a se najmočneje razžari tik pred koncem, ko se zna sam, z lastno močjo otresti zadušljivega pepela? Od kod Cankarjevo vstajenje v času njegove najhujše nemoči?

V istem smislu ste bili bržkone prvi literarni zgodovinar iz Kidričeve in Prijateljve šole, ki ste začutili in delovno izkazali globoko potrebo po tematski pomladitvi slovenske literarne zgodovine. Pri tem mislimo na široko in sistematično zastavljeno delo za zgodovino slovenske književnosti pred prvo svetovno vojno in po njej. Kaj vas je pri tem vodilo, kako se je to delo za slovensko literarno vedo obrestovalo, kako ocenjujete rezultate teh pobud in tega dela?

Kultiviranje versajskih parkov me nikoli ni toliko privlačilo kolikor kultiviranje neizorane ledine. Ko sem pred več ko četrstoletjem nastopila na slavistiki, sem imela preširok in prepodroben program. Zajemal je poleg revizije starih dosežkov v ocenjevanju naše novejšje literature, ki so bili večkrat pod ali precenjevani, še tudi sistematičen pretres našega stoletja, ki je bilo z naše strani do takrat le deloma pregledano. Vse to je šlo preko mej fakultetnega programa. Skušala sem zaktivizirati strokovne delavce vseh vrst in starosti. Postavila sem načrt za podroben pretres vseh naših dob in obdobj in skušala zadolžiti skupine naših strokovnjakov, da jih ob pomoči naraščaja sistematično pregledajo in na koncu prispevajo kvalitetno bilanco posameznih pojavov kot osnovo za prihodnjo literarno zgodovino in bodoči literarnozgodovinski institut. Sama sem ob strokovno najprimernejših pomočnikih prevzela dobo »moderne«. Zaprošila sem nato takratno kulturno skupnost za najnižjo dotacijo, brez katere pa organizacija ni mogla steči. Toda bila sem odbita! Kakor je pri nas običaj, mi je ta načrt menda podrl takrat za to odločilen slavist, ki je bil sam zajet v sklop tega dela. Po mojem zgledu se je na svojo roko za povojno dvajsetletje oblikovala skupina takrat najmlajših literarnih zgodovinarjev in z večjo vztrajnostjo kaj kmalu dosegla potrebno dotacijo za uspešno realizacijo svojega načrta. Meni pa so se široki načrti, ki sem jih v sklopu s svojo generacijo sprva nenehno postavljala, iz različnih vzrokov sproti podirali, a so kasneje do neke mere uspeli brez mene. — Nisem imela več druge možnosti, kakor da delam sama! S svojimi povsem novimi dognanji, to je z ritmičnimi shemami posameznikov in dob do najnovejšega časa sem doma in v tujini naletela skoraj na popoln molk, če ne celo na zmigovanje z rameni. Doslej pa me na moje nenehne pozive nihče še ni poskušal dejansko, z dokazi ovreči. Nekaj klic pa le že kali! Eppur si muove!

Vsi, ki smo kdaj delali in se šolali v vašem seminarju, imamo v najlepšem spominu vašo demokratičnost in spodbujevalnost v razmerju do študentov. V okviru poprej omenjenega dela za zgodovino novejšje slovenske literature ste organsko in kar se da delovno vključevali ves seminar; iz tega načina pedagoško-strokovnega dela je kot najvidnejši plod nastal Prežihov zbornik, pred njim je podobno delo teklo v zvezi z Gradnikom in še prej Tavčarjem. Prosim, opredelite svoj odnos do šolske slavistike, svoje tovrstne, nedvomno bogate pedagoške izkušnje!

Moje enakovredno spoštovanje vseh vrst prizadevnih, poštenih ljudi ne glede na njih položaj, miselnost ali starost me vse življenje bogati. Že zdavnaj sem ugotovila, da se človek ne prebora le s talenti, z učenostjo ali novimi izkušnjami, če mu manjka mladostni elan in še kaj več. Vseskoz sem pozivala mlade ljudi, da morajo po zakonu razvoja prerasti starejše. Vendar nikoli na škodo poštenosti, vselej le z večjo sposobnostjo.

Mlade ljudi in najmlajše sem vseskoz pozivala, naj me kritizirajo v obraz. Privoščili pa se me najbrž niso prehudo niti za hrbtom. Prezirala sem avtoritativnost policaja. Grade naj jo notranje kvalitete. Študent opazi vsako učiteljevo napako z dvojnimi očali. Z mojimi so mi širokogrudno prizanašali.

Enkrat samkrat, na prvem službenem mestu, sem doživela sumljivo prasketanje ognja, ki bi se utegnil razvneti v požar proti tistemu, ki ga je najvneteje kresal. Nevarnost eksplozije je namreč pretela — meni! Slušateljem na fakulteti sem iz takratne slabotnosti užigala le še skromen plamenček, čudim se, če mi te skromnosti niso zamerili. Najbrž so slutili moj preutrujeni napor. Saj sem skoraj ves čas plavala proti toku. Težav mi niso povzročali, čeprav bi jih bila pogosto zaslužila. Grozil, nenehno grozil mi je samo prehitvajoči čas. Do upokojitve, kasneje pa še huje. Pravzaprav nisem nikoli več iz polnih pljuč zadihala.

O svojih tridesetletnih izkušnjah z dijaki in s študenti bi lahko napisala več vedrih kakor bridkih knjig. Dajali smo si vsaj toliko kolikor jaz njim in v marsikaterem pregrenkem trenutku so mi bili v edino oporo. — Dokler nas je držala vera v nujnost medsebojnega oplajanja za skupno delo, pri čemer so zdržali mlajši neprimerno več kakor starejši, smo drug ob drugem rastli. Nenadoma pa je pričel Satan to vero razkrajati in pri najboljši volji ni bilo več moč sestaviti novega skupnega delovnega načrta. Atomizacija nas je razbila, vsak se je zatekel v svojo luknjico in se skušal povzpeti sam. Takšen solipsizem se mi zdi od sile škodljiv, saj bolno razkraja ves naš organizem. Nekateri se povzpno na škodo drugih, morda celo bolj talentiranih, a s šibkejšimi komolci. Večina talentov utone brez perspektive, osamljenih v zaslužkarstvu, ne da bi mogli uresničiti svojo edinstveno poklicanost. To pač ni njihova krivda, popravljam, ni samo njihova krivda. Koliko preveč se jih porazgublja, ko nimajo več sebi primerne zaposlitve! Tistih najdragocenejših, rojenih za znanstveno, institutsko delo. Kot da z vsakim otrpne kos mene.

Iz vašega in Slodnjakovega seminarja je izšla v petdesetih (in še kasnejših) letih vrsta slavistov; tam si je oblikovala svoja prva akademsko profilirana znanja iz literarne vede. Mnogi med njimi so se kasneje bolj ali manj tvorno posvetili strokovnemu oziroma znanstvenemu delu na tem področju. Smemo si misliti, da ste na odličnem razgledišču: na eno stran vidite v pionirsko fazo ljubljanske literarnozgodovinske slavistike, mislim pri tem kajpada na Prijatelj in Kidričev seminar, poznate sebe in svojo generacijo, zbliza ste spremljali tudi mlajše rodove, jih do znatne mere strokovno oblikovali. Kako bi ocenili njihove kvalitete in nekvalitete, kako vso to novejšo slovensko literarno zgodovino kot kontinuiteto?

Res mi ni žal, da sem lahko sodelovala pri dveh tako različnih generacijah. Sicer pa nista bili samo dve. Od najstarejših, »sedemdesetletnikov« (Govekar, Eller, Meško, Finžgar, Kraigher, Jerajeva, Prijatelj, Žigon, Župančič), da ne pozabim celo »šestdesetletnika« Murka, ki sem ga poslušala na praški univerzi in me je sprejemal na svojem gostoljubnem domu, se je vrstilo krog mene devet literarnih rodov, ki so me osebno prepajali z neizbrisnim žarenjem. Posebno naključje mi je omogočalo premostiti prepade med njimi in razumeti vsakogar posebej, s takšnimi osebnimi stiki globlje ujeti tudi celoto, njeno nenehno razkrižno dinamiko. Trdo prebiti dve svetovni vojni in se iz druge na višku izčrpa-

ne moči prekotaliti v drugo polovico svojega življenja in dela, pa terja ob moji izgubi skoraj vseh svojcev in prejšnjih prijateljev napor novega poroda. Kako pa naj goli novorojenec greje in razsvetljuje nove generacije?! Takšno goloto zrcali delo moje prve povojne dobe, ki se s težavo otresa brlečih odsevov tujih in poprejšnjih ognjev. Krčevito in počasi je bilo mogoče priplezati iz poplave klišejev do sebe in do lastne nove ustvarjalnosti. Brez injekcij mladega rodu bi bilo to še počasnejše. O tem povojnem literarnozgodovinskem rodu sem že večkrat spregovorila in me ni volja ponavljati. Ni pa več to samo en rod in se druga povojna generacija že precej jasno loči od prve. Saj se že tretja pojavlja na obzorju, čeprav mi s tó žal neposredni stiki usihajo. Z druge strani pa razveseljivo naraščajo.

In kako je pri tem s tradicijo? — Župančič je na prelomu stoletja zapel: »Mogoben plamen iz davnine šviga . . . ker neprekinjena drži veriga . . .« Velik ustvarjalec se zmeraj zaseka v tradicijo, a jo vselej spet premosti s seboj. Tudi velika nova doba ni brez korenin v poprejšnji. Smisel zgodovine, tudi literarne zgodovine je, da dragocene korenine odkriva, pogloblja in spremlja njihovo rast.

Kako daleč ste z monografijo o Tavčarju, katere prvi del že poznamo, kritika pa ga je ugodno ocenila?

S Tavčarjem II. še nisem pričela. Na njegovo nagrmadeno gradivo se kopičijo nove ovire. Zlasti tehnične. Zadnja, še količkaj plodna leta mi grizejo s čakanjem. Čakam, da se ga usmili za to poklicana založba. Čakam na nakazano gmotno podporo. Čakam na razširitev prostora svojih pet ducatov škatel in map, ki bremene mojo ne cela dva kvadratna metra obsegajočo delavnico. Ko bi se takšnega in podobnega čakanja kmalu znebila, bi knjiga morebiti prilezla v tiskarno še v letu mojega in Tavčarjevega jubileja, ki sta pet- in petdeset let vsaksebi. Pa takšni čudeži niso odvisni od mene. Morda bom v tem letu pričakala vsaj tri razprave (za Slovensko Matico, Matico Srpsko in Slovenski biografski leksikon v SAZU), ki so me lani bremenile s to problematiko.

Kako bi ne poznali Pregljevega vzklikanja: naj ga Bog obvaruje pisanja ali pisarjenja po petdesetem letu! Jaz pa si drznem pisati o Tavčarju celo dvajset let kasneje; saj mi daje ta tako izzvani pisatelj sam korajžo z uspehi in polomijami še tik pred smrtjo. Tudi jaz si do smrti ne želim vreči peresa iz rok. Načrtov ničkoliko, glava pa še zmeraj nezavarovana.

In končno: vaš jubilej, ki ga očitno praznujete z enako trdim delom kakor vse življenje, je vendarle neka točka, ki omogoča sicer nekoliko indiskretno vprašanje. Kako bi s pogledom nazaj, na svojo več ko bogato in raznotero delo, ocenili doseženo? Kaj od opravljenega dela vam je danes najbolj pri srcu? In za kaj se vam zdi škoda, da še niste mogli popraviti?

Naj gre ta nepotrebni »jubilej« mimo brez pavze! Čas je vsak hip bolj dragocen. Kar je za mano, ni važno. Preveč je pepela, premalo ognja. Rada bi vžgala še kak plamenček.

To in veliko osebne sreče vam želimo ob vašem osebnem prazniku tudi mi, naši bralci — številni znani in neznani znanci!

K PROBLEMATIKI SLOVENSKEGA PRERODA

Druga polovica 18. stol. je doba naglih in temeljnih sprememb v slovenski književnosti. Po gradivu, ki ga je imela do nedavnega v razvidu naša literarna veda, so se te spremembe kazale še v dosti bolj prelomni pomembnosti, kakor jo v resnici imajo. Tako se je književnost predhodnih dob kazala v povsem na versko življenje in na iz njega izvirajoče potrebe vezani podobi, ki le kdaj pa kdaj odstopa mesto najosnovnejšemu šolskemu učbeniku (abecednik) in jezikoslovnim publikacijam (slovnica, slovar). Ob tej odločno prevladujoči versko namembni književnosti pa bolj ali manj naključno in nesistematično životari uradniško pismenstvo (prevodi vinogradniškega zakonika, prevodi posameznih razglasov, prisežni obrazci, zapisi individualnih priseg ipd.). Vse, kar ni sodilo v ta okvir, je bilo opremljeno s pečatom izjemnega in slučajnega.

V nasprotju s to enostransko namembnostjo slovenske književnosti pa se kažejo radikalne spremembe zadnjih desetletij 18. stol. in začetka 19. stol. v poživljenem zanimanju za kulturo slovenskega knjižnega jezika, v razširitvi poučnega slovstva od zgolj versko vzgojnih knjig na različne panoge človeškega znanja (veterina, babištvo, kulinarika, čebelarstvo v samostojnih publikacijah ter vrsta zemljepisnih, zgodovinskih, vremenoslovskih, zdravstvenih in gospodarskih člankov v pratikah in časniku), v pritegnitvi berila in računice k že tradicionalnima šolskima učbenikoma abecedniku in katekizmu, v rednem in uradno potrjenem prevajanju javnih razglasov, zlasti pa v pojavu slovenskih periodičnih publikacij (pesniški letni zbornik, pratika z obsežnim poučnim in zabavnim berilom, časnik). V celoti se kaže viden premik od priložnostnega ali kampanjskega dela k načrtnemu.

Najpomembnejše pa je, da je šele ta doba jasno in javno izpričala potrebo po umetelno oblikovani slovenski besedi brez drugotne namembnosti in skušala tej potrebi tudi zadostiti z različnimi literarnimi poskusi (predvsem v posvetni verzifikaciji s pritegnitvijo mnogih vrst in oblik lirskega, pa tudi epskega pesništva, in v dramatiki, torej v skladu s klasicistično poetiko). Tako se pravzaprav šele s to dobo začenja zgodovina slovenske literature kot besedne umetnosti. Zato je razumljivo, da je z njo naš prvi modernejši literarnozgodovinski sintetik Ivan Grafenauer že leta 1908 začel svojo Zgodovino novejšega slovenskega slovstva in je takšno delitev na »staro« in »novo« slovensko slovstvo ohranil tudi v svojem zadnjem pregledu slovenske literarne preteklosti.¹ Manj deklarativno, a vendar dovolj vidno je takšna delitev izražena v velikem sintetičnem delu najbolj zaslužnega raziskovalca starejše slovenske književnosti Franceta Ki-

¹ I. Grafenauer: Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, I: Od Pohlina do Prešerna, 1: Jahresbericht des Staatsgymnasiums in Krainburg 1908, str. 3—51. Isti: Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I; Lj. 1909. Isti: Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva; Celje 1973 (Znanstvena knjižnica, nova serija, 1).

driča.² Pri tej delitvi ni odločalo le leposlovje v slovenskem pisanju proti koncu 18. stol., ampak zlasti dejstvo, da se s to dobo začenja kontinuirana slovenska književna ustvarjalnost in da se s tem časom začenja neprekinjen kulturno integracijski proces celotnega slovenskega naroda, ki je kmalu vplival tudi na politično ozaveščanje in preko njega mobiliziral na boj za osamosvojitve slovenskega naroda iz tisočletnega tujega jarma.

Novejši in najnovejši slovenski literarni zgodovinarji vse bolj odkrivajo kontinuiteto slovenskih kulturnih in literarnih prizadevanj tudi v starejših obdobjih in v svoji periodizaciji ne poudarjajo posebej prelomnega pomena druge polovice 18. stol.; pač pa jo brez izjeme izpričujejo vsaj v količinskih razmerjih obdelave tega obdobja v primeri s poprejšnjimi, bolj ali manj pa tudi eksplicitno v sami obravnavi. V skladu s premikom zornega kota karakterizacije slovenskega slovstva od kulturnozgodovinskih izhodišč preko idejnih vse bolj v literarnoidejna in stilistično zgodovinska se v novejših slovenskih literarnozgodovinskih delih uveljavlja tudi ustrezna periodizacijska terminologija. Tako za obravnavano obdobje prevladuje idejno zgodovinska oznaka razsvetljenstvo (ob pravopisno preganjanem sinonimu prosvetljenstvo), Jože Pogačnik pa skuša uveljaviti zgolj na literarne umotvore vezana termina klasicizem in predromantika.³ S takšnim označevanjem pa je skoraj popolnoma izrinjen iz rabe termin preporod oziroma prerod, kakor priporoča sedanji slovenski pravopis.

Pojem prerod ni imanentno literarnozgodovinska oznaka, saj označuje neki kulturnozgodovinski proces (pravzaprav na območje kulture omejeno predstojno političnega formiranja slovenskega naroda), v katerem ima literatura sicer odločilen delež, vendar ne po svojem idejno stilnem značaju, marveč predvsem kot pojav sam. Termin je prevzet prejkolesj po sočasni češki slovstveni zgodovini.⁴ Menda ga je prvi uvedel v slovensko literarno vedo Ivan Prijatelj v svoji disertaciji Studien zur Geschichte der slowenischen Wiedergeburt (Dunaj 1902). Za njim ga je prav tako v nemški obliki uporabljal v disertaciji Nikolaj Omersa.⁵ V slovensčini je termin uporabil Prijatelj v razpravi Duševni profili naših preporoditeljev,⁶ ki je predelana disertacija za namene akademskih predavanj na ljubljanski slavistiki v študijskem letu 1920/21. V tej razpravi moremo vsebino pojma rekonstruirati šele iz posameznih karakteristik dobe in osebnosti. Za knjižni ponatis razprave je Prijatelj dodal kratko uvodno definicijo: »Slovenski preporod — slovenska narodna renesansa — to se pravi, oni kulturni, zlasti literarni pokret, ki ima namen vzpostaviti Slovence kot samostojen narod, s primernimi kulturnimi, posebno literarnimi funkcijami, usmerjenimi proti cilju enotne narodne samozavesti, se začenja v drugi polovici XVIII. stoletja in se nadaljuje vso prvo polovico XIX. stoletja, nakar se mu v sredini istega stoletja pridruži politična prebuja naroda, zahtevajočega svojo samoodločbo v državnopravnih sistemih.«⁷ Iz te karakteristike vidimo širok kulturnozgodovinski okvir Prijateljvega pojmovanja preroda, če pa pazljivo preberemo razpravo, vidimo, da je termin pri Prijatelju pravzaprav omejen na nekaj najbolj ozaveščenih ali literarno ustvarjalnih osebnosti. Tako mu izpeljanka »preporoditelj« pomeni po eni strani moža, svestega si svoje narodne pripadnosti in angažiranega v nacionalnem

² Fr. Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, Lj. 1929—1938. Težišče Kidričevega prikaza starejše slovenske književnosti je v poglavju Prve preporodne generacije (str. 137—690), ki obsega kar štiri petine knjige.

³ J. Pogačnik: Zgodovina slovenskega slovstva II, Klasicizem in predromantika; Mrb. 1969. Isti in Fr. Zadavec: Zgodovina slovenskega slovstva; Mrb. 1973.

⁴ Pomembna informacija je utegnil biti članek W. Vondráka: Zur Renaissance der böhmischen Literatur zur Ende des vorigen Jahrhunderts; Archiv für slavische Philologie 1900, str. 46—52.

⁵ N. Omersa: Die Wiedergeburt der slowenischen Literatur in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts; Graz 1909 (rkp.).

⁶ I. Prijatelj: Duševni profili naših preporoditeljev; LZ 1921, str. 10—22, 77—90, 136—150, 204—222, 263—280, 329—345, 390—405, 455—470, 521—534, 588—603, 650—662, 714—729.

⁷ I. Prijatelj: Duševni profili slovenskih preporoditeljev; Lj. 1935, str. 1. Tudi v Izbrani esej in razprave Ivana Prijatelja I; Lj. 1952, str. 81.

ozaveščanju drugih, hkrati in v še odločilnejši meri pa kulturnega delavca, katerega obzorje zajema najnaprednejše idejne in literarne tokove v takratni Evropi ali vsaj v avstrijski državi. Od takšnega Prijateljevega pojmovanja pa vodi neposreden most k terminu razsvetljenstvo (in za mlajši del prerodne dobe romantika), ki ga je sočasno uvedel v zdaj preganjani obliki »prosvetljena doba« Ivan Grafenauer, uveljavili pa Prijateljevi akademski učenci.

Nekoliko drugače je pojmoval prerod Francè Kidrič. V razpravi Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih je uvodoma zapisal: »Pod terminom: slovenski preporod razumem za dobo do srede 19. stol. pokret za izpremembo jezikovno-kulturne prakse na slovenskem teritoriju, pritegnitev novih, posvetnih pismenstvenih in literarnih panog v slovensko književno obravnavo ter regeneracijo slovenskega literarnega jezika na novih osnovah.«⁸ Tem trem karakteristikam slovenskega preroda v drugi polovici 18. stol. in v prvi polovici 19. stol., ki razodevajo široko kulturnozgodovinsko pojmovanje, je že leto dni kasneje v svoji literarni zgodovini pridružil še dve: »... tendence za paraliziranje predsodkov v sodbah o omalovaževanem jeziku; ... tendence za zbiranje knjig iz domače in sorodne sodobnosti in preteklosti, ki bi naj bile pripomoček za porast narodnega ponosa in za regeneracijo literarnega jezika.«⁹ Bolj kot te skope oznake pa so za Kidričevo pojmovanje preroda pomembne karakteristike preteklih obdobj, ki se mu zde bolj ali manj konstantne vkljub izredno široki in nenavadno delavni književni akciji slovenskih protestantov dvesto let poprej. Te karakteristične konstante slovenskega kulturnega položaja pred prerodom so po Kidriču »v glavnem posledica okoliščine, da se pokristjanjevanje Slovencev ni vršilo kot čista verskokulturna akcija, ampak jim pomagalo vsiliti pripadnost nemškemu političnemu, socialnemu in kulturnemu sestavu s tujejezičnim vladarjem, tujejezičnim dvorom in tujejezičnimi višjimi sloji.«¹⁰ Torej je po Kidriču prerod tisto slovensko kulturno gibanje, ki je radikalno pometlo s tisočletnimi presodki, kulturno zaostalostjo in mrtvilom, posledicami življenja v tuji državi. Pri tem pa za Kidriča ni odločilna niti siceršnja idejna niti literarno oblikovalna orientacija takrat delujočih literarnih delavcev. V takšnem pomenu se je pri nas termin ohranil v naš čas kot pomožna oznaka v literarnem zgodovinopisju.

Namen pričujočega razpravljanja ni nikakršen poskus oživljanja termina prerod kot periodizacijske oznake niti določevanje kakšnihkoli mejnikov delovanja kulturnozgodovinskih silnic, ki jih pojem obsega. Pač pa ga je pogojilo dvoje spoznanj:

- a) da je treba v literarnozgodovinskih raziskavah tisti kulturni proces, ki ga po Kidriču zajema pojem prerod, ločiti od drugih kulturnih in literarnih silnic, delujočih v isti dobi, predvsem pa od tega, kar označuje termin razsvetljenstvo, in
- b) da moramo glede na neka odkritja in spoznanja iz novejšega časa nekoliko drugače razlagati prelomni značaj dobe, kakor je to po takrat dostopnem gradivu sklepal Kidrič, oziroma da se moramo dokopati do določnejše podobe silnic, ki so sprožile nastanek slovenskega preroda.

Temeljnega značaja je zlasti drugi problem, ker poskuša vzpostaviti nova razmerja med poprejšnjim slovenskim kulturnim položajem na eni strani in prednim gibanjem na drugi.

Kidrič našteva med konstantnimi karakteristikami poprejšnjega kulturnega položaja na Slovenskem tudi tele točke:

— »vedno odprta možnost za nove doselitve nemškega elementa«, ki se »jezikovno-kulturno ni asimilirala večini, ampak donášal vedno nova pojačanja manjšini«;

⁸ Fr. Kidrič: Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih, RDHV V—VI, Lj. 1930, str. 42.

⁹ Fr. Kidrič: Zgod. slov. slovstva . . ., Lj. 1929—1938, str. 140, 141.

¹⁰ Kidrič, Razvojna linija . . ., str. 48.

- »privilegirano stališče importirane nemščine« v najrazličnejših oblikah javnega udejstvovanja;
- »socialna degradacija slovenskega jezika« na jezik nižjih slojev;
- »omalovaževanje slovenščine po tujerodnih obiskovalcih in priseljencih«;
- »denacionalizacija inteligentov domačega porekla«;
- »zatemnjevanje slovenskega porekla, ko je šlo za odlične domače sinove«. ¹¹

V zadnjem času je prišlo v razvid slovenske strokovne javnosti nekaj novih virov, ki terjajo revizijo dosedanjih pogledov na kulturni položaj Slovencev v 17. stol. in v začetku 18. stol., torej prav za dobo, ki je neposredna predhodnica prerodnega gibanja. Predvsem gre za novo gradivo v zvezi z družbeno razširjenostjo slovenščine kot občealnega jezika, pa tudi za nove oblike njene javne in slovstvene rabe. Ker je Kidrič v citiranih postavkah poudarjal tujost višjih družbenih slojev na slovenskem etničnem ozemlju, njihovo stalno krepitev z novimi doseljenci in domačimi inteligenti, ki naj bi se s pridobljeno višjo izobrazbo začeli sramovati svojega porekla, in vse bolj odločilni omalovažujoči odnos do slovenskega jezika kot bistvene karakteristike predprerodnega časa, je primerjalno ovrednotenje novih zadevnih najdb pomembna in nujna naloga, ki jo bo seveda v pričujočem orisu mogoče začrtati le v obrisih.

V Avstrijski narodni knjižnici na Dunaju so se ohranile tri rokopisne knjige jezuitske proveniencije (Cod. 12407, 12408, 12409) brez naslovne označitve, ki vsebujejo zapisnike informativnih pogovorov s kandidati, ki so na Dunaju vstopili v jezuitski red. Med njimi je bilo tudi nekaj takih, ki so bili doma v slovenskih deželah, pa so se že pred vstopom v jezuitski red šolali na Dunaju. Po večini so bili to plemiči in meščani. Ker je bilo med vprašanji, ki so jih jezuiti zastavljali novincem, tudi vprašanje o znanju jezikov, je ta jezuitska »anketna knjiga« nenavadno dragocen vir za jezikovne razmere v višjih slojih na slovenskem etničnem ozemlju. S tega gledišča jo je že oddelal glasbeni in umetnostni zgodovinar Janez Höfler.¹² Našel je vsega dvainštirideset kandidatov s slovenskega etničnega ozemlja ali pa sinov preseljencev s tega ozemlja, ki so vstopili v jezuitski red med leti 1648 in 1737. Med njimi je bilo dvajset kandidatov s Kranjskega, ki so vsi govorili slovenščino; od teh jih je kar sedemnajst navedlo slovenščino na prvem mestu, kar bi po analogiji z drugimi narodnostmi pomenilo, da je bil to njihov materin jezik, pri štirih pa je to celo posebej poudarjeno z oznako »lingua nativa«. »Nemško so kranjski kandidati pač vsi znali, ne pa vedno najboljše ...; formulacije v odgovorih dajo slutiti, da nemščina ni bila jezik, ki bi jo moral Kranjec brez nadaljnje obvladati, ne glede na svoj slovenski ali nemški priimek, in včasih je njegovo primerno obvladanje tega jezika posebej omenjeno ...«¹³ Drugačna pa je podoba pri kandidatih iz drugih slovenskih pokrajin, kjer znanje slovenščine ni vedno navedeno, če pa je, je vselej na drugem mestu za nemščino na Štajerskem in Koroškem oziroma za italijanščino na jugozahodnem slovenskem obrobju. Žal pa je pri tej dragoceni statistiki upoštevan le majhen odstotek jezuitov s slovenskega ozemlja. Za popolno sliko bi morali poznati podobne zapisnike o kandidatih, ki so se pred vstopom v red šolali v kolegijih v Ljubljani, Trstu, Gorici, Celovcu in Gradcu, pa morda še v Varaždinu in Zagrebu. Pristopno izpraševanje so opravili verjetno v teh kolegijih; če pa so jih izprašali v preizkusnem domu sv. Ane na Dunaju (ali v preizkusnem domu v Trenčinu na Slovaškem), kjer so potem prebili dvoletno noviciatsko dobo, so zapisnike o njih hranili posebej in so današnji izgubljeni. Ilustrativni dodatek k navedenemu gradivu nam nudi podatek, da sta bila med jezuitskimi slovenskimi pridigarji tudi dva barona, Ludovik Neuhaus (?–1757), ki je bil slovenski misijonar v Celovcu (1751/52) in slovenski pridigar v Trstu

¹¹ Ibid., str. 49–52.

¹² J. Höfler: Iz neke jezuitske anketne knjige; Kronika 1973, str. 105–109.

¹³ Ibid., str. 106.

(1752—1754), ter Danijel Valvasor (1697—1756), ki je slovensko pridigal v Ljubljani (1734 do 1744), v Celovcu (1744/45) in v Trstu (1746—1748).¹⁴

Vsekakor bi bilo iz navedenega pretirano sklepati, da je veljala pri kranjskih plemičih tistega časa slovenščina za materin jezik, pač pa nam ti podatki govore o dvojezičnosti tega plemstva, pri kateri slovenščina še ni bila vrednostno zastopljena. S tem je tudi nekoliko osvetljena tista praksa, o kateri je pisal Jurij Japelj v svoji poslanici iz leta 1799, »ki velja že od nekdaj v tržaškem in kranjskem plemstvu, da se naj otroci že v nežni mladosti od slovenskih služkinj naučijo njih jezika in postanejo tako dvojezični.«¹⁵ S tem, da so se plemiči jezika učili od služničadi, še ni bilo določeno, da ga bodo uporabljali zgolj v občevanju z njo, kar dokazujeta vsaj navedena primera jezuitskih pridigarjev in kakor je mislil tudi Japelj.

Pomembnejša od teh podatkov o dvojezičnosti kranjskih plemičev in primernem znanju slovenščine pri plemstvu in meščanstvu z drugega slovenskega etničnega ozemlja pa je najdba korespondence med baronico Estero Maksimilijano Coraduzi, graščakinjo v Koči vasi na Notranjskem, in njeno hčerjo Marijo Izabelo, ki je bila v Trstu poročena z državnim baronom Ludvikom Antonom Marenzijem. Pisma so iz zadnjih dveh desetletij 17. stol. Dve pismi Marije Izabele Marenzi je že objavil sedanji lastnik korespondence dr. Pavle Merku v Trstu,¹⁶ sedemindvajset pisem matere pa je v pripravi za komentirano objavo. Tu naj navedemo le nekaj okoliščin, v katerih so pisma nastajala, da bo mogoče presoditi njihovo vrednost. Ester Maksimilijana je bila hči barona Andreja Prikhentalala, višjega koroškega deželnega davčnega prejemnika v Dravogradu in verjetno priseljenca od nekod z Nemškega. Mladost je preživela na očetovi graščini Suha pri Labotu, leta 1662 pa se je poročila z baronom Francem Henrikom Coraduzijem, solastnikom gradu Koča vas v bližini Starega trga pri Ložu. Ovdovela je že leta 1667. Podedovala je del gradu in ga obdržala še dolgo časa v solastništvu s sorodniki in znanci, čeprav so jo močno stiskali dolgovi. Po tem ko se je hčerka Marija Izabela omožila v Trst in je vstopila drugorojenka Terezija v samostan, je ostarela in bolehna mati ostala sama na podeželskem gradiču. Njen svet so bili redki služabniki in tlačani, njena uteha pa poleg še redkejših obiskov plemenitih sorodnikov in znancev pisma hčerki v Trst, polna tožb zaradi bolezni, nezgod in občutka zapuščenosti. Nemščino, ki je bila verjetno njen materin jezik, je v novem okolju že dodobra pozabila in se priučila slovenščine. Hči se nemščine očitno nikoli ni kaj prida naučila, dobro pa je osvojila jezik domačega okolja. Po njenih pismih bi lahko celo sklepali na nekakšno zadevno šolanje. V Trstu se je gotovo naučila italijanščine, toda ta je bila slejkoprej tuja njeni materi. Tako je bila slovenščina edini jezik, v katerem sta se lahko mati in hči sporazumevali, in njem sta si izmenjavali čustva, drobne vsakdanje novice in besede tolažbe.

Zaradi navedenih posebnih okoliščin, v katerih je nastajala ta edina ohranjena plemiška korespondenca v slovenščini, bi utegnili sklepati, da gre za enkrat in izjemen primer. Vendar so tu še dejstva, ki govore zoper takšno tolmačenje. Zgovorne so že ustaljene vljudnostne fraze, ki se zdaj v bolj osebno čustveno obarvani varianti, zdaj spet v bolj brezosebno konvencionalni ponavljajo iz pisma v pismo in dajejo slutiti, da gre za dokaj splošno razširjeno etiketo. Za zgled naj navedem začetek pisma Marije Izabele z dne 11. januarja 1690:

Cartana luba moja Gospa mate! Sem prejela Vaše gnade pismo no use, kar so me poslale. Bug ta im lonaj, kjer usele nas oskerbe. Nih dobrute mi im na bomo nekele otver-nile, ampak prosimo, naj zašatafo z name, kier im moremo služiti. Mene je serce žau, de se Vaša gnada žleht počutijo. Bug ta im daj nih to lubo zdrauje.»¹⁷

In še enako ilustrativni zaključek istega pisma:

»Druzega na uem, ampak iz mojem Gospudam jeno iz usa moja družina se im pohleuno perporočimo no ih kušnemo 1000 krat. Ostanem Vaše gnade... pokorno dejte...»¹⁸

¹⁴ Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. J. 1735 do 1748, 1752—1754, 1757, 1758. Litterae Annuae Provinciae Austriae S. J. 1756 (rkp.); Bibl. Pal. Vind. Cod. 12.150, f. 139a.

¹⁵ SBL I, str. 384.

¹⁶ M. I. Marenzi: Dve pismi; Zaliv 1972, str. 8—17, 19 (z opombami P. Merkuja, ibid., str. 16—18, 20).

¹⁷ Ibid., str. 10. (Ta in drugi citirani odlomki starih tekstov so transliterirani iz bohoričice v gajico in malenkostno pravopisno prirejeni sedanjim zahtevam, predvsem v interpunkciji, pač zaradi lažje čitljivosti širšega kroga bralcev.)

¹⁸ Ibid., str. 14.

To naslavljanje in vljudnostne fraze pa ni bila nikakršna posebnost Coraduzijev, ampak so morale biti v tistem času splošno v navadi. Za dokaz te trditve naj navedemo le nekaj paralel k uvodni naslovitvi tega (»cartana luba moja Gospa mate«) in prvega pisma (»perserčena moja luba Gospa mati«) bronice Marije Izabele. Najdemo jih v pridigah o. Janeza Svetokriškega. Ob pogrebu plemkinje, »plemenite in vrle matrone«, je kapucinski pridigar nagovoril pokojnico tudi tako: »Zapustit si mogla tvojo žlahtno žlahto... inu cilu tvoja perserčniga Gospuda...« V imenu pokojnega velikega trgovca je spregovoril: »Morebiti, de je djal: moja luba perserčna žena, jest tebi perporočim moje danarje inu blagu...« In: »Moja perserčna žena, ti si bila vselej pruti meni dobrutliva...« Pri pogrebu deklice je govoril v njenem imenu: »Bodi potroštan, moj lubi oča, moja perserčna mati inu usa moja cartana žlahta...« V pasijonski pridigi pa nagovarja Jezus svojo mater Marijo: »O, izvolena, cartana inu perserčna moja mati!« Marija pa sina: »O, perserčni inu cartani moj sin!«¹⁹ Seveda pa bi problem slovenske plemiške in meščanske etikete terjal posebno razpravo.

Da je bila slovenščina glavni ali celo edini občevalni jezik družine Coraduzi, dokazuje tudi oporoka Gregorja Cerviča, župnika v bližnji Cerknici, s katero je vse svoje premoženje po smrti namenil »Gnadiue Gospe matere Ester Maximilliane fraierce Coradezin vdoue«, od katere je »veliko dobrote prejeu«, oziroma, če bi prej umrla, njeni plemeniti gospe hčeri.²⁰

Korespondenca baronic Coraduzijevih pa osvetljuje z novo lučjo tudi nekatere že dolgo znane tekste, ki pa so ostali v slovenski slovstveni zgodovini nezapaženi ali vsaj niso bili ustrezno interpretirani. Predvsem gre za posvetilno poslanico najplodnejšega slovenskega pisca druge polovice 17. stol. Matije Kastelca »Visoku rojeni, preduhouni gnadlivi gospej materi Joanni Susani Paradaisarci, priorci tega imenitniga divičniga velesalskiga kloštra u Gorenski strani«, s katero ji je posvetil svojo knjigo Bratovske bukvice sv. Roženkranca leta 1678. To je edino posvetilo knjige ženski osebi v tistem času in je za izjemo latinskih (kdaj tudi nemških) posvetil moškim zaščitnikom in podpornikom pisano v slovenskem jeziku. V njem Kastelec najprej pove, da je ustanovitelj reda, ki mu naslovljenka pripada, uvedel in razširil roženvenko pobožnost, katere se je priljubila tudi v Novem mestu. Tamkajšnjo bratovščino, ki ji je sam predstojnik, alegorično prisposodablja rožnemu grmu s cvetovi v treh barvah in nato galantno poklanja venec iz teh rož, namreč svojo knjigo, deviški naslovnici:

»Inu dokler divice za lubu imajo te rože inu njim narbule šlišijo inu se spodobijo ti krancelni taku pohleunu gori ofra inu čez da Gnadlivi Gospej Materi, kakor eni visoku vredni Priorci inu Patroni u tem iminitnim Velesalskim Klostru u Gorenski strani, polhinim teh divic, katerih gnadliva inu visoku vredna Gospa Mati so za eno preduhouno Mater naprej postaulena: uzamejo tadaj leta krancelc za dobru, njim od nas čez dan z andohtliviga serca; aku je lih majhen, viner je polhen skriunosti božjih, bodemo zagvišani, de u njih andohtljivih rokah inu u njih varuvajnu bode narbole frišan obstal inu ohranjen k večnimu času inu k spominu.«²¹

Ta galantna baročna poslanica nam v kontekstu z novo odkrito korespondenco notranjskih baronic priča, da je moralo biti v drugi polovici 17. stol. dopisovanje med plemkinjami in plemkinjam v slovenskem jeziku na Kranjskem razširjeno in ni bilo prav nič družbeno neprimerno, saj je bilo povsem umestno tudi v obliki tiskane literarne poslanice. Pri tem je treba poudariti, da je naslovljenka Kastelčevega posvetila pripadala kot grofica najvišji plasti kranjskega plemstva. Vse kaže, da je bila takšna občevalna praksa posledica majhne razširjenosti znanja nemščine tudi med pripadnicami visokih družbenih slojev oziroma da je bilo to znanje bolj pasivno kakor aktivno. Poznamo namreč primere, da so redovnice, po večini plemiškega porekla, brale nemške knjige in uporabljale nemške molitvenike, po drugi strani pa je ilustrativen primer prve dobe ljubljanskega samostana klaris, ko so morali zanje v škofiji pripraviti slovesne nagovore ob volitvi novih opatinj in obrazca za obred preoblačenja novink v slovenskem

¹⁹ Janez Svetokriški: Sacrum Promptuarium IV; Lj. 1700, str. 376, 405, 406, 416, 470, 471.

²⁰ M. Rupel: Prispevki k protireformacijski dobi 8, Cervičeva oporoka 1685; SR 1954, str. 193.

²¹ M. Kastelec: Bratovske bukvice S. Roženkranca; Lj. (1678—) 1682, f. As.

jeziku.²² Modest Golia je podoba, ki nam jo nudijo ti ohranjeni teksti, dopolnil na temelju drugega arhivskega gradiva: »Ti prevodi so bili zares potrebni, ker so bile ljubljanske klarise menda zelo natančne glede jezika. Vse pridige v cerkvi in nagovore zanje je imel njihov kaplan v slovenščini. Dolgo je to službo opravljal Jakob Globočnik. Pozneje je odšel od njih in je prišel drug... Toda s tem niso bile zadovoljne ker so se redovnice pri vizitaciji leta 1672 pritoževale, da njihov kaplan gotovo ni Kranjec, temveč Vipavec ali Italijan, ker ga slabo razumejo, saj ne govori kranjsko, ampak furlansko ali vipavsko.«²³

Ob vstopu posameznih imenitnejših plemenitašinj v samostan so izšli tudi v tisku govori, ki so jih imeli slavnostni pridigarji ob obredu njihove preobleke, in sicer v nemškem jeziku. Tako je npr. frančiškan o. Anton Lazari leta 1680 izdal slovesno pridigo ob vstopu grofice Sidonije Doroteje Gallenberške v mekinjski klariški samostan, leto kasneje pa podoben govor ob vstopu Ane Katarine Waldreichen von Ehren-Porten med ljubljanske klarise.²⁴ Po drugi strani pa imamo v zbirki pridig našega najboljšega baročnega pridigarja o. Janeza Svetokriškega kar štiri pridige ob preobleki ali zaobljubi novih nun.²⁵ Za natis je ta sloveči kapucinski pridigar skušal vsebino svojih govorov čim bolj posplošiti, saj je zbirko naslovil Sacrum promptuarium (Sveti priročnik) in je pridige namenil kot vzorce drugim, manj inventivnim pridigarjem. Zato je imena naslovljenk svojih pridig nadomestil z anonimnim N. Toda tam, kjer je bila pridiga ubrana na konkretne okoliščine, rod ali ime nove nune, tam je seveda moralo ostati tudi ime naslovljenke, sicer bi pridiga ne imela pravega pomena. Tako lahko razberemo, da je bila prva tovrstna pridiga namenjena preobleki grofice Jedrti Thurn, druga baronici Tereziji Engelshaus, ostali dve pa ženskama iz vrst nižjega plemstva, tretja morda meščanki, ker jo vika (med predstavniki plemstva je bilo v navadi onikanje). Te pridige pa niso bile namenjene v cerkvi zbranimu poslušalstvu različnih stanov, marveč so neposredno naslovljene novim nunam, o čemer pričajo pogosti direktni nagovori, kakršen je tudi tale na baronico Engelshaus:

»Nočem dalej z mojim slabem govorjenam uržoh biti, da bi mudili v leta paradiž priti. Gre do li, gre do li gnadliua gospodična v paradiž tiga svetiga kloštra, zakaj zdaj je peršla taista srečna ura, katero od vekoma g. Bug je izvolil za izveličajne njih duše, de bi sveti Duh jih v ta sveti klošter pelal; zatoraj vsi mi eno srečno rajžo jim voščimo, katera gvišnu ne more [drugačna] ampak srečna biti, dokler videm, de naručaj imajo Kristusa Jezusa, kateriga za svojga ženina so izvolili; leta pred vso nesrečo, škodo inu nevarnostjo jih bo obvarval.«²⁶

Iz navedenega lahko povzamemo, da slovenščina v 17. stoletju in morda še v začetku 18. stol. v najvišjih družbenih slojih vsaj na Kranjskem, torej v osrednjih slovenskih pokrajinah, ni bila socialno zaznamovan jezik, ki bi ga uporabljali samo v občevanju s služničadjo. Kranjsko plemstvo je bilo v tistem času v pravem pomenu besede dvojezično, pri čemer so seveda v teoriji in praksi ločevali med državnim nemškim jezikom, ki je bil tudi uradni jezik deželnih stanov in protokolarni jezik deželskih sodišč, in med deželnim slovenskim jezikom, ki so ga zaradi tega po deželi navadno imenovali »kranjski« in ki je bil verjetno glavni občevalni jezik v družinskem krogu in tudi vsaj v ženskih družabnih stikih. Gotovo pa je bila uporaba slovenskega jezika v družabnih stikih med plemiči, ki so bolj ali manj bivali stalno v Ljubljani, glavnem mestu tedanje vojvodine Kranjske, močno omejena v prid nemščini, medtem ko je po podeželskih gradovih prevladovala. Tako je bilo mogoče, da je v tem podeželskem grajskem okolju nastajalo tudi neko pesništvo v slovenskem jeziku, namenjeno predvsem zabavi, kakor nam pričata pred nedavnim odkrita zapisa pesmi v urbarju graščine Slatna na Dolenjskem.²⁷ Seveda je bilo stanje v drugih slovenskih pokrajinah dosti manj ugodno, saj je tam tudi kot deželni jezik s slovenščino vse bolj uspešno konkurirala nemščina, na jugozahodu pa italijanščina.

²² M. Rupel: Prispevki k protireformacijski dobi 4, Volitev opatice in nje investitura 1663; 5, Razglas o poteku opatičine službe 1666; 6, Dva obrazca ekskomunikacije okoli 1660—1666; SR 1954, str. 180—189.

²³ M. Golia: Slovenica I; SR 1958, str. 141.

²⁴ SBL I, str. 628.

²⁵ Janez Svetokriški, o. c., str. 100—149.

²⁶ Ibid., str. 123.

²⁷ Nova verzifikacija iz leta 1712; JIS 1973/74, str. 218—249 (zlasti J. Koruza, O doslej neznanem slovenskem pesnjenju v dobi pred Pisanicami, str. 221—233).

S stališča teh novih spoznanj, do katerih nam je utrlo pot novo odkrito gradivo, bo treba tudi ponovno pretehtati in ustrezneje interpretirati tista mesta v zgodovinskih in topografskih delih Janeza Ludvika Schönleba in zlasti Janeza Vajkarda Valvasorja, ki govorijo o Slovincih sploh in o Kranjcih posebej, o njihovih jezikovnih razmerah ter o pisment in literarni rabi jezika.²⁸ Doslej sta bila namreč omenjena polihistorja 17. stol. naš glavni vir in prva avtoriteta, kadar se je pisalo o jezikovnih razmerah tistega časa na Kranjskem. Že kar aksiom je postala v našem občem mnenju zadevna Valvasorjeva izjava: »Vendar vladata prav povsod dva jezika, namreč slovanski in nemški. Le-ta pa je v rabi večinoma le pri plemičih in izobražencih; tudi vse pravne zadeve se vodijo v nemščini, vsi spisi in pisma se pišejo v tem jeziku. Slovenščino pa uporabljajo kmetje in drugi preprosti ljudje.«²⁹ Ker je Valentin Vodnik (dobrih sto let pozneje!) zapisal v Popisovanju Krajnske dežele, da je »gospoda . . . večdelj nemške rodovine, kmetje pak slovenske«,³⁰ se je ustalilo tolmačenje o nemštvu višjih družbenih slojev in slovenstvu nižjih. Vendar stvar ni tako preprosta. Ze s pritegnitvijo druge, manj pogosto citirane zadevne Valvasorjeve izjave se navidezno nasprotje med našimi dosedanjimi izvajanci in Valvasorjevimi trditvami vidno omili: »Kar zadeva jezik te dežele, je različen in težko se bo našla dežela, kjer bi bilo toliko jezikov v rabi kakor tu. Pravi splošni jezik je *kranjski*; poleg tega pa se govori tudi po *ilirsko*, toda nekoliko skvarjeno in ne povsem čisto; tretjič hrvaški; četrtič slavonski; nato tudi po dalmatinsko, kočevsko, istrsko, italijansko, furlansko in nemško. Vendar govori vse plemstvo na sploh po nemško, tudi po kranjsko in italijansko. Vse sodne razprave se opravljajo v nemškem jeziku, tudi vsa pisma se pišejo nemški.«³¹ Torej je bil vsesplošni občevelni jezik slovenski (v citatu ga je poudaril že Valvasor). Da pa je Valvasor posebej omenjal nemško občevanje med plemiči in ob tem skromno pristavil, da se poslužujejo tudi slovenskega in italijanskega jezika, je razumljivo, saj je bila njegova knjiga namenjena celotnemu nemškemu kulturnemu območju, ki mu naj predstavi Kranjsko deželo. In pri tem si je Valvasor nedvomno prizadeval, da bi zabrisal vse, kar bi kazalo na provincializem kranjskega plemstva. Zato je tudi najel nemškega lektorja in dopolnjevalca besedila Erasma Franciscija. Tudi z nemščino v sodstvu in v pisanju je podobno. Valvasor je pri tem mislil predvsem na najvišje deželne urade in sodišča, ki so poslovali dosledno v nemščini (razen v primerih, ko so imeli opraviti s človekom, ki nemščine sploh ni razumel), saj je bila ta državni uradni jezik; deželna sodišča pa so morala vsaj pri razpravah uporabljati slovenščino, saj so imela praviloma opraviti z nemščine neveščimi ljudmi. Valvasorjeve izjave o nemščini v »spisih« in »pismih« se v kontekstu predvsem nanašajo na uradne spise in dopise, gotovo pa ne izključno na te. Pri tem pa je treba poudariti, da je Valvasor v »slovstvenozgodovinskem« poglavju svoje Slave vojvodine Kranjske skrbno zabeležil vsak tiskani ali rokopisni slovenski tekst, za katerega je vedel, in pri tem ni nikoli tolmačil njegovega pojava za nekaj izjemnega. Na neko ustaljeno pismeno rabo slovenščine pa je Valvasor mimogrede opozoril na primer v popisu trga Bele peči, o katerem pravi, da se imenuje tudi v »kranjskem jeziku« Weissenfels, le da se *piše* to Beisenfels.³² Potemtakem Valvasorjevega navajanja slovenskih krajevnih imen ob nemških ne bi smeli imeti za njegovo osebno naklonjenost slovenskemu jeziku, ampak za posledico neke splošnejše prakse. Ta problem pa bi zahteval posebno preučevanje.

Še dosti ugodnejši položaj kot med plemstvom pa je imela slovenščina pri meščanstvu, predvsem spet na Kranjskem. Novo arhivsko gradivo je pokazalo, da so sodniki večine kranjskih mest, torej najvišji predstavniki meščanstva, službeno prisegli v slovenščini še sredi 18. stoletja.³³ Leta 1750 so prisegli v nemščini le mestni sodniki iz Ljubljane, Novega mesta in Krškega, drugi pa v slovenščini. V naslednjih letih se je priseganje v slovenščini naglo umikalo nemškemu. Zadnji je leta 1771 slovensko prisegel sodnik iz Kostanjevice na Dolenjskem.³⁴ Seveda priseganje v nemščini ni znak, da bi prisegajoči ne znal slovensko, marveč obratno, da je slovenski sodnik, čim je kolikor toliko obvladal

²⁸ Doslej je to najizčrpnje storil Fr. Kidrič, Razvojnina linija . . . , str. 72–89.

²⁹ M. Rupel: Valvasorjevo berilo; Lj. 1951, str. 111.

³⁰ V. Vodnik: Izbrano delo; Lj. 1970 (Kondor 116), str. 79.

³¹ Valvasorjevo berilo, str. 17.

³² J. W. Valvasor: Die Ehre des Herzogtums Krain XI, str. 641.

³³ Pregled upošteva mesta Crnomelj, Kamnik, Kostanjevica, Kranj, Krško, Ljubljana, Lož, Metlika, Novo mesto, Radovljica in Višnja gora; izzeta so Devin, Idrija, Kočevje, Skofja Loka (posest freisinskih škofov) in istrska mesta.

³⁴ P. Ribnikar: Slovenska prisežna obrazca iz srede 18. stolteja; JiS 1973/74, str. 260–262.

nemščino, prisegel v uradnem jeziku, kar pa še ni bilo jamstvo, da je tudi uradoval v nemščini, še manj, da je v nji družabno občeval. Najzgovornejši zgled za to nam nudijo podatki o Novem mestu, enem od treh kranjskih mest, katerih sodniki so prvi zapri-segli v nemškem jeziku. Leta 1785 je novomeški magistrat res zaprosil cerkvene oblasti, da bi se v novomeške cerkve uvedle tudi nemške pridige, in prošnjo utemeljeval s trdit-vijo, da dve tretjini meščanov govorita nemško in da jih mnogo slovensko sploh ne razume. Toda to je bil že približno isti magistrat, sestavljen po večini iz novo priseljenih Nemcev, ki so si lastili v njem prvo besedo, proti kateremu so se leta 1788 pritožili doma-čini. Tako si lahko navedeno trditev razlagamo, da sta pač takrat že kaki dve tretjini Novomeščanov razumeli nemško (gotovo rezultat novega šolstva), nekaj novih priseljen-cev pa še ni znalo ali pa sploh ni hotelo razumeti slovenščine. Drugače si sploh ne bi mogli razložiti dejstva, ki ga prav tako navaja ta prošnja, da do takrat v novomeških cerkvah sploh ni bilo nemških pridig, temveč le slovenske.³⁵ Takšna podoba jezikovnega stanja v Novem mestu druge polovice 18. stol. se nam dopolnjuje s tem, kar je leta 1776 zapisal grof Emanuel Torres v poročilu o kranjskih šolskih razmerah. Skrajno negativno je namreč označil delo novomeške frančiškanske gimnazije, češ da so frančiškani »skoraj ex instituto izključeni od lepih ved, in v istini v Novem mestu ne govoré nemščine, slabo latinščino pa mladini s palico vbijajo«. ³⁶ Gotovo pa je bila poprej raba slovenščine v Novem mestu še bolj vsesplošna, zaradi česar je razumljivo, da se je Matija Kastelec v svojih delih, kolikor so se nam pač ohranila, posluževal ob slovenščini le latinščine, ne zasledimo pa v njih nobene nemške besede (razen germanizmov v slovenskih bese-dilih). Tako bi tudi sodili, da novomeški mestni sodnik v svoji vsakdanji uradni praksi ni kaj prida uporabljal nemščine, dasi je potreboval njeno znanje za protokoliranje in uradno dopisovanje, za kar pa je imel tudi ustrezno izobraženega pisarja.

Tako tudi iz najbogatejše zbirke prisežnih obrazcev za mestne funkcionarje in usluž-bence, ki jo vsebuje prisežna knjiga mesta Ljubljane iz prve polovice 17. stol., ne mo-remo sklepati, da so bili slovenski samo nižji sloji mestnega prebivalstva, ker so le obrazci za nižje službe slovenski. Pač pa nam to govori, da nižji mestni uslužbenci niso znali drugega jezika mimo slovenščine, medtem ko je odličnejše meščanstvo ob sloven-ščini obvladalo tudi nemški jezik. Ob teh dveh pa je bila v Ljubljani takrat dokaj raz-širjena še italijanščina. V tem kontekstu se nam nič več ne zdi problematična motivacija deželnih stanov, ki so leta 1675 zavrnilo prošnjo nekega učitelja jezikov, češ »da se v Ljubljani že vsakdo doma nauči treh jezikov: slovensko, nemško in italijansko«. ³⁷ Da je bila asimilacijska moč slovenskega življa v Ljubljani takrat še zelo trdna, nam pričata dva primera sinov nemških priseljencev. Janez Ludvik Schönleben (1618—1681), učenjak, ki je napisal vrsto zgodovinskih del v latinščini, izdal več nemških pridig, v slovenščini pa priredil le novo izdajo lektorarja (1672), je v uvodu k zbirki nemških postnih in nedeljskih pridig zapisal, »da mu nemščina ni materinščina«. ³⁸ Jezuit Franc Siezenheim (1658—1714) je bil slovenski pridigar v ljubljanski stolnici in je imel kot cerkveni go-vornik velik uspeh. ³⁹

Razmere, kakršne nam odkriva navedeno in še drugo podobno gradivo, so bile v 17. in na začetku 18. stol. vsaj na Kranjskem dovolj ugodne, da bi pričakovali večjo literarno rabo slovenščine, kakor nam jo izpričujejo ohranjeni teksti. Pri tehtanju in ocenjevanju tega vprašanja pa se ne smemo več zapirati v ozke na-cionalne aspekte niti oklepati strogo filološko-pozitivističnega sumiranja znanih nam publikacij in tekstov, marveč se ga moramo lotevati v vsej njegovi kom-pleksnosti in zgodovinsko dialektični povezanosti dejstev in okoliščin. Seveda pa je to glede na stanje slovenskih literarnozgodovinskih raziskav prav za ta čas še predvidoma dolgotrajen posel. Na tem mestu naj zadoščajo samo neka-tere načelne ugotovitve in opozorila na nekatera dejstva. Najprej je treba po-jasniti, da se nismo zgoraj zadrževali le ob vprašanju rabe slovenščine v višjih

³⁵ I. Vrhovc: Zgodovina Novega mesta; Lj. 1891; str. 146.

³⁶ J. Apih: Ustanovitev narodne šole na Slovenskem; LSM 1894, str. 296.

³⁷ J. Grušen: Šola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi; Carniola 1915, str. 10.

³⁸ SBL III, str. 240.

³⁹ SBL III, str. 307, 320.

družbenih slojih (plemstvu, duhovščini in meščanstvu) zaradi tega, ker je bila ta raba doslej pretirano omejevana ali celo zanikana, ampak predvsem zato, ker so zaradi takratnega stanja šolstva in izobrazbe ti sloji predstavljali edinega konzumenta literarnih stvaritev (z izjemo tradicionalnega usnega slovstva). Pri tej ugotovitvi pa je treba spet ločevati med inteligenco, ki so jo predstavljali duhovščina, le del plemstva in tanka vrhnja plast meščanstva (izzvzeti pa moramo ženski spol v celoti), polinteligenco, pri kateri pa izobrazba ni segala kaj dosti nad pismenost, in nepismenimi, ki jih je bilo gotovo še mnogo vsaj med mestnim prebivalstvom manjših mest.

Najvišji kulturni sloj, izobraženstvo, je v obravnavanem času oblikoval po vseh avstrijskih deželah jezuitski red s svojo dosledno izoblikovano metodo in organizacijo, ki je zajemala vse srednje in pretežno tudi visoko šolstvo. Ta sistem izobraževanja je temeljil na humanističnem latinizmu in strogem katolištvu porenformacijske dobe. V tej izobrazbi pa je imela trdno in vidno mesto literarna vzgoja. V šoli in ob njej so jezuiti hoteli zadostiti višjim kulturnim potrebam z latinskim šolskim gledališčem, za katerega so sami po trdnih idejnih in poetičnih normah pisali dramska dela. Pri tem so gojence — izvajalce teh uprizoritev — vadili v govornem latinščini in v lepim manirah, hkrati pa delovali versko vzgojno in npravstveno vzpodbudno na občinstvo. Pri samem pouku v gimnaziji so jezuiti usmerjali gojence k posnemanju izbranih antičnih avtorjev v retorični prozi in v verzih ter k novolatinskemu priložnostnemu pesnjenju. Tako vzgojeni izobraženci so tudi pozneje v prigodne namene pisali latinske verze. Ker je bila še od srednjega veka latinščina tudi jezik teologije, filozofije in znanosti in ker je bil monopolistični položaj latinščine kot »bukovskega« jezika⁴⁰ v avstrijskih deželah, pač zaradi sožitja več narodov, dlje časa ohranjen kakor drugje v Nemčiji in zlasti kakor drugod po zahodni Evropi, so bile možnosti za razvoj narodnih jezikov močno omejene. Prav zaradi takšnih okoliščin pa ni več na mestu izogibanje slovenske literarne zgodovine latinski književni tvornosti Slovencev in na slovenskem etničnem ozemlju. V tem primeru namreč ne gre za »tujejezično« ustvarjalnost, marveč za uporabo jezika, ki je po ustaljeni praksi veljal za najvišji kulturni in knjižni jezik, ki pa je bil hkrati še mednaroden (pravzaprav nadnaroden). Tisti, ki so takrat pisali latinski, in to je bila večina naših piscev, se s takšnim izborom knjižnega jezika niso obračali proti lastnemu narodu, še manj so se česa takega zavedali. Izločevanje latinizma iz nacionalnih literatur za starejša obdobja je dediščina narodnostno političnih tendenc ali napačne metodološke doslednosti in ga ne le Poljaki, ki zaradi lastne državnosti pač nikoli niso mogli v njem videti tujosti, ampak tudi Čehi in Hrvatje uspešno premagujejo. Pri preučevanju novolatinskega pesništva so prišli celo do zanimivih ugotovitev o njegovi povezanosti s sodobno stvarnostjo. Tako je češki literarni zgodovinar in teoretik Josef Hrabák zapisal o njihovi humanistični latinski literaturi: »Ne more biti sporno, da ta ustvarjalnost pripada češki literaturi, pa čeprav ni pisana češki. Tudi se ne more pavšalno soditi, da bi stala zunaj problematike časa; pogosto se ukvarja s češkimi problemi in nekatere razvojne tendence se v nji celo jasneje pojavljajo kakor v češko pisani literaturi. Tudi ni njena neljudskost tako izrazita, kakor bi se dozdevalo na prvi pogled.«⁴¹

⁴⁰ Oznaka slovenskih protestantskih piscev (Trubarja, Dalmatina) za latinščino kot knjižni jezik (Pleteršnik I, str. 70).

⁴¹ J. Hrabák: Starší česká literatura, Uvod do studia; Praga 1964, str. 130.

Nemščina je v času, ki nas tu zanima, že davno izrinila latinščino iz državne uprave in sodstva, medtem ko je bila v ustreznih cerkvenih organih še vedno uradni jezik latinščina. Kot državni jezik je nemščina pridobivala na veljavi z vse bolj izrazitimi absolutističnimi tendencami avstrijskih vladarjev zlasti v 18. stol., in to tudi v drugonacionalnih vojvodinah, kakršni sta bili povsem Kranjska in grofija Goriška ter samostojno mesto Trst z okolico, deloma pa Štajerska in Koroška. Kot knjižni jezik se je nemščina na slovenskem etničnem ozemlju uveljavljala v tistem času predvsem v primerih, ko literatura ni hotela biti omejena na inteligenco, pa je hkrati hotela imeti odmevnost v širšem geografskem prostoru. To velja razen za versko literaturo še za novičarske tiske (letake, poskus časnika), za dramatiko potujočih gledaliških skupin, predvsem pa za topografske in polihistorske predstavitve rodne dežele in njenih znamenitosti, namenjene bolj svetu kakor domačim interesentom (najpomembnejše delo te vrste je Valvasorjeva Slava vojvodine Kranjske). Seveda pa je vsa ta književnost računala tudi na domače uporabnike (bralce), v narodnostno mešanih deželah bolj, na Kranjskem in Primorskem manj.

Italijanščina je imela nekoliko drugačen položaj, predvsem pa drugačno funkcijo v kulturnem življenju na Slovenskem. V primorskih mestih je bila tudi uradni jezik, vendar brez državne podpore. Kot literarni jezik pa se ni uporabljala pretežno namembnostno, kakor nemščina, ampak je uživala posebno upoštevanje po vseh avstrijskih deželah. Od sredine 17. stol. so italijanski komedijanti, zlasti pa italijanski operisti uspešno osvajali avstrijski kulturni prostor, pri čemer je bilo naše ozemlje kot bližnji sosed te dejavnosti posebej deležno.⁴² Še drugačen pomen pa je imel odmev delovanja italijanskih akademij za oblikovanje podobnih družb in za znanstveno in kulturno dejavnost sploh, saj je bila katoliška Avstrija takrat zaprta pred protestantsko Nemčijo in se je branila vsakršnih kulturnih pobud od tam, sama pa je bila kaj malo tvorna, še manj inventivna. Tako so pri nas pobude iz Italije preprečevale, da nismo bili provinca kulturno provincialnega avstrijskega središča. Razen tega je bil italijanski kulturni vpliv takrat brez sleherne sence raznarodovalnih teženj, kar kaže predvsem dejstvo, da se naša nacionalna zahodna meja v tistem času sploh ni premaknila kljub velikemu vplivu italijanske kulture in kljub številnim priseljencem iz Italije. Zdi se, da je bila italijanska kultura na Slovenskem pozneje nekaj časa celo ščit pred pojavljajočimi se nemškimi raznarodovalnimi tendencami (npr. Zoisovo forsiranje italijanskih operistov ob naraščajočem pritoku nemških gledaliških skupin).

Slovenščina (bodisi v formirani obliki knjižnega jezika ali v narečnih variantah) se je uporabljala pri vseh kulturnih dejavnostih, ki so bile namenjene domačim uporabnikom v najširših družbenih slojih. Njeno kultivirano govorno obliko je gojila predvsem cerkev, in to v večji in skrbnejši meri, kakor se je to doslej v slovenistiki upoštevalo. Te dejavnosti so bili deležni tudi nepismeni sloji bodisi kot poslušalci rednih ali priložnostnih pridig v cerkvi (najbolj množična oblika), kot gledalci verskih iger (pasijonska procesija), kot udeleženci cerkvenega petja ipd. O knjižni rabi slovenščine pa je po eni strani odločala pismenost, po drugi pa neznanje latinščine in živih tujih jezikov. Ta dva te-

⁴² Za Ljubljano je to raziskal S. Skerlj, Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih, Lj, 1973.

meljna kriterija sta najlepše razvidna iz Paglovčevega predgovora k Tobijevim bukvam leta 1733: *Historijo od tiga stariga svetiga Tobija* (se je potrebno zdelo) *na krajnski jezik preložiti nu tim gmajn ludem, kir nemšku ne znajo, h branju . . . naprej položiti.*⁴³ Torej je bila ta književnost namenjena predvsem meščanom in tržanom, ki so imeli primitivne šole in niso znali tujih jezikov, pa tudi ženskemu svetu iz višjih slojev. Hkrati pa lahko iz navedenega citata posredno sklepamo, da se takrat na splošno ni čutila potreba po slovenskih prevodih ali originalnih delih tistih vrst, ki bi utegnile zanimati le tiste bralce, ki so tako in tako sposobni ta in takšna dela brati v tujih jezikih. Tako nam je tudi laže razumljivo, zakaj se pravo leposlovje v tistem času v slovenskem jeziku ni moglo razviti. Bilo je pač domena višjih družbenih slojev, ki pa je potrebi po njem lahko zadostilo s tujejezičnim berilom. Srednjemu sloju, ki mu je takrat bila prvenstveno namenjena književnost v slovenskem jeziku, pa so odrekli potrebo po zabavnem čtivu, oziroma so tudi to vezali na versko utilitarnost. Tako je lirsko pesništvo nadomeščala duhovna pesem in zlasti še njen najmanj dogmatičen žanr spodbudnih pesmi,⁴⁴ epsko pesništvo je zastopano v svetniških pesmih in verzificiranih zgledih (eksemplih),⁴⁵ od groteskne drastike in grobih šal potujočih komedijantov naj bi odvrčala duhovna dramatika popularnejše vrste⁴⁶, pripovedna proza je bila omejena na drobne zgledne zgodbe.⁴⁷ Pa še od tega je bilo malo namenjenega neposrednemu branju. Povečini so bile publikacije, ki so vsebovale takšne tekste, namenjene duhovščini kot priročniki za pomoč pri pridiganju in katehетиki, da so nauke ponazorili s primernimi prijetnimi zgledi in da so učili nepismene vernike peti s katoliškimi nauki skladne pesmi. Literatura, ki ni bila tako pogosto uporabljana v katehетиčne namene in ki tudi ni bila namenjena branju, kakor na primer verske igre, je ostajala v rokopisih. Pa tudi marsikaj drugega je ostajalo v rokopisu, ker se ni našel mecen, da bi omogočil izdajo. Včasih je bil za možnost natisa potreben prevod v latinščino. Zanimiv primer takšne različnosti ustne in književne prakse so pridige Andreja Klemenčiča (1655—1725), ki jih je govoril v ljubljanski stolnici v slovenskem jeziku, leta 1714 pa izdal v knjigi v latinskem prevodu.⁴⁸

Drugačno obliko literarne rabe slovenščine nam izpričuje že omenjena verzifikacija iz slatenskega urbarja. Gre za povsem posvetno literaturo višjih družbenih slojev. Ta pa se je po ustaljenih poetoloških normah tistega časa služevala treh stilov, pač glede na izbrano snov, literarne vrste in oblike, v premem govoru pa glede na razredno pripadnost govorečih oseb v družbeni hierarhični lestvici. Tako se je v takratni literaturi kmet predstavil v robati in pogosto karikirano grobi govorici, kakršno uporabljata pijani mož in žena v

⁴³ Kidrič, *Razvojna linija . . .*, str. 93, op. 5.

⁴⁴ J. Koruza: *Monografija o elegiji v slovenski literaturi*, JIS 1974/75, str. 223—225, 314—316.

⁴⁵ J. Koruza: *O začetkih slovenskega pesništva*, JIS 1971/72, str. 227.

⁴⁶ J. Koruza: *Slovenska dramatika in gledališče v obdobju baroka*; X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, Lj. 1974, str. 115—127.

⁴⁷ Najštevilnejše so take zgodbi zastopane kot eksempli v pridigah in versko moralistični prozi. J. Pogacnik, *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Mrb. 1968, str. 180 opozarja po Valvasorjevi bibliografski beležki na Kastelčevo zbirko »sedemsto zgledov za rabo pridigarjem« *Viridarium exemplorum*, ki pa je žal izgubljena. Nobene sledi ni tudi za zagonetno knjižico, ki jo je imel očitno v rokah Janez Trdina in jo v Pre-tresu slovenskih pesnikov tako-le opisal: »Drugo umetno delo v tej reči smo dobili v Blagajevih bukvicah in sicer jutro pesem k materi božji. Pa ne le pesem sama na sebi ni dosti vredna, ampak tudi jezik je silno popačen, čeravno nekoliko manj kakor v Trubarjevih in Kastelčevih knjigah, med katerima je Blagaj svoje zelo neznane povestice na svetlo dal.« (ZD IV, Lj. 1952, str. 189.)

⁴⁸ SBL I, str. 461.

dialoški Eni lepi pejsmi ad eniga pejaniga moža ino žene.⁴⁹ Medtem ko je ta pesem tipičen primerek »nizkega stila«, sodi druga pesem iz istega vira, vložnica, v kateri zapeljano in zapuščeno dekle, po analogiji s podobno nemško pesmijo v istem rokopisu⁵⁰ očitno srednjega stanu, toži svojo bol v bolj izbranim besedju »srednjega stila«. S takšnim zavestnim izborom »srednjega stila« si tudi lahko ustrezneje razlagamo slovenščino v Frankopanovem prevodu Molièrove komedije Georges Dandin, kakor pa se to da z razširjeno tezo o zgolj komičnem učinku slovenščine v hrvaškem kulturnem okolju. Vprašanje je namreč, če je knez Frankopan res namenil prevod komedije hrvaškemu ambientu, saj bi naj po Dolničarjevem sodobnem pričevanju po uspešno izvedeni zaroti postal fevdalni gospod Kranjske.⁵¹ Seveda ima jezik komedije tudi v tem primeru komično označen značaj, vendar ne v narodnostnem, marveč v socialnem smislu. Iz Dolničarja vemo tudi za predpustne zabavne prireditve kranjskega plemstva v Ljubljani,⁵² v katerih je morda imela svoje delež tudi slovenščina vsaj v funkciji »nizkega stila«; z dokajšnjo verjetnostjo bi to lahko sklepali za parodistično uprizoritev kmečke svatbe. Pa tudi iz »visokega stila« slovenščina ni bila povsem izključena; v eni izmed prigodnih pesmi v čast Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske, ki so natisnjene na čelu prve knjige tega velikega dela, se posebljena dežela Kranjska zahvaljuje v pridvignjeno ubranih slovenskih in latinskih verzih Valvasorju, da jo je odkril svetu. Pesem, podpisana z imenom Jožef Zizenčeli, domnevnim psevdonimom Franca Siezenheima,⁵³ je uvrščena na dovolj ugledno mesto, takoj za latinske verze Pavla Vitezovića in obsežno nemško odo priznane avstrijsko-bavarske pesnice baročne dobe Katarine Regine Greiffenberg-Seisenegg. To je edini primer iz tistega časa, da je bila v povsem posvetne literarne namene uporabljena slovenščina tudi natisnjena, drugo je ostalo v rokopisih in se nam ohranilo le v skromni meri.

Takšne jezikovne in literarne razmere v 17. in v začetku 18. stol. na Slovenskem so vsakemu jeziku hierarhično določale in zamejevale vlogo in funkcijo. Mesto slovenščine v njih je bilo sicer omejeno, vendar nikakor ne vrednostno zaznamovano. Pot do višjih kulturnih nalog ji je zapirala predvsem latinščina, kar pa ni bilo v avstrijskih razmerah nič izjemnega. Vendar v takšnih ustaljenih razmerah ni bilo danih posebnih možnosti za spremembo literarno jezikovne prakse v smeri slovenskega narodnega preroda. Saj tudi nemščina v Avstriji, čeprav državni uradni jezik, ni imela kaj dosti pomembnejšega kulturnega položaja. Zato so se morale najprej uveljaviti različne družbene silnice, ki so tako hierarhično določene kulturne razmere v celotnih avstrijskih razmerjih načele in omajale, da so nastali pogoji tako za nemški (v avstrijskem okviru) kakor tudi za slovenski prerod.

Na prehodu iz 17. v 18. stoletje zaznamujemo vrsto odločilnih zgodovinskih dogodkov. V osemdesetih letih prvega je bila zadnja velika invazija turške vojske na avstrijsko ozemlje, ki se je razpletla z vrsto turških porazov in z avstrijsko osvojitvijo velikih

⁴⁹ J. Kos — E. Umek: Dve slovenski pesmi iz drugega desetletja 18. stoletja; JIS 1973/74, str. 218—220.

⁵⁰ D. Ludvik: Jankovičev »Liebeswechsel« iz leta 1712; JIS 1973/74, str. 244—249.

⁵¹ »1670. April. V Ljubljano je prišel grof Frankopan in si vse ogledal; vozil se je pogostoma, toda sam, na izprehod. Ni bil tu nad 3 dni. Njemu bi morala neki dežela pripasti po delitvi.« (V. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718, IMK 1901, str. 24.)

⁵² S. Škerlj, o. c., str. 87, op. 20.

⁵³ M. Miklavčič v SBL III, str. 320.

novih ozemeljskih površin na jugozahodu. V prvem desetletju 18. stoletja je bilo udušeno separatistično osvobodilno gibanje Madžarov. Po drugi strani pa so Habsburžani izgubili dediščino španske krone, kar je imelo za posledico popolno osredotočenje njihovih interesov na avstrijske dežele. Vzporedno s temi dogajanjmi so se določno pokazale tudi absolutistične in centralistične tendence dunajske vlade s težnjo po čim trdnejši povezavi vsega avstrijskega ozemlja: »Izražala se je... v postopnem uvajanju enotnega imena Avstrija ali avstrijske dežele za vse dežele pod oblastjo avstrijske veje Habsburžanov (zlasti po l. 1687), kar se je zaključilo l. 1711 z uvedbo izraza ‚Avstrijska monarhija‘ (Austria Monarchia, Monarchia Austria) v uradne dokumente.«⁵⁴ Za zaustavitev velikega nazadovanja gospodarstva in za trdnejšo notranjo povezavo države se je začela izvajati načrtna merkantilistična politika po francoskem vzorcu. S tem pa je bil sprožen proces nezadržnega odmiranja fevdalnega družbenega sistema in postopen dvig družbenega pomena meščanstva. V vsem tem dogajanju pa je pridobivala v državi nemščina kot jezik vladajočega naroda in vladarske hiše vse večjo vlogo, vzporedno pa so jeziki drugih narodov v državi bolj in bolj izgubljali pozicije, ki so jih imeli dotlej. Ta proces se je odločilneje začel za cesarja Karla VI (1711—1740), se stopnjeval v času vladanja njegove hčere Marije Terezije (1740—1780) in dosegel sistemsko doslednost za vlade Karlovega vnuka Jožefa II (1780—1790). Istočasno in povezano pa je potekal drug proces postopnega širjenja obzorij ne le v avstrijskem središču, ampak tudi v posameznih deželah. Omogočile so ga vse boljše in boljše prometne in trgovinske povezave znotraj države in navzven, začetek teh gospodarskih preobrazb pa pomenijo nekateri ukrepi Karla VI, ki so bili zelo pomembni tudi za slovensko etnično ozemlje: »Leta 1717 je proglasil svobodo plovbe na Jadranskem morju, obljubil tudi domačim in tujim ladjam, ki bi prišle v njegova pristanišča, varstvo proti vsaki tuji sili, izgradnjo cest do pristanišč, podporo manufakturam v svojih deželah in uzakonitev trgovskega in meničnega prava... V zvezi z mirom v Požarevcih je dosegla Avstrija tudi ugodno trgovsko pogodbo s Turčijo, ki je omogočila, da je še razširila že starejše trgovske zveze med obema državama. Leta 1719 sta bili končno proglašeni pristanišči Trsta in Reke za svobodni pristanišči...«⁵⁵ Vse to je dajalo možnost novih razgledov in vse bolj odpravljalo poprejšnjo zaprtost slovenskega ozemlja. Novi utrip življenja pa je za nekaj časa tudi postavil v ospredje zanimanje za gospodarska vprašanja in odvrčal ljudi od izživljanja v kulturi, ki je tako bohotno uspevala v poprejšnjem razdobju (v Ljubljani zlasti znanstveno in latinistično delovanje Academie Operosorum).

V tem času in zaradi takšnih okoliščin so že začeli posamezniki premišljevati o nezadostnosti ali že kar neustreznosti podedovane hierarhične strukture kulturnega življenja. Prvi, ki je začutil nevarnost novih razmer za nadaljnji razvoj slovenskega knjižnega jezika, je bil kapucin o. Hipolit Novomeški (pred pomenišenjem Janez Adam Gaiger), ki je leta 1711 zapisal v latinskem predgovoru svojega trojezičnega slovarja, ki je žal ostal v rokopisu, tudi te besede: »Da pa (slovenski jezik) v knjigah zgubi svojo popolnost, menim, je pravi vzrok v tem, ker znajo (mladi pridigarji) poleg materinega jezika več drugih ali vsaj nemškega in se le-tega, kakor je navada v Avstriji, tudi po vsej vojvodini Kranjski največ in skoraj kot edinega naučé v ljudskih šolah, gimnazijah, posvetovalnicah, na sodiščih, pri obravnavah in v pisanju. Če se tedaj nameri, da morajo slovenski govoriti, in če nimajo pri roki domače besede, jo pri tej priči izberačijo iz nemščine, ker jo znajo poleg materinščine, in čisto delajo prav smešne, iz nemščine in slovenščine mešane stavke.«⁵⁶ Hipolit pa ni bil le občutljiv za lepoto in čistost jezika, ampak tudi dojemljiv za nove ideje, in če je že pretirana trditev, da je napravil »prelom iz poreformacijskega časa in njegovih tendenc v razsvetljenstvo«, zanj gotovo velja, da je napravil prvi

⁵⁴ B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda IV; Lj. 1961, str. 75.

⁵⁵ Ibid., str. 80.

⁵⁶ M. Rupel: Protireformacija in barok; Zgodovina slovenskega slovstva I, Lj. 1956, str. 304.

korak v to smer.⁵⁷ Drug pojav, ki vidno kaže nezadovoljstvo z obstoječimi slovenskimi jezikovnimi razmerami in ki hkrati teži v poživljeno literarno dejavnost, je skupinska in očitno kontinuirana akcija koroških jezuitov sredi 18. stol., ki so jo vseskozi podpirali grofje iz priseljene nizozemske rodbine Goëss. V posvetilu slovnice iz leta 1758, ki ga je podpisala tiskarka, je po eni strani poudarjeno obžalovanje, da uživa slovenščina »pri mnogih (in posebej pri tistih, ki sploh niso veliki ljubitelji več jezikov) malo spoštovanja«, po drugi strani pa ponos nad razširjenostjo slovanskih jezikov in zavest, da se kaže »slovenski jezik (posebno na Koroškem in v drugih sosednjih in bližnjih deželah) tako plemenitemu kakor tudi navadnemu človeku v kupčevanju in občevanju za skoraj tako rekoč neobhodno potrebo.«⁵⁸ Na svojevrstno nostalgijo po karantanskih časih, v katerih je slovenščina kot obredni jezik vsaj pri ustoličevanju vojvod imela posebno veljavo, posredno kaže slikovna priloga k slovarju iz leta 1744, ki zajema dve podobi iz tega ceremoniala, posneti po Valvasorjevih bakrorezih. Žal pa se je koroška jezuitska akcija omejevala na lingvistično in cerkveno območje in tako le oživljala nekdanjo, že pojemajočo literarno prakso.

Nove razmere pa so z vse bolj razširjeno pismenostjo in z njo povezano množitvijo uporabnikov književnih proizvodov sprožile tudi težnje po slovstvenem ustvarjanju v vse širših ljudskih slojih. Tako je od sredine 18. stoletja začelo nastajati bukovniško pismenstvo, delo pismenih kmetov in vaških obrtnikov, ki se je najprej omejevalo na prepisovanje težko dostopnih tiskov, kmalu pa razširilo tudi na prevajanje, prirejanje in oblikovanje praznoverskih pripovedi, satiričnih in parodičnih pesmi, nabožnih iger in podobnega. Sočasno so se zlasti v verzifikaciji aktivirali tudi organisti in šolmoštri (ki so družili v svojem poklicu tri dejavnosti, poučevanje mladine, skrb za petje in glasbo na koru ter cerkovništvo), ki so po eni strani od duhovščine prevzeli množenje nekaterih žanrov nabožnega pesništva, po drugi pa pesnili ljudem v pouk in zabavo. Obe te obliki pismenstva sodita hkrati s sejmarsko literaturo, ki pa pri nas ni doživela velikega razmaha, v plast polljudskega slovstva. To pa je vsebinsko, zlasti idejno, pa tudi oblikovno ohranjalo in nadaljevalo dediščino poprejšnje baročne dobe še dolgo v novo dobo, pač pa je njegova nedvomna pomembnost v demokratizaciji literature, tako glede na ustvarjalce kakor tudi na uporabnike.

Navedeni novi pojavi pa niso izoblikovali trdnejšega prerodnega programa, dasi so pripravljali tla zanj, niti niso znatneje pomaknili književnosti v smeri obćih razvojnih tendenc. Šele nemška akcija v avstrijskem središču v smislu nemškoavstrijskega literarnega preroda je s svojo odmevnostjo sprožila načrtnejše in trajnejše prerodno gibanje tudi pri nas. Potrebni pa so bili še različni reformni ukrepi terezijanske dobe, da so pospešili tok dogodkov.

Najprej so premaknili šolstvo iz utečenih humanističnih tirov v jezuitski adaptaciji. Leta 1749 je bila osnovana na dunajski univerzi prva stolica za nemški jezik, ki jo je v letih 1753—1766 zasedal slovenski učenjak Janez Žiga Valentin Popovič. V petdesetih in šestdesetih letih so sledili različni cesarski

⁵⁷ J. Pogačnik: O začetkih slovenske razsvetljenske misli, J. Pogačnik, Čas v besedi, Mrb. 1963, str. 63—75; citat na str. 74.

⁵⁸ Grammatica oder Windisches Sprach-Buch, ClC. 1758, f. 3.

ukazi glede srednjih šol, ki so v končni stopnji uvedli namesto latinščine nemščino kot učni jezik. Končno je prišlo na vrsto še osnovno šolstvo, ki naj bi s splošno šolsko naredbo v letu 1774 dobilo po eni strani trdne organizacijske in metodične temelje, po drugi pa čimprej pripomoglo k splošni germanizaciji avstrijskih dežel. Vzporedno s temi premiki v šolstvu so se na Dunaju začela intenzivna prizadevanja mladih pesniških talentov, po večini še iz vrst jezuitov, da bi ustvarili avstrijsko nemško poezijo v visokem stilu. V ospredju teh prizadevanj je bil prevajalec Ossiana in poetični kronist avstrijskega cesarskega dvora Mihael Denis.

Vse to kulturno dogajanje, ki je bilo bolj ali manj povezano z razsvetljsko miselnostjo, pa je v slovenskih deželah odmevalo na dvojen način. Neposredno in v originalni obliki se je širilo skupaj s cesarskimi reformnimi odloki. Kot tako je mobiliziralo ambiciozne talente za nemško kulturo in nemško slovstvo. Tudi na Kranjskem so se oglasili različni nemški verzifikatorji in začeli v Denisovem slogu pisati dinastične ode in elegije. Tako se je znašel tudi najbolj literarno nadarjeni mladenič s Kranjskega Anton Tomaž Linhart sprva v vrsti nemških pesnikov in dramatikov. To gibanje pa ni imelo samo pozitivnega kulturnega odmeva. Šolsko in upravno reformno gibanje je rodilo s centralističnimi tendencami in zaradi nestrpnih izvajalcev močno težnjo po germanizaciji slovenskega etničnega ozemlja.

Mimo teh bolj ali manj izrazito germanizatorskih tendenc pa je dunajsko nemško kulturno gibanje vzpodbudilo analogen pojav pri Slovencih. Pri njem so sodelovale tudi pobude drugih slovanskih narodov v Avstriji. Ta pa sprva ni bil vedno povezan z razsvetljsko miselnostjo. Prav najbolj navdušeni in najbolj delavni predstavnik prve generacije naših preroditeljev o. Marko oziroma Anton Pohlin je bil vse prej kakor razsvetljenec. Po svoji izobrazbi, mentaliteti in literarnem okusu je tičal globoko v tradicionalnih, pretežno že povsem preživelih pogledih svojega redovnega okolja. Hkrati pa je prav on postavil najbolj radikalen prerodni program, ki naj bi za slovenstvo mobiliziral vse sloje kranjskega prebivalstva, po vsebini pa obsegal čim bolj kompletno literarno produkcijo. Najbolj ilustrativen primer te Pohlinove dvojnosti je njegova Krajnska kroneka, ki jo je po običaju baročnih kronistov začel z letom stvarjenja sveta in vanjo nekritično trpal različne svetopisemske zgodbe in posnetke iz starih rimskih zgodovinarjev, na začetku pa ji je leta 1770 zapisal najbolj radikalno prerodno izjavo:

»Kolkerkratkol sem jest kakeršnega krajnskega pisarja bukve, katire niso ble krajnsku pisane, v roke dobil, sem uselej milu zdihnel rekoč: zakaj nek ne po krajnsku? Ste si le vi Krajnci cel toku zlo med sabo nevošljivi, de dela svoje glave inu učenuste rajši Nemcam inu Latincam, katirem se takeh bukuv na manka, ked svojem zamlakam, katiri šafti drugega jezika koker krajnskega na zastopejo, pervošete?«⁵⁹

Takšno povezovanje stare miselnosti z radikalnimi prerodnimi težnjami kaže tudi celotna Pohlinova slovstvena dejavnost. Po eni strani je tiskal vrsto molitvenikov, pridige in kot nov žanr tudi hagiografije. Tudi s slovnico in slo-

⁵⁹ P. Marka: Krajnska kroneka; rkp., Bibl. Pal. Vind. Cod. 7.753, f. 2a.

varjem je nadaljeval že staro prakso, čeprav je ni priznal; vendar je v slovnici (1768) razen v značilnem uvodu predvsem v poglavju o metriki in poetiki, čeprav skrajno skopem, neposredno in z zgledi pozival k prerodni dejavnosti v smeri posvetnega pesništva. Mimo poezije je skušal prerodnim težnjam zadostiti po eni strani s poučno pripovedjo *Kmetam za potrebo inu pomoč ali uka polne vesele inu žalostne pergode te vasi Mildhajm* (1789), skoraj edino sledjo razsvetljenstva v Pohlinovi dejavnosti, ki pa je prevod, višjim družbenim slojem pa je namenil prevod *Gellertovih pisem* za zgled in spodbudo slovenskemu dopisovanju in hkrati kot moralistično pripoveden tekst, ki pa je žal ostal v rokopisu. Izgubljeni pa so še pomembnejši in še bolj tvegani poskusi prevodov (ali razlag) grških avtorjev in *S. Avr. Avguština Enchiridion, za eno skušno, kaku se puste nauki visokeh šol po krajnsku dapovedati, v leytu 1781 na krajnski jezik prestavljen*. Torej je segal Pohlinov prerodni koncept in poskusno tudi pisateljska dejavnost v vse plasti književnega ustvarjanja.

V poznejšem razvoju se je tudi na Slovenskem prerod tesneje povezal z razsvetljenstvom, ustvaril realnejši prerodni program od Pohlinovega in se usmeril k prosvetljevanju najširših ljudskih plasti. Mimo njega pa je še naprej deloval vpliv nemških teženj po kulturnem poenotenju države, ki je postopoma pripomogel k popolni odtujitvi višjih družbenih plasti slovenstvu.

Taras Kermauner

Ljubljana

RAZMERJE MED TRAGEDIJO V EVROPI IN PRI SLOVENCIH

Vsi čutimo, da je s tragedijo — kot dramsko obliko — na Slovenskem nekaj narobe; a kaj je to? Kot da ne znamo pisati pravih tragedij; a zakaj ne? Mladi slovenski literarni rod ni napisal niti ene tragedije, same groteske; je s tragedijo konec? Tragedije, kakor je, recimo, *Velika puntarija*, se nam zde tako nesodobne. Vprašamo se lahko: ali so bile sodobne svetu tedaj, ko so nastale? Mussetov *Lorenzaccio* je bil napisan 1834, a je v eksplikaciji in morda že prezreli destruktiji tragičnosti — kot literarno filozofskega pojma — tako radikalen, da so ga morebiti dosegli šele Jovanovičevi *Norci*, sto trideset let pozneje, tako rekoč danes, medtem ko se mu je Cankar le bližal.

Nikakor ne nameravam vzpostavljati razvojnega loka od naivne do prezele tragedije, od nevednosti do jasnine spoznanja; takšen lok je značilen za tragedijo, ne za zgodovino tragedij. Naj datiramo začetek evropske tragedije v Grčijo ali v renesanso, dejstvo je — in Kottove analize so to bliskavo raskrile — da so Ajshil, Sofoklej, Evripides in Shakespeare vedeli vse. Več kot oni ni o človeškem življenju razkrila nobena kasnejša drama, kvečjemu manj.

Za slovensko dramatiko ta splošna evropska ugotovitev ne drži. Levstik v *Tugomeru*, Jurčič v *Tugomeru* in *Veroniki Deseniški*, a to so drame, s katerimi se slovenska tragična dramatika začenja, pišemo sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, sta bila sicer v tragični razsežnosti radikalnejša od Krefta in velike večine slovenskih tragedov, še zdaleč pa njunega mesta — govorim o relacijah, ne o vrednostih, o mestu in pomenu, ne o veličini — ne moremo primerjati s Shakespearovim ali Sofoklejevim; tega zavzema pri nas Cankar, a s Cankarjem se tudi glede tragičnosti ni mogel primerjati noben drug slovenski dramatik.

Manjši narod ima — v seštevku — gotovo manj nadarjene pisce kot velik. A takšna razlaga ne pove ničesar. Primerjava med evropsko in slovensko dramatikoj je plodna lahko le tako, da skušamo odkriti zakone, strukture, inteligibilne razloge: le tako, da v slovenski dramatici naletimo na pogoje, ki preprečujejo — ali so preprečevali — da bi bila naša tragedija enako radikalna, suverena in razvita kot evropska.

Zato naj na začetku navedem nekaj temeljnih zakonitosti evropske tragedije, a nemudoma moram še dodati: tragedije, kakor jo vidim in razčlenjujem jaz.

Tragično je najvišji pojem umetnosti, zato je tudi tragedija najvišja umetniška oblika, saj je njen osnovni namen, upodobiti tragično; kot oblika je ustvarjena, da bi obravnavala tragičnost (medtem ko je tragičnost v slikarstvu — recimo podoba Maratovega umora — le drugostopenjska, le téma).

Zakaj trdim, da je tragedija najvišja? Ker se najbolj približa realnosti. Odgovor na vprašanje, kaj je realnost, bom sicer pustil neodgovorjen, le približno ga bom nakazal, pač zaradi težavnosti same snovi. Naj zadošča, če rečem: realnost mi — v sklopu, ki ga obravnavam — pomeni ono drugo, drugost, ono onkraj mene, onstran človeškega, tisto, po čemer težimo, da bi se iztrgali začaranemu risu lastnih želja, avtizma, narcizma, kulture; če hočete, stvar po sebi, ne stvar za nas in po nas, ki jo naseljujemo, ji dajemo pomene, jo obvladamo in je identična z nami samimi. Realnost je transcendenca, tujost, tisto, kar nismo. Človek sicer prebiva v svojem svetu, vendar s tem prebivanjem ni in ne more biti zadovoljen. Hoče stran od sebe, tja čez, do dna vprašanj, do temelja eksistence, do razloga življenja, do smisla duše in sveta, do zadnjega cilja, do absoluta. Kot človek je ustrojen tako, da ga žene, motivira, sploh omogoča želja, ta pa je neskončna in se ne more nehati — ukiniti — prej, preden ne skuša zanikati svojega izhodišča, samega človeka in priti v omenjeni onkraj.

Ljudje se trudimo preiti onkraj na več načinov: predvsem s samopobožanstvenjem, s tehniko, z religijo, z mamili. Tudi v literaturi je več poti: predvsem lirski meditacija, ki nagiba v mistično. Tragedija je posebna pot: poskus, seči onkraj z dejanjem. Prometej mora ukrasti ogenj bogovom, Ojdip mora ubiti očeta, se poročiti z materjo, Klitamnestra se obesiti, Ajax se zaklati, Hamlet sprožiti — pa čeprav napol nehote — celo vrsto usodnih dejanj. Kot vidimo, je v tragediji določen tudi značaj dejanja: ne gre za dobro delo, za ustvarjanje, za običajno delovanje; dejanje mora biti takšno, da prinaša smrt: bodisi sočloveku, bodisi tragičnemu junaku, ali pa — ponavadi — obema. Šele takšno dejanje je tragično dejanje.

Tragično dejanje torej prinaša smrt, vendar ne kar tako, po naključju, ampak z osnovnim namenom: priti v realnost. Med realnostjo in delujočim človekom je meja, prepad, prepovedan prostor: sakralen. Realnost je — po zakonu — dostopna le bogu, se pravi zunaj- in nadčloveškemu bitju. Bistvo človeka — bitja z brezkončno željo — pa je, vse, kar je, poseliti s sabo, torej tudi tisto, kar je onkraj: česar ni. To, česar ni, za človeka namreč je, ker je predmet njegove želje. Prehod v realnost je mogoč le tako, da človek krši prepoved, skuša prestopiti sveto mejo in sam postati bog. Pri tem se mu dogodi, in to je za tragedijo bistveno, da krši ne le božje, ampak tudi — in predvsem — človeške zakone: da ubija. Posebnost prepovedanega prostora je v tem: prestopiti se ga da le tako, da človek ubija.

Vendar — za tragedijo — ne zadošča sleherno ubijanje. *Kralj Ubu* mori kot stroj, pa ni tragičen. Ubu ne spozna, kaj počne. Za tragedijo je bistvena anagnosis, spoznanje, prepoznanje. Spoznanje tega, da je človek kršil absolutni zakon, da je zato kriv in da to — temeljno — krivdo lahko izravna le s smrtjo. Ali z drugimi besedami: tisto, kar je onkraj, je za človeka nič, je nič človeka. Do onostranstva je mogoče — v tragediji — priti le tako, da se človek izniči. Izniči, uniči pa se tisti hip, ko se niča dotakne. V dotiku — zanj je potrebno dejanje — človek-tragični junak doseže dvoje: spozna lastno nemoč in zgori. Nič — realnost — ubija. Poleg anagnosis torej tudi sparagmos: bogovi človeka raztrgajo, a ponavadi tako, da naročijo nekemu drugemu človeku, da tragičnega junaka v njihovem imenu raztrga, ali pa zmanipulirajo, da se tragični junak sam raztrga (Penteja raztrga lastna mati Agava — Evripidove *Bakhantke*, Lorenzaccia zakolje anonimni plačanec, Othello se sam).

Do sem seže v tragediji tragično. Nema lokrat ali celo redno pa imamo v tragediji kot dramski obliki še element, ki ni tragičen, a sodi k tragediji: theofanijo. Končno razrešitev, ki postavi stvari na svoje mesto. Ki vpelje nov, višji, trajen red. To je lahko, kot pri Shakespearu, nastop nove, tretje osebe, ki dozda v tragične bitke ni bila zapletena in začenja človeški ciklus znova (Richmond, Fortinbras); lahko je, kot pri Grkih, nastop zбора. Ta element je nastal zato, ker človeška skupnost, organizirana v pravno, moralno družbo, ne more trpeti nihilizma, ki ga okrog sebe širi čista tragičnost. Človek ne sme obveljati za ničnega, za absolutno nemočnega, čeprav tragičnost — s stališča družbe — v toliko velja, kolikor kaže, da človek ne more slediti svojim željam in samovolji. Konec tragedije je zmaga poprečnega, poštenega človeka, skladnega z institucijo (Kreona v Sofoklejevi *Antigoni*, Cassija v *Othellu*).

Natančno tu pa se začenja vprašanje slovenske tragedije. Kolikor v neki drami bolj prevladuje ta, zadnji, moment — theofanija — toliko manj je tragičen: toliko bolj je njena tragičnost zavrta po mitskem elementu.

Da bi dodobra razumeli daljnosežnost te teze, moram v nekaj grobih potezah očitati še odnos tragičnega in mitskega. Mitski junak nastopa v imenu boga in družbe; družba je v tem sklopu le božji namestnik, podaljšek boga. Tragični junak zastopa sebe, vendar je sam zastopnik človeškega kot takega (želje). Družbeno in človeško prideta tu v nasprotje. Mitski junak je polbog, božji sin, ki sicer deluje, grozovito trpi (pathos), je ubit in raztrgan, vendar zato, da bi svet odrešil in da bi vzpostavil novo družbeno strukturo, nov zakon; Ozirisa najprej mati — Isis — razdene na drobne koščke, pozneje

pa, ko Oziris vstane od mrtvih, premaga Izido, odpravi matriarhat, utemelji patriarhat. Sorodna je vrsta grških polbogov, ki pridejo po smrti na Olimp, saj so nesmrtni; tak je tudi Kristus, ki s svojo smrtjo in resurekcijo, rekreacijo povede svet na novo, višjo stopnjo, od starega zakona k novemu, od pravice k ljubezni. Mitski junak torej ni kriv, ubit je, ne da bi to zaslužil, ljudje ga razglasijo za krivega, a to je zmota družbe, ki se mora umakniti (matriarhat patriarhatu, židovstvo krščanstvu). Tragični junak pa je kriv, ker ni bog, ni nesmrten, in ker sploh ni usmerjen v reševanje družbenih zadev, v boj za novo obliko zakona (za Novi zakon zoper Stari zakon), ampak se bori za uresničenje človeškega kot takega, se pravi za to, da bi dosegel in obvladal realnost: da bi — s tem — sam postal bog. Tragična razsežnost je onkraj družbene: Antigone ne zanimajo družbeno moralni zakoni, ampak nekaj, kar je onkraj družbenih pravil, glas, ki ji govori v njeni najbolj pristni notranjosti; Prometej krši božji zakon in naredi nekaj povsem po svoje; Pentej da boga celo zapreti in mu grozi s smrtjo. Isto je tudi v negativnih primerih: Macbeth in Richard III. se ne ozirata na nič družbenega, stvarnega, vsi posamezni ljudje so jima le vloge, simboli, ovire na poti, ki preprečujejo absolutno realizacijo želje: prehod v svet, kjer ni omejitev, prepovedi, kjer se vse upogiba pred njuno željo.

V vsaki tragediji se mešata mitsko in tragično. Sama tragična razsežnost je s strani družbe prepovedana, saj družba brani človekov relativni, mirni obstoj, njegovo poprečje, udomačenost, tragičnost pa je tista, ki ga izpostavlja silam uničenja, ker ga — in to je bistveno za tragedijo — postavlja v neposreden odnos z realnostjo (ničem). Družba je po definiciji mediacija. Človeško življenje je eno samo posredovanje. Le kot posredovani lahko živimo. Le če realnosti ne gledamo v oči, če se je ne dotaknemo neposredno, lahko obstanemo. Tragedija pa pomeni neposredni stik, dotik: smrt. Ali z drugimi besedami: tragičnost je rezultat človekove želje, da bi izstopil iz verige posredovanj, označevalcev, relacij in relativnega, simboličnega, metonimičnega, družbenost pa vrača človeka v vse to, in vse to je kultura. Mitskost služi temu vračanju, saj omogoča človeku nenehno re-kreacijo, re-surekcijo: nesmrtnost na način kulture. S stališča tragičnosti je vsa kultura solipsistični narcizem, onanizem, vztrajanje pri nerealizirani in s tem neukinjeni želji, pri fiktivnem svetu pomenov kot kulturnih form; vsa kultura, tudi umetnost, tudi tragedija kot dramska oblika je tu zato, da bi preprečila človekov neposredni stik z absolutnostjo: s človekovo samorealizacijo. In tragedija je kulturna forma tragičnosti, se pravi njena ukinitiv, njen vzdig v fiktivno, v zgolj pomensko, v zgolj formo, v besede, v podobo: v zrcalo (mimicizis in v produkcijo pomenov). Tragedija je tragičnost, podana na način mita, se pravi posredno, simbolično: kot literatura, ne pa kot resničen človekov pohod na realnost.

Umetnost je moderna oblika mitskosti. Literarne figure, tudi tragični junaki tragedij so na moderen način lepote nesmrtni, saj so ubiti le na papirju, le v gledališču, hkrati pa jih papir in gledališče ohranjata; Antigono uprizarjamo in ponavljamo, predelujemo, oponašamo še dve tisočletji in pol po njenem nastanku, enako Fedro in Prometeja. Moderna mitskost — umetnost omogoča, da naskakujemo realnost, pri tem pa umiramo, a obenem vendarle ostajamo živi. Tragedija kot dramska oblika je mediacija in zahrbtno izničuje tragičnost saj jo manipulira in derealizira.

Čas je, da svoje ugotovitve apliciram na slovensko literaturo. V večini značilnosti je evropska; le notranja razmerja med temi značilnostmi-elementi so premaknjena. Moderni Evropi je jasno, da je moderna mitskost — umetnost hudo fiktivna, da ni več območje svetega, obveznega, usodnega, absolutnega, božjega; da se ne re-kreiramo, prerajamo v realnosti, ampak v kulturi, na način podob, simbolov, pomenov. Slovenska dramatika pa kot da na to spoznanje ne bi hotela pristati: kot da bi hotela obnoviti staro, arhaično, predevropsko mitskost, kjer je bila umetnost le sredstvo za življenje v realnosti (mitski junak je bil polbog, se pravi, da se je s svojim božjim delom nahajal onkraj, onstran svete meje, v absolutnem: v realnosti). Tragedija je — pri Slovencih — le pripomoček za realni boj, ki se dogaja zunaj kulture, v območju, ki na arhaičen način identificira družbeno in človeško, relativno in absolutno (torej v predtragičnem, v predajshilovskem obdobju). To je prva težnja, ki pomeni za slovensko literaturo zakon — in se kot taka spopada z naravo literature kot kulture, kot fikcije, kot kvazirealnosti. Imanentno logiko — zakonitost — dram s tem zavira; rezultat je eklektična, neradikalna, nesuverena, nesodobna, notranje zmedena in nejasna tvorba.

Druga značilnost-zakon: tudi znotraj same literature se dogaja podobna blokada. Če sem element theofanije, končne razrešitve imenoval mitski, potem velja, da je v slovenski dramatikii ta mitski element daleč močnejši kot v evropski. Pri Shakespearu je končna pomiritev tako rekoč dodana, mirne duše jo črtamo, in tragedija bo ostala ista. Pri Slovencih pa je celotna drama usmerjena v to končno razrešitev; če bi jo odstranili, odstránimo dramo. Ona je cilj, ne pa spargmos ali anagnosis.. Drama je strukturirana prvenstveno glede nanjo, boj in propad tragičnega junaka sta le sredstvi, da se pokaže zmaga tragičnega junaka: da se tragičnost junaka ukine in nadomesti z mitsko rekreacijo. Tragičnost junaka se pokaže bodisi kot njegova zasebna napaka, pomota (Levstikov Tugomer), bodisi kot zlo sovražne družbe, zlega razreda, politike, vojske (Gubca ubijejo fevdalci, a junak ima v svojem srcu, težnji, morali prav. Ko bo premagana neustrezna razredna in nacionalna struktura sveta, bo zavladala družbena in osebna enakost, Drašković ne bo mogel več pokončati Gubca, Harz — Zupanovo *Rojstvo v nevihti* — Krime, Geron Tugomera. In tragedije več ne bo, ker ne bo več mogoča. Tragedija je — s stališča slovenske ideologije — le začasna, prehodna oblika; tragičnost je le pogojna, veljavna le tako dolgo, dokler je družba nepravilno in zlo urejena.

Opazili smo, da je takšna ideologija mogoča le zato, ker stvari niso razčiščene; ker se mešata dve različni stvari: družba in človek, relativno in absolutno, ideološko in mitsko. Slovenska projekcija idealne družbe, v kateri bo vladala ne le socialna pravica, ampak bo človek srečen, ker bo živel v skladu sam s sabo, dejansko ni družbena koncepcija, ideja relativnega, ampak absolutna, mitska; ta zamisel daleč — načelno — presega socialnost. Gre za vprašanje človeka: za njegovo odrešitev; za to, da bo postal bog; da bo ne le dosegel, ampak udeležil realnost. Vendar se ta zamisel sami sebi ne kaže kot absolutna in mitska, ampak kot socialna; napada družbeno ureditev, od njene spremembe pa pričakuje idealno razrešitev človeka. Igra na dveh mizah. Nedopustno zamenuje, a edino tako lahko pričakuje ugoden rezultat: človek (tragični heroj) nastopa kot borec za novo družbo, vemo pa, da je v tem območju nesmrten,

mitski heroj; v boju za nove družbene odnose zmaga, kot pač vsak mitski heroj — ker pa je slovenska ideologija molče predpostavljala, da gre pri tem za absolutno razsežnost in za uveljavitev človeške želje kot take, se zdaj naenkrat izkaže, da je mitski heroj dejansko bog, da ni ustvaril le novih družbenih odnosov, ampak novega človeka. S tem se je slovenska dramatika izognila nasledkom, značilnim za evropsko. Ta namreč ločuje mitskega in tragičnega heroja, samo drugi je zgolj-človek, zgolj-človeku pa je absolutnost prepovedana, zato mora v svojem prizadevanju po absolutnem neogibno propasti. Mitske heroje dopušča moderna Evropa v območju religioznega, ne pa umetniškega. Slovenska dramatika je očitno goljufala: slikala je zgolj-človeka (Tugomera, Gubca, Krima, tri realne, skoraj zgodovinsko otipljive revolucionarje, konkretne borce za slovensko nacionalno in socialno osvoboditev), a mu, temu zgolj-človeku — na tihem — pripisala zmožnosti polboga, religiozno dimenzijo.

Jasno je, da v tem primeru prave tragedije ne more biti (kot je tudi ni v tisti evropski dramatici, ki v dramo vnaša religiozno dimenzijo). Boj tragičnega heroja za uveljavitev človeške želje je relativiziran, kanaliziran, domesticiran. Tragični heroj se bori za ostvarljivo, za slovensko nacionalno in razredno — kmečko, proletarsko, meščansko — enakopravnost; neostvarljivo je zakrito za ostvarljivim. Tragični heroj ni nemočen. Sicer umre, a mrtvo je le njegovo telo, njegov duh — zgled, pomen, bistvo — pa živi naprej. Za evropsko tragedijo je telo bistveno: s smrtjo telesa je konec človeka, ker hoče tragični heroj uresničiti svojo željo, ta pa je vezana le nanj (na Richarda III, na Macbetha, na Hamleta, na Ojdipa). Kaj živi naprej, ko ti propadejo? Nobena pozitivna ideja, nič mitskega (zdaj govorim o mitskem po vsebini; ostaja pa, kot sem že rekel, mitsko po formi: po naravi umetnosti kot posodobljenega mita: figura Hamleta ne glede na njeno vsebino). Za slovensko dramatiko je telo skoraj zanemarljivo; v nji vlada hud idealizem. Razumljivo: ker tragični heroj ne zastopa želje človeka, to je sebe, ampak razreda, grupe, družbe: ker zastopa idejo, ne pa želje. Njegovo — nacionalno, socialno — idejo nesejo po njegovi smrti njegovi nasledniki še bolj junaško in uspešno naprej.

Ko Krim ubije Harza, ni kriv, če Harz ni človek. Med območjem realnosti, kamor želi Krim priti, in njim samim so nastanjeni sami negativni ljudje, razredna družba: neljudje. Te ubijati je človekova pravica in dolžnost; za te vrste ubijanje človek ne plača. Zdaj smo se dotaknili skrajne meje slovenske ideologiziranosti in antitragičnosti. Drama se je spremenila v ideološko manipulacijo, kajti s stališča te ideologije ima prav ta, in lahko po mili volji ubija, celo mora ubijati, s stališča one ima prav oni. Bistveno za tragičnost pa je, da te pravice nima nihče, ker je vsakdo, ki živi, človek, človek sam pa je temeljno prepovedano območje, ki ga ni mogoče — brez kazni, brez najhujšega, smrtne kazni — prestopiti. Brž ko se in kolikor se uveljavlja znotraj slovenske dramatike ta zavest, nastopi tragičnost in tragedija. Napoveduje se, recimo, v *Kristanovem Katu Vrankoviću*; ta se ne more odločiti za — le simboličen — umor svojega adoptivnega očeta, čeprav mu vsa socialno moralna logika govori, da ga mora pokončati; tragična dilema.

Najbolj nazorno se obe logiki, evropska in slovenska, spopadeta in koeksistirata pri Cankarju. Jerman — čeprav spet le simbolično, a to ni bistveno — umori

mater, s tem ko izvršuje svoje dejanje (spopad z župnikom). Ob tem se zlomi, spozna svojo temeljno človeško nemoč: dve želji (po spremembi sveta in po ljubezni matere) sta se srečali in izključili; sledi nujni Jermanov zlom. Po tej plati je tragičen. Grešil je nad sočlovekom, nad sabo, nad človekom, ko je hotel doseči realnost. Na tej liniji nima Jerman nobene možnosti, da bi se mitsko rekreiral; stik z realnostjo (bil je dovolj radikalen: tragično radikalen) ga je izničil. Poleg te plati pa ima Jerman še drugo, ideološko. To zaupa Kalandru, in tudi sam se svoji ideologiji — spreminjanju sveta, doseganju realnosti — ne odpove. Zato postane mitski heroj, njegove besede o narodu hlapcev, njegov boj preide v splošno revolucionarno zavest slovenskega naroda: Jerman se obdrži kot simbol zmagovitega borca. In ne smemo reči, da Cankar tega ni hotel; igral je pač obenem dve igri: tragično in herojsko.

Nekaj podobnega lahko odkrijemo celo pri Levstikovem Tugomeru. Po eni strani je kriv, ker naivno zaupa Gripu, Frankom; s tem povzroči silno tragedijo, pokol najboljših slovenskih vojvod. Po drugi strani pa čuti prav, je pogumen, in ko spozna svojo zmoto, povede ljudstvo v junaški boj, v katerem pade. Kot tak — drugi, globlji, bistveni Tugomer — vstane od mrtvih in postane slovenski mitski heroj; v Ljubljani dobi ulico.

Vse drugačen pa je Jurčičev Tugomer; med vsemi slovenskimi dramami starejšega izvora, morda celo med današnjimi, je najbližji Shakespearu (kot je Jurčič sploh dramatik šekspirske in pisatelj — *Jurij Kozjak, Domen* — homerske evokacije, čeprav seveda z znanimi slovenskimi omejitvami, in to mesto znotraj slovenske literature mu bo treba enkrat priznati, ne pa ga imeti za folklorista in vzgojnika.) Njegov Tugomer je povsem negativen lik — in to znotraj ogroženega slovenstva; brezupen izdajalec, ki ga žene absolutna erotska strastželja. Kriv je in pika. Nikjer nobene možnosti za mitsko rekreacijo. Zato ni čudno, da je bil ta Jurčičev tekst do danes zapostavljen, ob nastanku pa ostro kritiziran in pri priči — po Levstiku — predelan v skladu s slovensko ideologijo. Zgodovina te Jurčičeve drame izpričuje zakonitost slovenske ideologije, o kateri ves čas govorim, in ki preprečuje razmah slovenske tragedije.

Prostor slovenske tragedije seže torej od Jurčičevega karseda »neslovenskega« *Tugomera* prek Levstikovega *Tugomera* in Cankarjevih dram do *Velike puntarije* in *Rojstva v nevihti*. Zdi se, da velika večina slovenskih tragedij sodi v to drugo polovico.

Na koncu lahko slovensko tragedijo presodim takole: želela se je sicer spopasti z zadnjimi vprašanji človeka, upodobiti dotik k absolutnosti stremečega človeka z realnostjo, a se je — v pretežni meri — umaknila pred konsekvencami, ki iz tega dotika slede. Največkrat je pri priči tragičnost preklopila na mitskost in človeka — ki je zmerom slovenski človek, borec za slovenstvo — rešila nemoči, mu podelila grupno, občestveno, zgodovinsko moč. Ta hip je seveda preprečila, da bi se vprašanja, ki se odpirajo ravno ob tragičnem dejanju in njegovih posledicah, radikalizirala, eksplicirala; tako ni mogla dospeti v območje onkraj tragičnosti, ampak je ostala tokraj, v tako imenovani herojski tragediji, ki je v resnici bolj malo tragedija in precej več herojska agitka, ali pa — v inteligentnejših primerih — drama, ki se ustavlja pred tragičnim dejanjem (tak je pravzaprav Kato Vrankovič). Ne more dopustiti takšne anagnosis, kakršna je nujna v tragediji pri Sofokleju. Ta bi mu preveč načela monolitnost naroda, ki

se bori za svojo avtonomijo, za svojo začetno subjektivizacijo. Socialni (politični in moralni) vzroki so zavrli prosto odvijanje umetnosti.

Kot vidimo, je tragedija mogoča le pod praznim nebom ali pod nebom, na katero so se bogovi umaknili, ne da bi se za človeka še kaj zmenili. Človek ne doseže realnosti, ampak nič: se pravi sebe in sočloveka, a to na destruktiven način: z umorom. Dokler smo Slovenci imeli trdnega boga, ki nas je vodil (imenoval se je absolutna prihodnost — v krščanski in drugih izvedbah), smo morali biti za tragedijo »nenadarjeni«; šele s somrakom bogov je postala prava tragedija mogoča (Smolej v *Antigoni*, Mrak v *Begu iz pekla*, Strniša v *Samorogu*, Kozak v *Legendi*), čeprav se zdi, kot da je trajal ta položaj le hip v začetku šestdesetih let; pri priči je tragedijo zamenjala komedija v svoji najbolj tragični obliki: z grotesko. Prazno nebo se je namreč sesulo, danes v slovenski dramatikki sploh ni več neba, ampak samo prešernovski ne-bo: negacija kakršne koli možnosti, celo možnosti tragičnega dejanja. Tragedija zahteva centriran svet. Človek sam mora biti koncentriran nase, tako dobimo osredotočene protagoniste in antagoniste: agon. Brez takšnih jeder agon — torej tudi tragedija — ni mogoč. Vse se razprši. Vse je sanja, želja, ki pa ne želi priti do konca, do telesnega stika z realnostjo, do njenega obvladanja, do moči, ampak ji zadošča mistična meditacija; ves svet je donkihotska izmišljija, nasprotnike si groteska le ustvarja, zamišlja, in jih zato lahko pri priči odstrani (kot zrak iz balona); vse je artizem, vse narcizem: igra beseda (ludizem), ki absolutno le magično-drogistično nadomešča s fantazijo (Šeligova drama *Kdor skak, tisti hlap*, Rudolfov *Pegam in Lambergar*). Misticism današnje groteske preprečuje tragičnost, ker ne dovoli dejanja (antiaktivizem). Naravno je, da junak v groteski sploh ni več noben junak; vprašanje je, koliko je še človek, koliko ni samo vloga in zamisel. Kot vloga je lahko do kraja osmešen, a njegova nemoč ni tragična, ker ni rezultat velikega spopada, pač pa odnehanja pred spopadom, mačka pred krivdo. Čas in zaporedje opravil sta zamenjana. Groteska je rezultat — otrok — tragedije. Tragedija je antiherojska, ker pokaže, kako je dejanje neučinkovito, neodrešljivo, nično. A bistvo tragedije je ravno v tem, da ta splav, to ponesrečenje nazorno pokaže. Groteska začne, kjer se tragedija konča: zida na ponesrečenosti in ničnosti. A kaj lahko sezida na takem temelju, na načelni breztemeljnosti? Posmeh človeku, ki ga ni. In iskanje nove možnosti za ujetje absolutnosti; to iskanje imenujem misticizem. Vendar je metoda misticizma v tem, da ujame odsev v zrcalu, je srečna, ker ta odsev nima svoje realnosti, snovnosti, težnosti, smrtnosti; ker je neuporabljiv; ker je zgolj estetski; ker je s tem nesmrten. Dosežena je nova stopnja mitskosti — vendar na poseben način: z radikalno in zavedno človekovo avtokastracijo, z načelno zadovoljitvijo z zgolj kulturnim, avtističnim, formalnim. Meditacija z absolutnostjo, vonj po realnosti je v tem primeru le svet, ki ostaja znotraj človekove glave ali duše. Je pa treba — in to je izjemno veliko — slovenski groteski priznati, da je suverena, formalno izdelana, radikalna, Evropsi sodobna; najbrž je današnja slovenska dramatika prva na Slovenskem, ki ji lahko te znamenite lastnosti pripišemo.

Naj zaključim s tole mislijo: že v začetku evropske tragedije, pri Sofokleju, Evripidu in Shakespearu, sta rajali tragedija in groteska z roko v roki: vsaka je odsevala moč in nemoč druge. Ne bi bilo lepo, če bi se kaj takega dogodilo tudi na naših domačih logih?

NEDOKONČANO IN NEOBJAVLJENO BESEDILO PRIPOVEDNIKA CIRILA KOSMAČA*

Besedilo, ki ga imenujem nedokončano in neobjavljeno, je eno izmed Kosmačevih zgodnjih pripovednih poskusov, povest Prazna ptičnica. Kosmač ga je pisal za Slovensko Matico; založba je osnutek besedila z Vidmarjevim priporočilom in pohvalno oceno sprejela v svoj založniški program za leto 1936, vendar Kosmač povesti ni nikdar končal. Tako je rokopis nedokončanega besedila ostal v arhivih založbe, kjer ga je maja 1970 odkril tedanji tajnik Slovenske Matice dr. France Bernik. Besedilo obsega 101 stran tipkopisa z dvojimi rokopisnimi popravki, od katerih so številnejši pisani s Kosmačevim rokopisom, nekatere slogovne opombe in popravki pa so verjetno izpod Vidmarjeve roke.

Fragment povesti je nastal v času, ki v že objavljenih novelah izpričuje pomembne prelomne težnje v Kosmačevem dotedanjem ustvarjanju (na primer novele *Cerkovnik Martin*, LZ 1933, *Obisk in Ogorek*, *Jadranski kalendar* 1935) in kaže zelo vidno sled k novi snovni in oblikovalni težnji, kakršna se izdelana pojavi v novelah *Gosenica*, *Sreča in Kruh* (vse v *Sodobnosti* 1936).

V izrazito prehodnem obdobju se pojavita dva zanimiva teksta, od katerih je prvi novela *Hiša št. 14* (*Sodobnost* 1934), drugi pa neobjavljeni fragment *Prazna ptičnica*, ki ga je Kosmač v nedokončani obliki oddal leta 1935.

Ker tekst ni dostopen, navajam najprej kratko »vsebino«:

1. del: Martin Jakončič, starec blizu sedemdesetih, v goriški ječi sanja o domu. V sanjah je lastnik bogatega mlina. Ko se prebuja, se spominja svojega dekleta Jere, hčerke Gilde, ki je odšla služiti v Milano, in pa tega, kako so ga kot klateža pripeljali v ječo, kamor je prišel s prazno ptičnico v rokah. Ko ga izpustijo iz ječe, ga na vlak spremlja detektiv, s katerim se sprijateljita. Martin s culo in prazno ptičnico stopi na vlak in se odpelje proti domu, kjer se bo moral javiti karabinjerjem. Ko stopi z vlaka, se srečuje z domačini, ki jih že dolgo ni videl, ker je do tedaj živel v Trstu kot pristaniški in nato kot brezposelen delavec. Sreča župnika, kmetico in gostilničarko ter karabinjerje in gručo otrok. Kljub nenavadni pojavi za vaško okolje je Martin razposajen in lahkotno koraka po vasi. Martin je zdaj občinski revež, ki mu določijo prenočišče pri bogatem kmetu, kjer postane hlapec in pestunja. Na seniku premišljuje o svojem garaškem življenju, o svojih sanjah in o razdrobljeni družini, o sinu Bernardu — policistu, o hčerki Gildi — prostitutki, in o najmlajšem Ernestu — anarhistu in žeparju. V domači vasi sreča svoje nekdanje dekletke Jero, ki jo je svojčas zapustil z nezakonskim sinom. Sprva se ga Jera ogiba, nato pa se mu le približa. Obišče ga na Pologu, kjer je Martin za hlapca.

2. del: Martin pričakuje svojega sina Ernesta, da ga ta odpelje nazaj v Trst k svoji družini. Ker vsi vedo, da je Ernest žepar, se po prihodu v vas izdaja za svojega brata Bernarda. Ernest je bil v mladosti zanosen upornik, poskušal se je tudi s pisanjem povesti, vendar so s prihodom fašistov vsi njegovi upi propadli. Fašisti so ga zaprli in mu ubili vero v delo in življenje. V stiski je postal žepar in je svojo vest reševal z anarhističnimi načeli. Ko je na obisku v domači vasi, z očetom Martinom na tolminskem semnju

* Dopolnjen odlomek iz monografije o pripovedništvu Cirila Kosmača; monografija je dec. 1975 izšla pri SM

okradeta kmete. Ernest naslednji dan odide iz vasi, Martin pa se mora zagovarjati pred karabinjerji, vendar ga ti zaradi njegove nebogljenosti izpustijo. Martin spet pomisli na Jero in na njeno urejeno hišico. Obišče jo in Jera ga sprejme. Dolgo se prijateljsko pogovarjata o preteklosti. Na jesen Martina obišče hči Gilda z otrokom. Gilda je zašla v milansko podzemlje, moža so ji ustrelili na begu, postala je prostitutka, nato je zbolela in se z otrokom hotela zateči k očetu. Ko spozna, da je oče brez svoje strehe nad glavo, je sprva obupana in ga obtožuje, potem pa skupaj z njm načrtuje, kako bosta obnovila razpadlo domačijo; oče naj bi hodil na dnino, sama pa bo šivala. — — —

Prazna ptičnica na široko razvije izsek motiva iz novele Hiša št. 14, socialno-psihološko orisanega portreta stare, razpadajoče hiše brezdomcev in brezposelnih. Martin Jakončič, glavna oseba v Ptičnici, je eden izmed njih. Večkrat namreč v pripovedi omenja to razpadajočo hišo in svoje življenje v mestu. Bistvo razvitega motiva pa je vračanje domov iz zapora v zelo siromašnem stanju — brez imetja, toda s polno glavo iluzij o imenitnem življenju. Intenzivno se mešata romantična iluzija in rahel zasmeh te izmišljene, napletene vizije visokosti, bogastva, gospodstva, ki se sproti že v interpretu tega sveta podira in označuje glavni značaj kot izrazito upognjen, dvodelen, nihajoč med umišljenim veličastjem in resnično ponižnostjo, med igrivo, otroško lažjo in klečeplazenjem.

Portret je zanimiv v kontekstu celotnega Kosmačevega dela tudi zato, ker nikdar pozneje v njegovem delu ne srečamo več takšnega človeka. Že tako redko Kosmač uporabi za pripoved celovito življenjsko zgodbo, še redkeje pa tip — nebogljenega in navzven vzvišenega blebetača, ki ga življenje neusmiljeno premetava iz kota v kot. V njem se ne utrne nobeno globlje čustvo, nobena trezna življenjska resnica, nobena resna misel. Predan je trenutnemu razpoloženju, ki se izraža v igrivem odzivanju na okolje, v katerem se v danem trenutku nahaja (npr. prizor s krčmarico, ko ji govori, da lovi in goji ptice in da je zato tako slabo oblečen, ker mora pač laziti za ptiči po grmovju in ima copate zato, da ga ptiči ne slišijo).

Razen tega splet dogodkov obsega veliko število nastopajočih oseb in nenadnih preobratov (pot z detektivom na vlak, srečanje s krčmarico, prihod sina, srečanje z Jero, prihod hčerke). Očitno je, da je povest hotel zastaviti zelo široko in spreplesti okrog ene same usode še vrsto oseb, ki jih ni temeljiteje okarakteriziral, pač pa pokazal kot dejavnike predvsem v fabulativni funkciji, saj se pripoved razvija na osnovi pojavljanja oseb.

Vsebinska osnova je dvojna: razmišljujoča, preprosto filozofska (ljudska modrost), z meditiranjem o življenju kot zamotani stvari, ki jo lahko razreši junak sam s svojim stališčem optimizma — laži. Zanimivo je razmerje laži in fantazije, na čemer temelji glavna ideja fragmenta. Martinov življenjski načrt je sezidan na izmišljotini, ki je zanj fantazijsko lepa utvara, za vse druge pa je preprosta laž. S pisateljevega stališča je ta fantazija dobrodušna, optimistična vizija s tragikomično podstatjo, saj je jasno izoblikovana kot lažna utvara. Za to lažjo pa je neki pomen, ki je tudi značilen za Kosmačev pogled na svet: mehka upogljivost, naivno hrepenenje, da bi se lepa vizija o življenju nenadoma tudi uresničila, če bo človek trdno mislil nanjo. Ni namreč slučajno, da je pisatelj fragment podnaslovil »Vrnitev Martina Jakončiča in pravljica o velikem mlinu«. To dokazuje, da je prvina iluzornega, torej pravljичnega, zelo močna, celo idejne narave, ne pa zgolj karakterna lastnost glavne osebe. V Martinovi iluziji o velikem mlinu je simbolizirana velika ljubezen do doma. Hkrati s tem se pojavi seveda

naivno otroško veselje nad bogastvom, ki si ga pričara kot v pravljicnem svetu. Pravljičnemu nasproti pa je tu resničnost, ki se je Martin zaveda, a se zavestno opredeljuje za pravljico, kljub temu, da pozna in vedno znova pri sebi priznava resnico. Pomemben je še princip otroške lahkovernosti, s katero človek v tej zgodbi poskuša obvladati svet, tako sojetnike, sovaščane, lastne otroke in svojo izgubljeno ljubezen Jero. Za vsem tem hotenjem, oblikovanim z iluzijo, izraženo z naivno lažjo, je dobrot, mehko čustvo, sentimentalna kuliserija za poraz, za občutek samote in nemoči. Postavljaštvo, ki hoče doseči veličastno zunanost, se pokaže dobrohotno poniglavo (ob spoznanju, da je policist lahko tudi dober človek, je Martin presenečen), če se nenadoma pojavi v zvezi z njim. Če bi se Martinu njegove iluzije slučajno uresničile, bi bil nad tem dejstvom bolj začuden, kot če bi nikdar ne sanjal o bogastvu, lepoti in dobroti.

Te idealne življenjske kategorije, ki jim ves čas sledi tudi pojem svobode, naj bo osebne ali narodne, kot v omenjenih začetnih besedilih tudi v tem fragmentu v celoti prevladujejo. V nasprotju z dosedanjo avtobiografsko ali simbolizirano motiviko je tu oblikoval širši, povestno bogatejši motiv objektivne vsebine, usode zunaj sebe, pač pa še vedno usodo domače vasi. Ta ni popisovana s prisotnostjo pripovedovalca, torej ne s pripovedniškim odnosom, kot ga uveljavlja že prej. Piše s težnjo po neprizadetem, čistem epskem povezovanju dogodkov, temelječem na enostavnem zasledovanju časovnih in prostorskih sprememb, ki pogojujejo intimno akcijo glavne osebe, kolikor je je, ker gre vendarle v glavnem le za reakcijo na določene zunanje spremembe, s katerimi se sooča glavna oseba. In ta reakcija je glede na osnovno občutje sveta tragikomična, ker je napolnjena s principi iluzorne laži, hkrati pa se protagonist seveda dobro zaveda jalovosti takšnega reševanja svojih porazov. Pravkar omenjena motivacija je pravzaprav ena najglobljih idejnih prvin Kosmačevega ustvarjanja, ker pripoveduje o prepričanem smislu človeške iluzije o dobrem in o sreči, saj jo, to zavestno pozitivno kategorijo najdemo v vseh obdobjih njegovega ustvarjanja, od Gosenice do novele Tantadruj.

Ilustracija takšnega odnosa v Prazni ptičnici: »Martin je videl ob vodi staro podrtijo, malo nad njo, komaj dobrih dvesto metrov pa je bil čez reko visok betonski jez, na enem bregu je bila velika stavba in na zunanji strani so se vrtela štiri mlinska kolesa, na drugem bregu je bila žaga. Martin je ostrmel, pogledal je zdaj mlin, zdaj v cestarja in končno vzkliknil:

»Dobro, krasno!«

»Kaj dobro,« je vprašal cestar.

»Da, prav tako sem si bil že jaz zdavnaj to zamislil,« je povedal Martin in začudeno zmajal z glavo — in potem se ga je polastil občutek, kakor da so ga javno okradli pri belem dnevu... Ko je prišel do Cestarjevega mlina, se je ustavil. Voda je bučala čez jez, se penila in vrtela okrog skal. Mlinski kamni so tekli, slišal je šum in rezanje žage. Da, tako si je on zamislil mlin in žago. No, in zdaj je bilo že vse to postavljeno: jez je bil tu, žaga in mlin na štiri kamne. In razlika je bila prav majhna, samo ta, da mlin ni bil njegov ampak Cestarjev.«

Zgradba pripovedi je tu zelo preprosta, situacije se ponavljajo, osnovni pripovedni odnos oseba — vas ostaja vedno enak, se ne spreminja. Zanimivo je pred-

vsem vprašanje, kateri elementi so tu tipični za Kosmača. To so predvsem elementi stila (oznaka ljudi in narave, ki teži k natančnemu popisovanju) v karakterizaciji oseb (npr. Pologar: *označena gestikulacija, način govora, gibanje*: — »in ker je bil gospodar jecljač, je zmerom kričal, da se mu ni zadevalo«), v *meditativnih vrinkih, pisateljevem komentarju*: »Toda Martin Jakončič se je rodil pod srečno zvezdo: svojih grenkih dni se ni nikdar spominjal.«

Zanima ga, kot še mnogokrat pozneje in kot že do tedaj, intimna vsebina človeških gibov in pojave sploh:

»Zamahnil je z dolgo roko po vetru in šel dalje«, s čimer poudarja človekovo razpoloženje, stil njegove osebnosti in odnos do dogodka.

»Preden sta šla dalje, sta stopila k tolmu in se gledala kakor v zrcalu, vodne kaplje so jima visele po obrazu in smejala sta se,« razpoloženska podoba, ki izpričuje čustveno izpoved. »Najprej se je izza ovinka prikazala križasta kapa, ki je po strani ležala na sivi glavi, potem širok, globoko upognjen hrbet, kakršne imajo dolgoletni krošnjarji, pisana cula, prazna ptičnica, in Martin Jakončič se je ustavil. Tesnoba se mu je dvignila iz srca in mu silila v grlo, da je le stežka požiral slino, in oči so se mu ovlažile: pred njim je ležala vas. Večerilo se je, nad Krnom so podgoreli oblaki, in v oknih hiš, ki so stale na prisojni strani, so se v zahajajočem soncu lesketale šipe.« Razpoloženje — vedénje je tu že podaljšano v lepo, idilično podobo vasi.

»Vaški otročaji so mu prišli prvi naproti. Pritakali so obroče in se drli. Ko so ga zagledali, so onemeli in kakor na povelje vsi hkrati potegnili sveče v nos.« »Stopila sta pred hišo. Luna je sijala. S tepke, ki je rasla pred hišo, je padla zrela hruška. Bilo je tiho, semkaj ni segel šum vasi. Po grapi je pihal veter, hlapec se je ozrl po vetru in rekel: ‚Vrem bo‘.«

Vsi ti primeri razen vsebinske povednosti o vzdušju, okolju, pogojih nekega dogajanja, izražajo še tipično stanje tedanje Kosmačeve ustvarjalnosti: težnjo k čistejšemu, preprostemu izrazu, ki pa se tudi tukaj meša z oslikovitjenjem, s polepoteno podobo sveta. Posebno zadnji primer kaže izdelan stavek, poln miselne, vsebinske in opazovalne moči, sintaktično pa je kar najbolj enostaven, tak, kakršnega najdemo tudi v noveli *Gosenica*.

Druga pomembna značilnost, ki velja za področje motiva, je vrsta aluzij na dogodke iz vaškega življenja, ki so kakorkoli, to je kot celota ali kot pripovedna anekdota oblikovani že prej v novelistični ali fragmentarni obliki, ali pa jih sopznamo kot motive iz poznejših tekstov. Na primer: »Za veliko noč se je obesil Carnov Nac, ki je imel kilo in kratko pamet.« Pozneje je motiv obdelan v noveli *Življenje in delo Venca Poviškaja*. Naslednji primer: poštarica je porodila nezakonsko dete in ga ob povodnji vrgla v reko — to je motiv iz *Sreče* itd.

Tretja značilnost je temeljna prisotnost vasi kot enako mislečega in enako odzivajočega se kolektiva, kot skupnega odmeva dogodkov, prežetega s skupno tradicionalno moralno in predvsem s tem povezano modrostjo, vsevednostjo o življenju:

»Ostali so prikimovali in vsak je povedal podobno zgodbo o propadanju ljudi, ki so odšli od doma.«

»Vendar pa je usoda skrbela, da ljudem niso zamrznili jeziki.«

»Tistega dne, ko se je Martin vrnil, ljudje niso tako naglo polegli kakor po navadi.«

Če sintetiziramo ugotovljena dejstva s tipičnimi značilnostmi Prazne ptičnice kot veznega člena Kosmačeve razvojne ustvarjalne poti, obnovimo lahko naslednje sklepe:

1. *Poudarjena funkcija gibanja in vedënja oseb.*
2. *Opis stanja v naravi, ki izraža hkrati duševno stanje oseb.*
3. *Vnašanje stranskih motivov v pripoved* (prvine motivov, ki so nanesele le kot gradivo, v obliki sporočila, še ne epsko izdelane).
4. *Opazovanje kolektiva kot celote* (reakcije na dogajanje so skupinske, kažejo enako mislečo skupnost ljudi v odnosu do posameznika, ki je pripovedna osebnost). (Ta pripovedna osebnost je lahko, gledano na celotno delo, avtor sam v pripovedni vlogi, ali glavna oseba, ki je izvzeta iz kolektiva.)

Velik del značilnosti tega teksta pa spada v tisto stilno oblikovanost, kakršno je izdelal v stilno osamljeni noveli, ki je tudi motivno navezan nanjo, to je Hiša št. 14. V zvezi s to izrazito socialno realistično novelo so različni naslednji elementi:

1. *popis neugodnega socialnega okolja*, ječe, mesta, razpadajoče stare hiše za brezposelne, od koder prihaja Martin Jakončič,
2. *motiv nacionalne zavesti* (pot domov, odnos do italijanske okupacije).

Posebno v prvi polovici teksta je opazen tudi za Hišo št. 14 značilni rezki realistični ton, ki išče izrazito neprijetno podobo sveta. »Že štirinajst dni je neprenehoma lilo. Noč in dan so po pločevinastih zaslonih pred okni goriške ječe brenkale debele deževne kaplje, voda je klokotala v strešnih žlebih in ozka dvorišča so bila nezaslišano pusta in bridka: dež je stolkel v tla še tiste redke šope blede trave, ki so poganjali ob zidu, skrivenčeno češnjevo drevo je bilo že zdavnaj izgubilo vse svoje zarjavelo listje, v sredini pa se je bilo nateklo umazano jezero . . . in tisti jetniki, ki so kljub vsemu trmasto hodili ‚na zrak‘, so večinoma hodili samo zaradi tega, da so dražili ječarje, ki so morali z njimi deliti usodo, to se pravi, stiskati se pod kapom ter vdihavati smrad po plesnobi na stranišču, ki se ob deževnih dneh vlačijo med jetniškimi zidovi.«

Ta slog pa zgine takoj ko Martin prestopi mejo domače vasi. Res je, da Martin že prej sanja o domu v lirski podobi in da je pravzaprav stil povezan s pokrajino, z okoljem, v katerem se pripoved dogaja. Mesto samo pisatelja ni nikoli tako epsko privlačilo, da bi mu dal avtentično, živo podobo. Mesto vedno zgradi z negativnim predznakom, domačijo, vas, torej okolje, ki ga intimneje pozna, dobi vedno, ne samo v tem primeru, lirsko polepoteno, mehko podobo:

»Večerilo se je, nad Krnom so podgoreli oblaki, voda nad jezom se je bila natekla v precejšnje jezero in na mirni, temnozeleni gladini, ki je samo ob bregovih rahlo valovila, je povztrepetavala večerna krajina: gore so bile navpik pre-

vrnjene v jezero, po pobočjih so visele hiše in šipe v oknih so se lesketale v zahajajočem soncu, in tam, čisto na dnu, med vrhovi, je ležalo nebo, nastlano z drobnimi, kodrastimi oblački...»

Razpon med sanjami in resničnostjo je prav tako princip, ki je viden tudi v stilnem prijemu. Tako je tudi z opisom revolucije v prvem delu. Vse socialne prvine, ki se kot motivi pojavijo v tekstu, naj si bodo splošne narave ali Martinov osebni problem, so izražene v ostrejši, stvarnejši besedi, medtem ko so opisi narave, srečanja z domačimi ljudmi, sanje in čustvena razmišljanja, izrazito lirsko, čustveno oblikovana.

Ta dva principa se v Prazni ptičnici neprestano mešata, tako da je vtis zelo neenoten. Težnja po hotenem neolepšanem pripovedovanju je ves čas prisotna — to je seveda težnja po sledenju socialno realistični usmeritvi, njeno resnobno kritičnost pa omejuje s humorjem in drastiko in blaži z lirsko polepotenostjo, s čustveno metaforiko in hrepenenjem, pri čemer pa se že skoraj v celoti otrese cankarjanskega vpliva. Ta je viden le še pri nekaterih primerih stavčne zgradbe in uporabe nekaterih cankarjanskih fraz (npr. Njegovo srce je bilo polno neznanega veselja... svojih *grenkih* dni se ni nikdar spominjal. Dneve, polne trpljenja, vsi njegovi dnevi so bili polni trpljenja, je vselej zakopal v pozabljenje ob prvi veseli uri).

Posebno viden je stilni prehod, ki je, lahko bi rekli, geografske narave. Ko pripovedovalec privede Martina domov, v domačo vas, je tudi pisatelj nekako »na svojem«. Junak je poln življenja, pisatelj poln svojega lastnega sloga, ne več privzete manire. Dialog je sproščenejši, naraven, krajši. Svet je pripovedovalcu blizu, pozna človeške *vzgibe, kretnje, vedênje, odzive, govor in odgovor, predvsem pa misel*.

Morda najbolj karakterizira to spremembo stavek: »Prag je bil še zmerom isti: velika skrilej, ki se je prav za spoznanje zazibala, ko si stopil nanjo.«

V odnosu do mesta je Kosmač vedno deklarativno socialen, v odnosu do domače vasi je rahločutno opazujoč.

Fragment Prazna ptičnica je torej pomemben za opazovanje razvojnih silnic Kosmačeve epike vsaj toliko, kot dokončane in objavljene novele. Ostal je sicer nedokončan, izraža pa težnjo po razširjeni epski zgradbi (vsaj povestni, če že ne romaneskni), ki je pa pisatelj že tedaj ni zmožel, čeprav je bil tekst z Vidmarjevim kritičnim pristankom že uvrščen v program Matičine zbirke za leto 1936.

Zaključek učne dobe, ki ga zamejuje na koncu fragment Prazna ptičnica, je hkrati začetek Kosmačevega novega oblikovnega načina, ki se predvsem usmerja v naslednje tendence: prelom v Kosmačevem ustvarjanju pomenita odločitev in spoznanje, da mora po svoji pisateljski naravi in po svojih izpovednih namelih oblikovati snov, ki jo je intimno doživel in biti odkrito, tudi v pripovednem načinu samem, preprosto osebno prisoten, da pripoveduje zgodbo kot svoj lastni doživljaj in da umakne dotedanje težnje po objektivizaciji motiva. Avtentična, spontana ustvarjalna sila, ki odpre možnosti samoniklemu stilnemu izrazu in sproščeni kompoziciji, se pokaže tudi v tem delu njegove prve ustvarjalne faze sicer kot še neurejena, a razvojno značilna stopnja.

Zapiski, ocene in poročila

RUSKE IZPOSOJENKE V SLOVENŠČINI*

O vprašanju tujih jezikovnih primesi v slovenščini je bilo objavljenih že več bolj ali manj obsežnih del, toda pojav še zmeraj ni niti kronološko nadrobneje razčlenjen niti vrednostno kolikor toliko enotno opredeljen. Zato mora naša slovenistika na splošno pozdraviti vsakršno resno prizadevanje tudi tujih slovenistično usmerjenih slavistov, ki so se odločili za obravnavo te sicer privlačne, a nenavadno kompleksne in zapletene jezikovne tematike. Med takšna prizadevanja gotovo spada knjiga Anneliese Lägroid; vendar so v njenem prvem delu izražena tudi stališča, ki ne pomenijo z znanstveno analizo ugotovljenih resnic, temveč so slej ko prej površno in nekritično prevzeta mnenja ali pa lastne apriorne sodbe. S temi stališči ni mogoče soglašati in jih zato ne moremo odobravati.

Za predmet obravnave si je avtorica izbrala ruske izposojenke v slovenščini in se pri tem omejila na prvo polovico 19. stoletja, ko je bil položaj glede sprejemanja tujih jezikovnih prvin še razmeroma čist in pregleden; gre za 188 ruskih besed, ki jih je A. L. izpisala iz Vodnikovega nemško-slovenskega rokopisnega slovarja (uporabila je listkovno kartoteko, ki jo je za SAZU skrbno pripravil J. Stabéj) in iz nemško-slovenskega in slovensko-nemškega dela Murkovega slovarja (1832-3). To besedno gradivo je A. L. spremljala po slovenskih slovarjih do današnjega časa in ugotovila, da se je v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku (po SP 1962) ohranilo od tega še 83 izrazov, 30 Vodnikovih in 53 Murkovih — torej precej manj od polovice. Vendar ne smemo molče mimo dejstva, da lepo število ruskih besed, posebno iz Vodnikovega rokopisa, ni nikoli stopilo v slovensko jezikovno življenje, marsikatero so celo poznejši slovarniki pustili nedotaknjeno. Ob tem nismo prepričani, da je v podnaslovu knjige upravičen izraz »v prvi polovici 19. stoletja prevzete (F. J.) besede«, saj nikakor ne moremo imeti nobene ruske besede, ki jo je Vodnik transliteriral in prenesel iz Heymovega nemško-ruskega slovarja v svoj rokopis in ni prišla v »obtok«, za rusko izposojenko iz Vodnikovih časov; nekateri Vodnikovi rusizmi so se pokazali na dan šele v Cigaletovem slovarju leta 1860

(prim. S. Suhadolnik, *Cigaletov besednjak*, JiS V (1959/60), 8; J. Stabéj, *Nekaj ugotovitev ob popolnem izpisu Vodnikovega rokopisnega nemško-slovenskega slovarja*, JiS XI (1966), 1-2), drugi so prišli prvič v rabo v slovenski publicistiki druge polovice 19. stol. po neslovarskih poteh. Izvzeti moramo tiste ruske izposojenke, ki jih je Vodnik sam resnično uporabljal, zlasti ko gre za slovnične termine v *Pismenosti* (1811), npr. *glagol*, *predmet*, *soglasnik*, *pa-dež*, *pravilo*.

Sama kompozicija razprave je precej neuravnovešena; skoraj polovica knjige je namenjena uvodni informaciji o stanju slovenskega jezikoslovja (leksikologije), o razvoju slovenskega knjižnega jezika s kulturnozgodovinskega vidika, o Vodnikovem pomenu pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika in o Vodnikovem in Murkovem slovarju (9—57); glavni del (59—112) obsega seznam in obravnavo Vodnikovih in Murkovih rusizmov, v dodatku (113—122) pa govori A. L. o rabi le-teh v drugi polovici 19. stol., posebno v *Novicah*.

Čeprav gre v uvodnem delu v bistvu za obnovitev znanih dejstev iz slovenske jezikovne in kulturne preteklosti (in sedanjosti), je avtorica ponekod le vgradila svoj osebni odnos in oceno, tako da je osvetlila to podobo z »objektivno«, tj. z avstronemško lučjo. Toda tudi v tem A. L. ni preveč izvirna, kajti najraje se opira na znana stališča pokojnega graškega slavista Josefa Matla. Avtorici ne moremo očitati ihtavosti in nestrpnosti, vendar se kljub temu večkrat zaplete v protislovja, ker si ni ustvarila dovolj samostojne podobe o slovenski zgodovini v najširšem pomenu besede. V ocenah »žalostnega« stanja v slovenskem jezikoslovju (trostlose Lage) se avtorica rada nasloni na priložnostne, največkrat tudi posebej naostrene izjave naših »kritičnih« (11-12) jezikoslovcev F. Bezlaja in R. Kolariča.

Ko A. L. utemeljuje svojo raziskavo o izposojenkah (9-10), brez kakršnekoli priča-

* Anneliese Lägroid, *Die russischen Lehnwörter im Slovenischen. Die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts übernommenen Wörter. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen XII.* Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München 1973, 134 str.

kovane primerjave in tehtnega premisleka ugotovi, da je slovenščina najbolj slaviziran slovenski jezik, in se pri tem opre na iztržek iz radijskega predavanja F. Bezlaja o slovanskih izposojenkah v slovenščini; po avtoričini razlagi implicira zveza »zdaj najbolj slaviziran« tudi zvezo »poprej najbolj germaniziran«, saj razumeva razvoj slovenskega knjižnega jezika čisto mehanično: iz slovenskega knjižnega jezika je bila odstranjena močna plast nemških izposojenk, jezik je bil nebogljjen in obojen na hiranje, če ne bi bil dobil slovenske okrepitve. Toda slavizacija mora opazovati v okviru vseh slovanskih jezikov in v najrazličnejših smereh, ne samo v smeri germanizacija — slavizacija; morebiti se bo domneva o najbolj slaviziranem slovanskem jeziku kdaj res izkazala za resnično, toda za zdaj ima knjižna slovenščina v tem pogledu vsaj še tri tekmičice: ruščino, bolgarsčino in makedonščino. Moderna knjižna ruščina je sinteza cerkvenoslovenske in ruske knjižne tradicije, sodobni bolgarski knjižni jezik je množično sprejemal ruske jezikovne prvine (velikokrat dobiva kot rusizem nazaj tisto, kar so nekoč vzhodni Slovani sprejeli od južnih); tudi knjižna makedonščina se je oprla na sosednjo srbohrvaščino. — Danes tudi že ne verjamemo več brez pridržka obrabljenim trditvam o kulturni večvrednosti jezikov dajalcev in manjvrednosti jezikov jemalcev; tudi ni treba posebej dokazovati, da so jeziki, kot je npr. nemščina, ki jo avtorica šteje pač v prvo skupino, bili še malo prej v drugi in se niso mogli upirati tako ali drugače »močnejšim« jezikom in njihovim prvinam (nemščina npr. latinščini in francoščini). In najbrž ne bi mogli trditi, da je zahodnoevropska kultura na nižji stopnji kot ameriška, čeprav amerikanizmi preplavljajo te in druge jezike.

Zgodovini slovenskega knjižnega jezika avtorica očita, da se zadovoljuje z ugotovitvami splošne narave (11) in da se takšne slabo utemeljene sodbe prenašajo iz »rok v roke«, da nimajo znanstvene osnove, da so produkt površnega opazovanja, intuicije in domnev. Ko se ob tem ponovno opre na navedbe iz predavanja F. Bezlaja, ki naj bi ga bil imel na »mednarodnem seminarju za zgodovino slovenskega jezika in kulture« leta 1966 (ker takega seminarja ni bilo, je gotovo mišljen Seminar za slovenski jezik, literaturo in kulturo), priznava avtorju pomembne zasluge za slovensko jezikoslovje, saj ga imenuje »der führende slowenische Wort-

forscher und Etymologe« (9) in na drugem mestu (12) »Altmeister der slowenischen Sprachwissenschaftler«; toda kako naj verjamemo tem prijazno zvenečim besedam, ko pa A. L. še v isti sapi, takoj v naslednjem odstavku, ugotavlja, da je slovenska leksikologija (kar ni nič drugega kot Wortforschung) ostala na ravni raziskav F. Miklosicha (za pravilen izgovor bi morala nemščina uvesti posebna pravorečna pravila!) in K. Štreklja. In ali ne vsebuje delo za SSKJ poleg leksikografskih tudi leksikološke prvine?

Samo enostransko vsebino pripisuje avtorica izrazu »obrobni jezik« (Grenzsprache); obrobnost ji pomeni dejstvo, da je tak jezik ves pregneten s tujimi besednimi prvinami in uklenjen v tuje glasovne in slovnične obrazce, pri tem pa A. L. pozablja, da obrobni jeziki ohranjajo tudi največ starih skupnih potez (posebno v besedju), ki so se v središču že izgubile. Ramovševa »alpska slovanščina« pač ni nastala samo zaradi germanskih in romanskih jezikovnih »klešč«, temveč predvsem zaradi notranjejezikovnih pobud, ki so zaživele na novonaseljenem ozemlju.

Nemške izposojenke, ki so jih v »vseh štiristo letih razvoja slovenskega knjižnega jezika močno zasledovali« (13), deli A. L. v dve skupini: 1) besede z domačimi dvojnici, kot npr. *štima* — *glas*, ki so živele »im friedlichen Nebeneinander«, in 2) besede brez slovenskih dvojníc, npr. *far*, *grevinga*, *ofrati*, itd. Ko avtorica navaja slovensko-nemške dvojice iz baročnih pridig, v več primerih ne gre za sinonimične dvojice, kakor misli, marveč za dva pomensko sicer blizu stoječa izraza, ki pa ju pridigar izkoristi kot slogovno učinkovito stopnjevanje, npr. *pravičen* in *brumen* (= *pobožen*, prim. slov. priimek *Brumen*, *Frumen*), *šteti* in *rajtati* (= *računati*) ipd.

Samo deloma ustreza resnici trditev A. L., da Slovenci v tem času niso poznali »višje jezikovne kulture in zavestne gojitve jezika« (keine höhere Sprachkultur und keine bewusste Sprachpflege); jezikovnega normiranja in jezikovne kulture v današnjem pomenu takrat tudi drugi jeziki še niso poznali, čeprav je res, da je knjižna slovenščina glede tega zaostajala. Toda ne da bi se avtorica tega zavedala, priznava slovenskim piscem prizadevanje za gojitev jezika že s tem, ko govori o izgonu nemških izposojenk in urejanju pisave in pravopisa.

Ne vemo, ali se je A. L. hote posebno potrudila, da bi dokazala, kako prijetno, toplo in spodbudno je bilo za nekdanje Slovence živeti v avstronemškem kulturnem in jezikovnem naračju; na str. 17 naravnost obtožuje slovensko kulturno in literarno zgodovino, da prikazuje razvoj »weitgehend in einem einseitigen Licht« in si pri tem pomaga še z obširnimi citatom iz knjige Josefa Matla *Südslawische Studien* (München 1965, 78); ne moremo verjeti, da se s to njeno ugotovitvijo in očno strinjajo tudi slovenski literarni zgodovinarji (A. Slodnjak, A. Gspan, B. Berčič, J. Pogačnik), ki so navedeni kot soizdajateljji Trofenikove zbirke *Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen*, v kateri je knjiga Anneliese Lägreid izšla kot XII. zvezek. Toda naj govori Matlov odlomek sam (razlage ali pojasnila ne potrebuje — samo včasih ne vemo, ali je *südslawisch* isto kot *jugoslawisch*, z Bolgari ali brez njih!): »Jugoslovanska država je nastala v boju, v boju za narodnostna načela, za samoodločbo narodov, v boju za politično odcepitev južnih Slovanov od stare avstroogrške države. Psihološko je razumljivo, da spričo tega boja vidijo Jugoslovani v stari avstroogrski državi samo poosebljeno zlo, sovraštvo in pokvarjenost in pri tem namerno spregledajo vse tisto pozitivno in njihov razvoj pospešujejo, kar so južni Slovani v stoletjih od nje sprejeli. Moral bo priti nov rod, ki se ga ta boj ni (neposredno) dotaknil in ki bo spet sposoben ceniti in spoštovati dragocenost kulturnih in civilizacijskih dobrin, ki so jih južni Slovani v teku dolgih stoletij dobili od Avstrije ali z njenim posredovanjem.« Ali niso nenemško govoreči narodi stare Avstrije pri ustvarjanju teh dobrin nič sodelovali?

Tudi v poglavju o razvoju slovenskega knjižnega jezika A. L. ne zamudi priložnosti in večkrat posebej poudarja vlogo nemško govoreče vrhnje družbene plasti (Oberschicht), od katere so nekdanji Slovenci dobivali spodbudo za svoj kulturni in duhovni razvoj (18) in preko katere so bili povezani z evropskimi tokovi tistega časa. Slovenska kulturna zgodovina tem dejstvom priznava njihov pomen in jih ni nikoli namerno zamlčevala, razumljivo pa je, da je iskala vzgibe za svoj razvoj tudi v lastnih silah in se ni zadovoljevala s trpno-sprejemajočim položajem »(ne)hvaležnih« slovenskih podložnikov. Zanimivo je, da avtorica nikjer ne omenja slovenskih kmečkih uporov, ki so razen socialnega imeli vsaj v zarodku tudi narod-

nostni pomen. Sicer pa rada označuje slovenski knjižni jezik tja do konca 18. stoletja kot kmečki jezik (Bauernsprache — izraz je v nemščini precej slabšalen), čeprav sta obstajala že dva prevoda biblije in so končno duhovniki pridigali tudi meščanom. Trditev o kmečkem jeziku pa ni združljiva tudi s prevzeto ugotovitvijo avtorice same, saj dobesedno pravi, da se je Trubar naslonil na ljubljanski pogovorni jezik (21) »städtische Umgangsprache«, ki gotovo ni bil čisto kmečki. Navsezadnje pa se Slovincem ni treba sramovati svojega kmetstva, kajti tudi zaradi njega se je slovenščina ohranila skozi vse zgodovinske nevshečnosti.

A. L. vsaj dvakrat omenja, da je bila Ljubljana (po njenem samo Laibach) duhovno središče Slovencev, medtem pa čisto pozabi na Celovec, ki vsaj sredi 19. stoletja glede tega ni veliko zaostajal; po drugi strani pa ne moremo reči, da bi avtorica omalovaževala koroški kulturni in jezikovni delež pri formiranju slovenske knjižne jezikovne skupnosti.

Lahko rečemo, da smo Slovenci za vse sodbe, ki so kakorkoli povezane s Prešernom, zelo občutljivi; da bi A. L. karseda poudarila vrednost Murkovega slovarja (o njej nihče ne dvomi), se nasloni tudi nanj. Njena trditev (57), — za katero pa ne navaja vira —, da se je Prešeren v dvomnih primerih zanesel predvsem na Murka, se zdi odločno pretirana. Ni dvoma, da je po svoje izostrila veliko milejše besedilo Lina Legiša (Zgodovina slovenskega slovtva II, SM, Ljubljana 1959, str. 138): »Prav tako je tudi sicer tehtal (namreč Prešeren) vrednost in primernost novih besed, ki jih je dobil v knjigah. Tako se je pomisljal, da bi sprejel vek ali dobo, čeprav sta imeli zaslombo v nekaterih domačih oblikah in jih je videl pri Murku, na katerega se je še najbolj zanesel.« (Podčrtal F. J.) Zaradi še stavek pravzaprav pomeni, da se Prešeren tudi na Murka ni kaj prida zanesel.

Osrednji del knjige obsega najprej dokumentiran seznam ruskih besed v Vodnikovem in nato še v Murkovem slovarju; glede na to, kar smo povedali že v uvodnih stavkih, bi vsebini obravnave boljše ustrežal naslov: Ruske besede v Vodnikovem in Murkovem slovarju. Pričakovali bi, da bo avtorica v tem poglavju vsaj na kratko opredelila te rusizme glede njihovega ruskega ali ksl. izvora. Ustrezno stanju ruskega knjižnega jezika v 18. stol. je namreč

razumljivo, da je večina pri Vodniku zapisanih ruskih besed dejansko cerkvenoslovanskega izvora ali narejena po cksl. vzorcu, npr. *bogočlovek*, *bratstvo*, *hram*, *glagol*, *izobilje*, *predmet*, *rokovodstvo*, *soglasje* itd.

Tu se seveda ne moremo spuščati v podroben pretres vseh gesel, lahko pa ugotovimo, da je A. L. natančno in zanesljivo spremljala posamezne besede skozi slovarje in da ji pri tem ni manjkalo iznajdljivosti in smisla za dobro orientacijo po zelo heterogeni literaturi o teh vprašanih. Zdi se, da je tu in tam kakšna drobnost avtorico le zapeljala na napačno sled. Če si pogledamo npr. besedo *čížek*, ki jo navaja med ruskimi izposojenkami pri Murku, ni nujno, da imamo zapis *zhishik* takoj za rusizem; bolj verjetno je namreč, da je zapis z *i* prav tako pomenil polglasnik v priponi, kot je to pomenil zapis z *e* pri Pohlinu in Vodniku. Možno je, da je Murka na zapis z *i* napeljal ruski *čížik* v Heymovem slovarju, vendar so slovenski bralci slovarja vedeli, da znak *i* pomeni tudi polglasnik, kot npr. v *sem* — *sim*, in nikomur ni prišlo na misel, da je bil stari slovenski *čížek* izpodrinjen (prim. tudi priimek *Čížek*). Pisne dvojice *i-e* kažejo tudi številni slovenski priimki, npr. *Gaberščik* — *Gaberšček*, *Levstik* — *Levstek*, *Bobik* — *Bobek*.

Na koncu ne moremo mimo neke značilnosti, s katero se ni mogoče sprijazniti: avtorica namreč piše priimke nekaterih naših piscev na »nemški« način, npr. *Truber*, *Chrön*, *Miklosich*; tega se drži celo takrat, ko citira slovenskega avtorja, npr. *Fran Petrè*, *Truber* in *mestni govor*, (21). Pri tem seveda ni važno, kdo ima prav glede na izvirnost zapisov, pomembna je utrjena slovenska praksa pisanja, mimo katere ne morejo tudi drugi. Včasih moti v knjigi nekakšna pogovorna neposrednost; tako imenuje npr. Slovensko akademijo znanosti in umetnosti v Ljubljani kar »die Laibacher Akademie«. Ker je bila knjiga tiskana v Ljubljani, ne moremo avtorici zameriti precej številnih tiskarskih napak.

Ob knjigi Anneliese Läg Reid, ki je nastajala ob pomoči znanih profesorjev Linde Sadnik-Aitzetmüller, Rudolfa Aitzetmüllerja in Lászla Hadrovicza (Budimpešta) si težko pridemo na čisto, kaj v njej pravzaprav odtehta: resno znanstveno prizadevanje ali pristranske izjave in mnenja — lastnosti, ki ležita daleč vsaksebi in ju ni mogoče združiti v enotno sodbo; zato ostane delo slej ko prej hibrid med iskanjem resnice in nalepljanjem etiket, ki so lahko samo sad čudnih nezgodovinskih gledanj in predsodkov.

Franc Jakopin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

POGLED NA SLOVENSKO KNJIŽEVNOST OD TRUBARJA DO MODERNE

Za konec obsežne zbirke »Naša beseda«, ki je v izboru predstavila slovensko literaturo, so izšle tri knjige, in sicer *Frančka Bohanca Biografsko berilo*, *Filipa Kalana Med Trubarjem in moderno* in *Franca Zdravca Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja* (vse tri z letnico 1974). Po vsej verjetnosti je imela založnica Mladinska knjiga namen zaokrožiti podobo naše besede s pregledom najpomembnejših dejstev in spoznanj o njenem razvoju in tako bralcu omogočiti večje poznavanje in razgled po domačem slovstvu. O zbirki »Naša beseda« je treba reči, da bi vsekakor zaslužila podrobnejši pretres, saj njen izid nedvomno pomeni pomembno kulturno dejanje. Naj mi bo dovoljeno, da izrazim samo tale pomislek: izbor bi bil gotovo v večjo korist in bi mu

lahko pripisovali večjo vrednost, če bi bil opremljen z najnujnejšimi opombami ali vsaj z razlago imen in manj znanega jezikovnega gradiva. Ker tega ni, so posamezne knjige — zlasti velja to za izbor del iz starejših obdobji — za širši krog bralcev dosti manj (ali mestoma sploh ne-) uporabne. Tako je priložnost prav gotovo za dalj časa zamujena.

V pričujočem sestavku se bom omejil na preiščevanje o knjigi *Filipa Kalana Med Trubarjem in moderno**. Prebiranje tega dela kaj hitro navrže vprašanje, komu je namenjeno. Najbolj logično se zdi, da za-

* V tej knjigi so objavljeni kar precej popravljeni in dopolnjeni *Zapiski o slovenski književnosti*, ki jih je Filip Kalan objavljval v Naših razgledih (v 20.—24. št. 1953 in v 1., 2., 4., 6., 7. in 9. št. 1954).

devo presojamo z vidika zbirke. Glede na to pridemo do sklepa, da je vse skupaj namenjeno nekoliko razširjenemu krogu (naklada 33.000) slovenskih bralcev, saj gre za pravo družinsko zbirko. To pa pomeni, da je bil avtor pregleda slovenske književnosti od Trubarja do moderne pred zelo zahtevno nalogo: kako namreč predstaviti slovensko književnost in njene vrednote tako, da bo berljivo za večji krog bralcev, pri čemer seveda ne gre samo za literarno bolj razgledane, marveč tudi za take, ki so jim dejstva o razvoju slovenske književnosti manj znana. Spričo tako uokvirjenih možnosti se postavlja vprašanje, ali je sploh mogoče pričakovati vsaj do neke mere izviren in sodobnim dognanjem kolikor toliko ustrezen, hkrati pa poljuden pregled slovenske književnosti. Videti je, da je kaj takega možno. Ob tem pa naj samo opozorimo, da je na Slovenskem v zadnjih dvajsetih letih izšlo nekaj pregledov slovenske književnosti (Matičina izdaja, Pogačnik-Zadavec, Slodnjak, Kos), ki izpričujejo visoko znanstveno oz. strokovno raven, zato je samo po sebi razumljivo, da je treba sleherni poskus ocenjevati tudi skozi prizmo doseženega. Zdi se, da je v podobnem primeru, kot je naš, mogoče doseči višjo kvaliteto stopnjo pod pogojem, če je tak pogled na slovensko literarno ustvarjalnost rezultat poprejšnjih čimbolj izvirnih analitično-sintetičnih prikazov naše književnosti, tako da se na koncu zastavlja pravzaprav le še vprašanje metodično-stilne obdelave obravnave snovi.

Filip Kalan je svoje delo *Med Trubarjem in moderno* razdelil na šest poglavij in jih naslovil takole: *Prvi oblikovalci narodne zavesti, Beseda o Prešernu, Poizkus literarnega programa, Ljudski pripovedniki, Trije ljudski pevci in Rojstvo slovenske moderne*. Kot je razvidno, se je avtor izognil vsakršne trdnejše literarnozgodovinske periodizacije in sprejel za poimenovanje posameznih razdelkov — ali morda obdobj razvoja slovenske literature — v glavnem ne preveč obvezujoče naslove, ki bolj sodijo k priložnostnim zapisom. (To še prav posebej velja za naslova: *Ljudski pripovedniki in Trije ljudski pevci*.) Morda je avtor hotel že s takim poimenovanjem zbuditi videz, da bo skušal spis čimbolj približati bralcu in se izogniti »učenu« literarnozgodovinskemu izrazju. Če je avtor po tej plati morda uspel, pa ne bi mogli reči, da je karkoli prispeval k boljšemu razumevanju, poimenovanju ali raz-

delitvi razvojnih etap slovenske književnosti. Na splošno velja zapisati, da je naš avtor več stilist, res mojster bleščečega besednega oblikovanja, to pa je v mnogočem pomagalo, da je obravnavani tekst prijetno branje za uho. Prednosti takega načina pisanja so seveda precejšnje, obenem pa se v njem skriva nevarnost retorike in leporečja.

Iz knjige *Med Trubarjem in moderno* je razvidno, da avtorju ni šlo le za bolj ali manj spretno razvrstitev že znanih mnenj o slovenski literaturi, marveč zlasti za izrekanje vrednostnih sodb o posameznih literarnih delih in pojavih. Pri tem se je nekajkrat oprl na sodbe naših vidnih literarnih zgodovinarjev, in sicer zlasti takrat, ko se mu je zdelo, da je posamezno sodbo nujno potrebno podpreti tudi z avtoritativnim mnenjem. Avtor si je zastavil nalogo, da bo pokazal nekatere ključne točke v razvoju slovenske književnosti skozi optiko literarno-estetskega vrednotenja. Estetsko-kritično in selektivno obravnavanje naše književnosti je prav gotovo potrebno in ga je treba podpirati, vendar pa ob tem nikoli ne bi smeli pozabiti tudi na zgodovinsko razvojno gledanje na našo preteklost. Tega se je naš avtor ob pisanju v glavnem zavedal, zato mu ne moremo očitati, da ne bi imel posluha tudi za zgodovinsko vrednotenje in za ocenjevanje z vidika splošnega kulturnega razvoja. Sicer pa je treba ugotoviti, da je slovenska literarna zgodovina literarnim osebnostim in njihovem delu povečini zelo natančno opredelila področja in stopnje pomembnosti. Mnoga pretiravanja in iskanja »veličine« v neznatnem in poprečnem so domala povsem opuščena in pozabljena. Sodobna preučevanja naše literature pa odkrivajo nove poglede na razvoj slovenskega verza, proze, dramatike, literarnokritične misli itd. in to je vsekakor vredno upoštevati.

Filip Kalan je na splošno znal najti kar pravo mero pri določanju pomena in zasluga tudi tistega, kar v manjši meri zadovoljuje višja estetska merila in ki glede na estetsko vrednotenje ostaja »arhivsko gradivo ob zelo skromnem izboru trajnih vrednot«, kot se je izrazil. Domala v celoti lahko pritegnemo njegovi estetski oceni naših literarnih dosežkov od Trubarja do moderne, medtem ko se z avtorjevim mnenjem o posameznih ustvarjalcih, zlasti iz obdobja med Prešernom in moderno, ne bi mogli vedno strinjati. Poleg tega tudi ne bi mogli povsem sprejeti tele nje-

gove trditve: »... velja dodati še tisto temeljno ugotovitev, ki smo si jo za slovstvene napore pred nastopom Franceta Prešerna že zdavnaj priznali, pa je za prozo in za poezijo devetnajstega stoletja nikakor ne moremo dovolj glasno in jasno izreči, čeprav je neizpodbitna — to, da dokazujejo vsi ti slovstveni poizkusi navzlic sorazmerni izviritnosti in obilnosti izrazito zamudo, drugo veliko kulturno zamudo v slovenski književnosti« (str. 164). Edinstvena vzpona v naši literaturi sta nedvomno Prešeren in moderna s Cankarjem in Župančičem. Lahko smo srečni, da to imamo in da smo se s tem uvrstili v sam vrh evropske literarne ustvarjalnosti. Tako pač je! Nikakor pa se nam ne zdi smiselno razpravljati o naši literaturi na ta način, da pravzaprav neprestano očitamo, zakaj naš narod ni rojeval več podobnih duhovnih velikanov, kot sta Prešeren in Cankar. In ker ni tako, smo sila nagnjeni k temu, da se kaj radi razmetavamo z zamudništvom in s trditvami o capljanju za Evropo. Gotovo nismo za nekritično opravičevanje naše ustvarjalne nemoči v posameznih obdobjih, prav tako pa tudi ne za pretirano merjenje po kopitu drugih.

V prvem poglavju — *Prvi oblikovalci narodne zavesti* — je Filip Kalan po bežnem pogledu na srednji vek nanizal najpomembnejše zasluge slovenskih protestantskih reformatorjev za slovensko besedo, največji poudarek pa je dal njihovim zaslugam za prosvetno dejavnost med slovenskim ljudstvom. (V zvezi s prvima slovenskima knjigama je literarna zgodovina letnico 1551 že nadomestila s pravilnejšo 1550.) Janez Svetokriški je predstavljen zlasti kot duhovit pridigar, domiselni ljudski vzgojitelj in »pravi ljudski filozof«, čeprav bi bilo verjetno ob tem piscu pomembnejše opozoriti na porajanje pripovednih struktur pri nas. (Samo mimogrede: tiskarski škrat se je poigral z naslovom pridig, tako da je namesto Sacrum promptuarium v naši knjigi Sanctum p.) Pri obravnavanju Romualdovega škofjeloškega pasijona, Drabosnjakovih iger in Linhartovih komedij je moč opaziti, da je avtor dobroduha doma na dramatsko-gledališkem področju, saj so dani poudarki na res bistvenem in razvojno pomembnem. (Le pri Drabosnjaku nas literarna zgodovina uči, da je ohranjenih le troje iger-tekstov in ne šest, za preostale tri pa vemo samo naslove.) Glede Vodnika ima seveda prav, ko meni, da se bo »slej ko prej preselil iz literarnih soban slovenskega Olimpa na prostrani trg pred vhodnimi stopni-

cam, kjer zborujejo že od nekdanj marljivi vzgojitelji ljudskih množic, zakaj živahna ljudsko prosvetna dejavnost tega narodnega buditelja zajema tako široko področje, da mu zagotavlja med temi vzgojitelji velik ugled« (str. 28—29). Na žalost pa sklepna beseda o »pravem slovstveniku majhnega naroda« zazveni v vsej svoji peyorativnosti.

V razdelku *Beseda o Prešernu* je avtor predstavil svoja spoznanja o Francetu Prešernu. Najprej pa je izrekel zelo neugodno mnenje o prešernoslovju: »Ta naša prešerniana so tedaj zvečine vse kaj drugega kakor spodbudna, zakaj takšna, kakršna so, spočeta mimo redkih izjem v dvoličnem sožitju vihrave zaljubljenosti s treznim učenjaštvom, zares bolj zastirajo kakor odpirajo pravi razgled v Prešernov pesniški svet. To pokrajino slovenskega duha pokriva ponekod še siva navlaka ilološke nedomiselnosti, drugod je spet vsa prerasl z bujnim plevelom življenjepisnih in družbenoslovnih podatkov« (str. 37—38). Itd. Ali ne bi našega prešernoslovja raje ocenjevali (čeprav ne gre zanikati, da je vmes marsikatera poenostavitev in marsikaj nepotrebnega) kot v glavnem iskreno (skoraj množično) prizadevanje, da bi čimveč vedeli o pesniku in zlasti o njegovi poeziji in da bi bili z našimi doživetji in spoznanji seznanjeni tudi drugi? Kaj nima tudi *Beseda o Prešernu* tega namena? In ali sta res že vsa Prešernova poezija in ustvarjalnost razloženi, če smo znali izluščiti troje vodilnih tem njegove poezije? »In vendar so prvine pesniškega sveta, ki ga je ustvaril ta pevec po volji usode, skrajno preproste, kakršne so prvine slehernega zrelega in zares pomembnega, visoko individualiziranega duhovnega sveta, saj vsa Prešernova poezija ne obravnava več kakor nekaj skrbno izbranih tem, ki se v domiselni instrumentaciji prepletajo med seboj ... In ni jih več kakor troje vodilnih tem: *Ljubezan-narod-svoboda*« (str. 38). Morda pa tako preprosto le ni, zato ne bo prav nič narobe, če bomo na Slovenskem o Prešernovi poeziji še dosti premišljevali in pisali. Sicer pa je tudi že od prve objave tega avtorjevega sestavka minilo kar lepo število let, a je bilo kljub njegovemu prispevku k prešerniani do danes še veliko napisanega in bo prav gotovo še.

Levstikov prispevek k slovenski književnosti in kulturi je v poglavju *Poizkus literarnega programa* dokaj pravično in prav prikazan in tudi Stritarjev delež, nje-

gova široka razgledanost in obenem nesamoniklost so zarisani v primernih razsežnostih. Medtem pa ko je Franu Levcu namenjena skoraj prevelika pozornost, je Fran Celestin domala povsem zapostavljen. Med tako imenovanimi »ljudskimi pripovedniki« (tak je tudi naslov!), kamor je Filip Kalan uvrstil Trdino, Erjavca, Mencingerja, Jurčiča, Kersnika in Tavčarja, je dokaj neprizanesljivo sodbo izrekel o Mencingerju in Jurčiču. Za Mencingerja je ob koncu pikro zapisal: »In tako je eden najboljših spisov med izbranimi spisi tega razboritega čitalniškega filozofa njegov lastni nagrobni napis, ki ga je sestavil dve leti pred smrtjo...« (Str. 102.) Jurčiču pa je naš avtor prisodil kar dosti fabulistične spretnosti, medtem ko ga zaradi drugih pisateljskih lastnosti ni uvrstil kaj prida visoko med druge slovenske pripovednike. S precejšnjo mero zadržanosti je prikazano tudi Kersnikovo in Tavčarjevo delo, z izjemo Visoške kronike, ki jo je avtor označil za »mojstrovino čiste epike«.

V poglavju *Trije ljudski pevci* je Filip Kalan izluščil estetsko vrednejše stvaritve treh pesnikov iz dobe realizma — Jenka, Gregorčiča in Aškerca — in jim prisodil ustrezno mesto, obenem pa slovstveno delo obravnavanih osebnosti uokviril z oznako »narodnobuditeljsko«, to pa naj bi bila na vrednostni lestvici zelo nizka stopnja. »Delo ljudskih pripovednikov in njihovih pesniških vrstnikov, tako zajetno po izobraževalnem pomenu in tako skromno po umetniški vrednosti, pa dokazuje precej drugačen estetski učinek tega, kar se da opisati s poizkusom literarnega programa trojice Levstik-Stritar-Levec: povsem očitno je dejstvo, da je Levstikov slovstveni program, ki se s Stritarjevimi in Levčevimi svetovljanskimi olajšavami

vred omejuje malone samo na družbeno-koristne težnje, potisnil slovensko književnost vsaj po estetski plati spet tja, kjer je bila pred nastopom Franceta Prešerna — v narodnobuditeljsko dejavnost« (str. 130). Res je, da ne moremo z estetskimi merili preveč visoko vrednotiti njihovega dela (z nekaterimi izjemami), toda kljub temu ne bi mogli sprejeti teze o »somraku skromne regionalnosti«, ki da je zajela tudi slovensko književnost. Ali lahko trdimo, da v teh literarnih delavcih (»ljudski pripovedniki in njihovi pesniški vrstniki«) ni bilo niti malo upora zoper pritlikavost duha in majhnost družbenopolitičnih in kulturnih razmer na Slovenskem? Govoriti o »slovstveni zaostalosti« je prav gotovo problematično, čeprav je seveda res, da se Slovenci za drugo polovico 19. stoletja ne moremo pohvaliti z visoko umetniško ravnijo svoje literarne produkcije.

Proti vsemu konservativnemu v slovenskem kulturnem in političnem življenju, poprečnemu in izrazno zaostalemu se je uprla najmlajša generacija s Cankarjem in Župančičem in s svojim delom, polnim svežine, odpirala nove horizonte in utirala pota modernemu umetniškemu izražanju v literaturi. V zadnjem delu svoje knjige — *Rojstvo slovenske moderne* — je Kalan orisal začetek moderne in v nasprotju s prejšnjimi poglavji (estetsko vrednotenje) dal poudarek zlasti zunanjemu nastopu nove generacije in okoliščinam, ki so vplivale na porajanje moderne.

Za konec naj zapišemo da je Kalanovo delo zanimivo in duhovito napisano, vendar mu nekatere le preveč samovoljne razlage zmanjšujejo vrednost in po vsej verjetnosti tudi bralčevo simpatijo.

Gregor Kocijan
Pedagoška akademija v Ljubljani

PROBLEMI LITERARNOZGODOVINSKE SLAVISTIKE NA MADŽARSKEM

Literarnozgodovinska slavistika na Madžarskem je stara toliko kot literarna zgodovina v današnjem smislu besede, ki se je bila izoblikovala v dobi romantike. »Oče« madžarske literarne zgodovine Toldy Ferenc je pisal svoja »estetska pisma« o madžarski romantični epiki in nasploh o vprašanih romantične literarne teorije v istem času kot svoja poročila o ruskih,

čeških, srbskih in poljskih literarnih pojavih. Res je, navadno je uporabil posredni jezik (zvečine nemški), a že med prvimi je spoznal (leta 1828) Puškinov talent, leta 1830 se je navduševal za Kraljedvorski rokopis (iz tega je celo prevedel nekaj vrstic), kakor je tudi za leipziško izdajo zbirke narodnih pesmi Vuka Karadžiča, iz katere je v začetku 30-ih let prejšnjega sto-

letja v madžarski prozi komentiral epično pesem Žena bogatega Glavana.

Dandanašnji poteka prav tako obsežno, intenzivno in v prvi vrsti najnovejše izkušnje komparative upoštevajoče delo tako na področju posrednih in neposrednih stikov med madžarsko književnostjo in slovanskimi literaturami, kakor tudi na področju raziskovanja posameznih slovanskih nacionalnih literatur. Starejša generacija še danes delujočih slavistov (kot npr. Hadrovics László, Kovács Endre, Sziklay László, in tudi Dobossy László sodi sem) je svojo pot nastopila v 30-ih letih našega stoletja, prve njene objave so se pojavile v reviji Apolo (1934-40), oziroma v Archivum Europaeo — Centralis et Orientalis, nato v Études Slaves et Roumaines (1948-49, v ponatisu na začetku 70-ih let) in v Studia Slavica Ac. Sc. Hungaricae, ki je začela izhajati leta 1954, seveda tudi v madžarskih strokovnih revijah Irodalomtörténeti Közlemények (Literarnozgodovinski vestnik), Filológiai Közöny (Filološki glasnik) srečamo njihova dela in imena. Ta generacija je spočetka menila, da je treba sosednjo slovansko literaturo raziskovati z vidika madžarske literature in da je treba postaviti v ospredje problem vplivov. Dosegli so dokaj dragocenih uspehov, toda njihova metoda, ki jo je mogoče označiti kot »hungarocentrizem«, se je opirala le na zgodovino stikov. Pri tem so raje študirali književnosti, ki so jih sami posredovali, kot pa one, ki so jih sprejemali. Stališča posameznih slovanskih literatur z madžarsko so gledali izolirano in so računali zgolj na to, da so vse te kulture deli večje enote, ki jo lahko imenujemo vzhodna srednja Evropa in da kažejo številne identične razvojne zakonitosti tega kompleksa. K razcvetu literarnozgodovinske slavistike je pripomogel predvsem razmah komparative. Dokler namreč gledamo na posamezne slovanske književnosti v sklopu drugih slovanskih literatur in izpustimo književnosti narodov, ki tudi geografsko sovpadajo, toliko časa dobimo torzo namesto prave podobe. Lahko se zgodi, da je to, kar smo imeli za slovanski specifikum, v resnici značilno le za nekatere slovanske literature (za druge nel) in za madžarsko, avstrijsko in romunsko. Primer: jezikovna obnova se je odvijala na podoben način v češki in madžarski književnosti na eni strani, kot se je v slovaški ter romunski na drugi. Medtem ko je pri formiranju češkega in madžarskega književnega jezika imela poglavitno vlogo neologija, so se slovaški, romunski,

srbski in novogrški književni jezik mogli izoblikovati le tako, da so morali pretrgati z vse bolj zastarelim *umetnim* jezikom, zakoreninjenim v teološko-cerkveni tradiciji. Da ne govorimo o tem, kako je bilo v začetku 19. stoletja v Pešt-Budimu eno glavnih središč srbske, slovaške, novogrške in madžarske književnosti; tu so namreč prebivali tačas Jan Kollar, Vörösmarty, Miloš Svetić, Teodor Pavlović, Toldy Ferenc, transilvansko-romunska triada itn. Ti pisatelji so se zvečine poznali oziroma so vedeli drug za drugega in navezovali stike prek polemik in opazovaje drug drugega. Izpričevanje tega nenehnega medsebojnega vplivanja je postalo osrednji predmet znanstvenega raziskovanja.

Poleg neposrednih raziskovanj s področja zgodovine medsebojnih stikov dobivajo čedalje bolj izkristalizirano podobo prave komparativne raziskave. Od primerjalne literarnozgodovinske konference v Budimpešti leta 1962 se je teoretsko že skoncipirala zahteva: treba je poiskati med literaturami našega območja one strukturalno-tipološke paralelne možnosti, ki jih določajo identični oziroma podobni družbenopolitični in kulturno-psihološki dejavniki z istovetnimi ali podobnimi karakteristikami. Ne mislimo, da bi registrirali naključne in priložnostne kontakte. Pač pa nameravamo osvetliti ona skupna vsebinska obeležja, ki so bila izoblikovana z identično ali podobno potjo usode, zgodovine, žitja in bitja med narodi, in katera na podoben način izraža literatura posameznega obdobja. Mogoče je marsikaj sklepati iz dejstva, da se v območju med rusko in nemško literaturo ni izoblikoval klasicizem ene vrste, npr. francoskega, angleškega ali nemškega tipa, temveč je kdaj pa kdaj en sam avtor v enem samem življenjskem delu poskušal doseči svojo sintezo klasicizma različnih faz. Torej se je miselni svet angleškega racionalizma, nemškega sentimentalizma ali francoskih enciklopedistov uresničil v enem samem življenjskem delu nekega pisatelja. Navedli bi drug očiten primer: slovaška, madžarska, romunska, češka, srbska, slovenska, hrvaška in druge književnosti hočejo vse od kraja ustvariti svoj narodni epos — v dobi romantike (ko v zahodni Evropi npr. Balzac že realizira realistični roman!) Ti narodni epi redno pesnijo zamišljeno narodovo davnino, njegove zgodovinske dogodke, ki jih imajo za usodne in skušajo z navdušujočimi slikami stare slave ali rodoljubja davno preminulih časov prebuditi

narodno zavest. Pradavni tip teh nacionalnih epov je Eneida. Le da prvo polovico 19. stoletja že romantika pošlje svoj »iz-ziv« pesnikom in oni hočeš nočeš transformirajo tradicionalni ep, ustvarijo novo hierarhijo književnih vrst in lirično-epično poemo ter z verzifiziranim romanom tako rekoč prehitijo obliko romana, ki slika ekstenzivno celotnost.

Teh nekaj primerov bržkone označuje smeri in dileme, ki označujejo dejavnost madžarskih raziskovalcev. To ne pomeni, da v pretresu posameznih slovanskih literatur ne bi prišli do izredno pomembnih rezultatov. V nadaljnjem bomo zasledovali obrisno podobo le-teh, upoštevaje povsod samo najbolj bistvene.

Menimo, da ne pretiravamo, če za razdobje zadnjih 30 let štejemo kot najimpozantnejši madžarski literarnozgodovinski prispevek s področja slavistike »Zgodovino slovaške književnosti«; spisal jo je Sziklay László in je izšla 1962 na 800 straneh. To je prva slovaška literarna zgodovina v tujem jeziku, ki je ni spisal Slovak; razsežen pregled slovaške književne dejavnosti od začetkov pa skoraj do naših dni, s specialnega vidika madžarskega literarnega zgodovinarja. Zgodovina slovaške literature iz zornega kota pripadnika drugega naroda. »Na ta način sem lahko zbral vse, kar je v knjigi novega glede na doslej objavljena podobna dela« — piše avtor v predgovoru. Zato je v obdelavi snovi ta v slovaški literaturi izvedeni znanstvenik, ki sicer zasleduje književne pojave v širšem literarnem kontekstu, privzel dotlej zanemarjeno periodizacijsko in analizirajoče stališče, pomembno tudi za slovaške literarne zgodovinarje. Sziklayev objavljeno publikacijo je oskrbela Magyar Tudományos Kiadó (Madžarska znanstvena založba), izmed štirih lektorjev sta bila dva slovaška strokovnjaka.

V vrsti popularno sestavljenih literarnozgodovinskih izdaj založbe Gondolat (Misel) naj omenimo knjigo znanega prevajalca in pesnika Csuké Zoltána »Zgodovina književnosti jugoslovanskih narodov« (Budimpešta, 1963). Lepo ilustrirana, čez 550 strani obsegajoča knjiga je poskus paralelnega prikaza srbskega, hrvaškega, slovenskega in makedonskega literarnega razvoja. Knjiga ni znanstvena, temveč je mestoma prav kompilacijske narave, vendar je tudi kot taka koristno branje madžarskemu bralcu. Pri tem moramo omeniti še zgodovino bolgarske literature, ki sta jo

skupaj spisala Juhász Péter in Sipos István; s svojimi natančnimi podatki ter lepim podajanjem je knjiga zanesljiv in dober informator.

Tem knjižnim podjetjem je moč priključiti nekaj izdaj serije »malo ogledalo«, kolikor jih je doslej izšlo. Le-te v odlomkih, z uvodno osvetlitvijo posameznih dob in v miniaturnih pisateljskih portretih obrisno podajajo bolgarsko, srbohrvaško kot tudi slovensko književnost.

Pomembno in sintetizirajočim zahtevam ustrezajočo vlogo igrajo študije, objavljene v zadnjih letih. Mladi, obetajoči znanstvenik Sárkány Oszkár, žrtev 2. svetovne vojne, je bil spisal zanimive razprave v glavnem o češko-madžarskih stikih; prikazal je stične točke češke in madžarske romantike, odmev, ki so ga imela potovanja Madžarov v Prago. Ti prispevki so našli svoje mesto 1974 v posthumno izšli knjigi z naslovom »Izbrane študije«. Na češko-madžarske stike 20. stoletja predvsem se je osredotočil Dobossy László, npr. na madžarske duhovne odzive Haškovih del (Srednjeevropski človek, 1972.), kontakte med poljsko in madžarsko kulturo, skupne poteze slovaško-madžarskega simbolizma, odmeve študije odličnega polonista Kovácsa Andreja »Népek országotján« (Na križiščih narodov), Budimpešta 1974. Posebej velja omeniti obsežno publikacijo z naslovom »Szomszédainkról« (O naših sosedi), Budimpešta, 1974, bogato načelnih in praktičnih tém, v katerih pisec Sziklay László načenja vzhodno-srednjeevropske raziskave in značilnosti tega območja.

Doslej še nismo govorili o madžarski rusistiki, ki žanje menda največ uspeha v deželi. Samo o Dostojevskem je bilo spisanih več vznemirljivih knjig spod peresa madžarskih avtorjev. Bakcsi György se je lotil orisa kar celotne podobe Dostojevskega (Dostojevski, 1970; Svet Dostojevskega, 1971, 2. izdaja 1974), Feher Ferenc: Pesnik nasprotij (Dostojevski in kriza individua); pod tem naslovom je izdal 500 strani obsegajočo knjigo (Budimpešta 1972), Meszerics István je v svoji mali monografiji razpravljal o duhovni drami Dostojevskega (Budimpešta 1974). Poleg tega je Zöldhelyi Zsuzsa objavila v dveh knjigah najpomembnejše dokumente madžarske recepcije ruske literature in prevodov iz nje (Ruski pisatelji v madžarskih očeh, 1974, 1.—2. zvezek) in dokumentirano obdelala rusko-madžarske stike v obdobju enega stoletja (1820—1920). V seriji publi-

kacij Az Irodolomtörténeti Kiskönyvtár (Mala literarnozgodovinska knjižnica) so objavili knjige: Zöldhelyi Zsuzsa o Turgenjevu, Rév Mária o Saltikovu-Ščedrinu, znameniti pisec, nagrajen s Herderjevo nagrado, Németh László pa je izdal knjigo o Puškinu. V tej seriji knjižnih izdaj so izšli še: Olbracht izpod peresa Zádorja Andrása, o Mickiewiczu je pisal Sziklay László, o Reymontu Kovács Endre, o Hašku in Čapku pa je Dobossy László objavil malo monografijo. Če se povrnemo na rusistiko in zanemarimo številna dela, ki obravnavajo detaljna vprašanja (vendar tokrat že z novih stališč), moramo vendarle poudariti dvoje obsežnejših del: pisateljske portrete Töröka Andreja, ki pregledno obdelajo rusko literaturo 19. stoletja (Ruska književnost v 19. stoletju, Budimpešta, 1970), nadalje skupno kulturnozgodovinsko knjigo Ljudmile Sargine in Emila Niederhauserja, ki izpričuje nastajanje ruske kulture (Ruska kultura v 19. stoletju, Budimpešta, 1970).

Na iniciativo literarnozgodovinskega inštituta Madžarske akademije znanosti so vznikli zborniki, ki obravnavajo stike med madžarsko in posameznimi slovanskimi literaturami. Kot prvo je izšlo obsežno delo v 3 zvezkih s področja rusko-madžarskih literarnih stikov, ki obsega snov od Igorjeve pesmi, bilin, od madžarskega problemskega kroga Puškina, prek ruske dramske književnosti, Turgenjeva, do književnosti 20. stoletja; vse to je hkrati s sprejemanjem sovjetske književnosti privedlo do registracije najnovejših kulturnih stikov. Naslednji zbornik je izšel s področja češkoslovaško-madžarskih literarnih stikov, in sicer že po skupnem češkoslovaško-madžarskem podjetju, v madžarskem, češkem oziroma slovaškem jeziku. Glavne teme so: vpliv husitizma na Madžarskem, peštanska leta Jana Kollárja, češko-madžarski in slovaško-madžarski stiki med dvema vojnama oziroma pregled obojestranskih književnih prevodov po letu 1945. Zbornik, ki obravnava poljsko-madžarske književne stike, se je pojavil s skupno izdajo Poljakov in Madžarov v madžarskem oziroma poljskem jeziku. Tukaj pa že ni bil namen zgolj odkrivanje stikov in motivov, ki so se pretakali med književnostma. Tipološka primerjava Józsefa Attile in Broniewskega ali češko-madžarsko-poljskega psevdoromantičnega zgodovinskega romana je obljubljala in izpolnila analizo širšega razgleda in tako, ki je vključila tudi drugotne književne pojave. Končno je leta 1972 izšla publikacija

»Szomszédtság és közösség« (Sosedstvo in družba) v uredništvu Vujicsicsa D. Sztojána. (Prav tako je pravkar omenjeni avtor priskrbel izdaje prevodov južnoslovanskih ljudskih pesmi, kot tudi širokopotezno Antologijo jugoslovanskih pesnikov, 1963 v knjigi); omenjena publikacija je zbornik, ki govori o srbskohrvaško-madžarskih stikih. Med uredniki nastopajo najboljši strokovnjaki te discipline: med drugimi od Hrvatov M. Matković in I. Frangeš, od Srbov B. Kovaček in M. Popović, od Madžarov pa Vujicsics D. Sztoján, Sziklay László, Póth István in avtor teh vrstic. Dasiravno je zvezek izšel samo v madžarščini, je njegov odmev znaten: folklor, teorija in praksa prevajanja, možnost kulturnega posredovanja v preteklosti, enako široko je zajeta v tem zvezku problematika književnih vrst, ponajveč srbsko-madžarskega in hrvaško-madžarskega jezikovnega medija. Vendar pa Vargyas Lajos, govorec o mednarodnih motivih ljudske pesmi, obilno črpa tudi iz slovenskih izdaj. Angleški profesor R. Auty primerja jezikovne obnove srbskega, hrvaškega, slovenskega in madžarskega jezika, medtem ko novosadski univ. prof. Bori Imre dokazuje južnoslovansko-madžarsko avantgardno vzporednost s slovenskimi primeri.

Tudi madžarska lepenistika zasluži precejšnjo pozornost. Poleg leposlovnih izdaj s slovensko tematiko (glej: Franc Toth: Slovenski avtorji v madžarščini, Knjiga 1974, št. 9, 433—436) in njihovega kritičnega odmeva moremo imeti za pomembno tudi znanstveno delo. Madžarska znanstvena glasila navajajo delno jugoslovanske avtorje. Tako je Slobodan Z. Marković podal v svojem delu (Ekspressionizem v jugoslovanskih literaturah, Helikon 1964, 195—207) tudi karakteristiko slovenskega ekspressionizma. Štefan Barbarič se je udeležil šopronskega kongresa, ki je razpravljalo o problemih humanizma in renesanse v srednji Evropi; njegovo predavanje z naslovom Slovenska protestantska književnost v toku evropskega humanizma je prav tako izšla v Helikonu (1971, 344—352). Janez Rotar je s spretnimi potezami orisal sodobno slovensko literaturo (Jelenkor /Sodobnost/ 1970, 923—929, 1030—1036), medtem ko je Alfonz Gspan predstavil madžarski slavistični javnosti literaturo slovenskega razsvetljenstva (Studia Slavica 1972, 287—302). A nič manjše priznanje ne gre madžarski strokovni znanosti. V prvi vrsti moramo upoštevati dognanja Hadrovicsa Lászla, ki zadevajo starejšo slovensko književnost: Ein Bussgebet der

ungarländischen Slowenen aus 17. Jahrhundert (Studia Slavica 1956, 388—394), Gebete und Gesänge einer slowenischen Rosenkranzbruderschaft aus dem XVII. Jahrhundert (prav tam 1957, 397—401). Tudi razvejana dejavnost Angyala Andreja je bogata številnih vzporednic v slovenskem pogledu; najprej sestavek o nekdanjem izletu J. S. V. Popoviča (1705—1778) po šopronski župniji, dalje Slovenski znanstvenik pri Nežiderskem jezeru (Soproni Szemle 1956), 79), nato je predstavil šopronske stike Barle Mihályja (Iz zgodovine stikov šopronske slovanske kulture, prav tam, 1961, 265—267). S toplimi besedami se je spomnil Avgusta Pavla, poleg Vilka Novaka najodličnejšega raziskovalca slovensko-madžarskih stikov med obema vojnama (Avgust Pavel, Slavica 1961, posebni odtis). Pisca teh vrstic zanima pretres vzhodne srednjeevropske romantike in njene karakteristike. Njegovo delo z naslovom Die Fragen des Überganges von Klassizismus in die Romantik in der Dichtung von Mickiewicz, Mácha, Prešeren und Vörösmarty (Studia Slavica 1973, poseben odtis) je pravzaprav predavanje, ki ga je bil imel na varšavskem slavističnem kongresu. V novejšem času je razčlenjeval literarni deli Vörösmartyja in Prešerna, presojajoč ju kot funkcijo nacionalnega epa (Zalanov beg in Krst pri Savici, Znanstveni vestnik Inštituta za hungarologijo, Novi Sad 1974, št. 18).

Pojavljajo se čedalje večje zahteve po bolj sintetičnem raziskovanju obeh sosednjih literatur, ne samo da ju obravnavamo z enega vidika. V teh poskusih sintetiziranja dobiva pomembno mesto seveda tudi proučevanje slovenske literature. Z lepim primerom je postregel Angyal Endre v svojem delu Die slawische Barockwelt (1961, poljsko: Świąt slowianskiego baroku, Warszawa 1972); sem spada že omenjena knjiga Sziklaya Lászla, kakor tudi znanstvene konference o razsvetljenstvu, ki jih Madžarska akademija znanosti prireja v Mátrafüredu že vrsto let z madžarskimi, češkimi, slovaškimi, romunskimi, francoskimi, nemškimi, avstrijskimi in belgijskimi udeleženci. S teh konferenc se je gradivo prve pojavilo že tudi v tisku: Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale (Budimpešta 1971). Pisec teh vrstic je pravkar — med drugim — pograjal negotov značaj terminusa »vzhodna srednja Evropa« pri posameznih predavateljih in je pospešil intenzivnejše proučevanje literature avstrijskega in slo-

venskega razsvetljenstva. Gradivo druge konference je v tisku in bo izšlo leta 1975.

Naj opomnimo, da ima madžarski znanstveni svet izredno aktivno vlogo v delu AILC-a, na njegovih posvetovanjih kot tudi na slavističnih kongresih. Zadnjih se je pod vodstvom Hadrovicsa Lászla udeležila številna delegacija. Predavanja so v polnem obsegu objavljena v reviji Studia Slavica (madžarsko gradivo praškega kongresa v letniku 1968, varšavsko pa v onem iz leta 1973). Acta Litteraria pa so vsebovala predavanja budimpeštanskega komparativističnega kongresa (snopci iz leta 1962). Svoj naslednji kongres bo AICL priredil leta 1976 v Budimpešti. Omenimo naj še časopis Neohelicon, pomembno in cenjeno delovno torišče vzhodne srednjeevropske znanosti in komparativistike nasploh. Madžarska znanost ima za eno svojih poglavitnih nalog, da raziskuje prav književnost tega področja, v dejanskih kontekstih in nenehnem medsebojnem vplivanju. Pri tem ne zanemarija seveda tudi raziskave narodnih literatur. Takšni teksti in komentarji, kot je leta 1964 v Wiesbadnu objavljen Kajkawische Literatur Hadrovicsa Lászla, že sami zase govorijo dovolj.

Tačas izhaja na Madžarskem troje izrecno literarnozgodovinskih slavističnih publikacij: v Budimpešti Studia Slavica, v Debrecenu Slavica, v Segedinu pa Dissertationes Slavicae (razume se, da je v teh revijah dodobra upoštevano jezikoslovje). Modernim in teoretskim raziskovanjem iz svetovne književnosti nudi publicistični prostor »Helikon, razgledi iz svetovne književnosti«, ki izhaja četrtletno. V zadnji številki je prinesel informacijo o Lotmanovih semiotičnih vedah, o češkem strukturalizmu, o poljskih, slovaških in jugoslovanskih literarnozgodovinskih smereh. Revija ima obsežno recenzijsko rubriko, v kateri često izide ocena knjig s slovenskega jezikovnega področja. Tako je Angyal Endre leta 1963 prikazal dela: Božidar Boriko, Na razpotjih časa; 1962: M. Murko, Izbrano delo, pisec teh vrstic pa kritične opombe ob izdaji knjige Ogdalce slovenske književnosti (1973) itd. V Helikonovi rubriki »Kronika« najdejo svoje mesto dogodki iz literarnega sveta, poročila s kongresov, nekrologi. Manj razgibano, vendar za moderno filologijo širše področje razgrinja pred naš Filológiai Közlöny (Filološki glasnik, izhaja od leta 1955), ki prav rad objavi razprave slavističnega značaja. Acta Litteraria objavlja študije v

svetovnih jezikih, izmed slovanskih literatur največ ruske.

Tudi v izrecno literarnih revijah (posebno v Nagyvilágu) so pogostni članki, sestavki in recenzije iz sosednjih slovanskih literatur. Posledica tega zanimanja je bila, da so se na primer Hviezdoslav, Mickiewicz, Slowacki, Mácha, Wolker in Nezval lahko predstavili madžarskim bralcem v samostojnih izdajah. Skoraj je ni umetnine v literaturah slovanskih jezikov, ki bi ne imela enakovrednega madžarskega prevoda. Njogošev Gorski venec, Mickiewiczev Pan Tadeusz in več romanov Jakova Ignjatoviča so postali močno popularni, Puškinov Onjegin je v 30 letih doživel več kot 20 izdaj; Iva Andriča in Krleže ne izdajo v tolikšni nakladi, da ne bi pošla. Madžarska izdaja zbranih del Tolstoja in Dostojevskega je popolnoma pošla.

Stopnjuje se tudi zanimanje za slovensko leposlovje. Cankar je madžarskemu bralcu star znanec, medtem ko je med novejšimi zelo uspeh delo M. Bora Šel je popotnik skozi atomski vek, in sicer zato, ker so v madžarskem slovstvu izdali umetnine s podobno problematiko: Illyés Gyla in Déry Tibor, prav tako Juhász Ferenc.

Pregled v obliki naštevanja seveda ne more biti popoln. Predvsem smo si prizade-

vali prikazati in označiti interesantne tipe. Sziklay László je izoblikoval glavno smer tega zanimanja, rekoč v eni svojih razprav: »Die Untersuchungen der modernen vergleichenden Literaturwissenschaft müssen auf ganz Ost- und Südosteuropa ausgedehnt und innerhalb dieses Gebietes die charakteristischen Entwicklungsmöglichkeiten und verwandten Zügen der einzelnen Nationalliteraturen bestimmt werden.« (Raziskave moderne primerjalne literarne vede morajo zaobseči vso vzhodno in jugovzhodno Evropo ter za to področje ugotoviti značilne razvojne možnosti in sorodne poteze med posameznimi nacionalnimi literaturami.)

Ta program je — za zdaj — prejkone označitev naloge. Večina raziskovalcev opravlja primerjavo dveh literatur še na tradicionalen način (največkrat madžarske in po ene sosednje slovanske). Uspeh je že to, da je komparacija dosegla tak razmah. Naslednji korak se bo bržkone usmeril k sintezi večjih enot. Lepi uspehi madžarske literarnozgodovinske slavistike zadnjih 30 let nam zagotavljajo, da lahko zapujemo v nadaljnjo dejavnost madžarskih delavcev na tem področju.

V Budimpešti, decembra 1974

István Fried
Budimpešta

(Prevedel J. Fličar)

Polemika

»TRDOVRATNO PROTESTNIŠTVO« V. NOVAKA OB ZBORNIKU Š. KUZMIČA

Čprav Novakova »polemika« z uredniki in nekaterimi avtorji prispevkov v Zborniku Štefana Kuzmiča, objavljena v 2. številki 21. letnika JiS, po svoji vsebini in tonu ne sodi med običajne polemične spise, menim, da njegovo pisanje zasluži vsaj kratek odgovor, in to 1.) zavoljo njegove napadalne avtoritativnosti (ki pa nima nobene zveze z njegovim »podedovanim protestništvom«, izpovedanim med vrsticami) ter 2.) zavoljo poskusa omalovaževanja nekaterih dognanj o K. življenju in vplivnosti, ki se sicer zrcali v K. delu.

Kakorkoli bi razumel Novakovo prizadelost in užaljenost, da mu na simpoziju o Š. K. ni bilo moč »reagirati« na »najbolj grobe izpade in napake v nekaterih refe-

ratih« (kot to izjavlja v svojem pisanju), me zelo čudi, da je v svoji žolčni zagnanosti izpustil iz vida dejstvo, da pišemo danes tudi Slovenci letnico 1975 in ne letnico izdaje »Slovenske krajine« ali 1935 — pa je zategadelj zelo tvegano, če ne tudi anahronistično — ko se N. po eni strani »zavzema« za znanstveno resnico (sklicujoč se pri tem celo na svoje avtorstvo 19 enot v bibliografiji o Š. K.), po drugi strani pa posredno ali pavšalno odklanja vse, kar bi morda kdo drugi, izven zanj sprejemljivega kroga, novega ali drugačnega zapisal in dodal k podobi Š. K. Za Novakovo zdajšnje pisanje je dokaj značilno tudi zapoznelo odklanjanje mojega »označevanja prekmurskih ljudi« (ali točneje Ivanocija, Klekla) v Panonskem zborniku, prav tako

pa tudi omemba zamenjave slike Š. Kuharja v isti publikaciji (s čimer, resnici na ljubo, nimam nikakršne zveze, kajti slikovno gradivo so oskrbeli uredniki PZ). Še v redu, če se v svojem obračunavanju N. identificira s predvojno regionalno katoliško publicistiko, nesprejemljiva pa mi je njegova argumentacija, ki očito izhaja iz obrambe njene idejne naravnosti, in to prav v zvezi s Š. K., ki se je s svojim življenjem in delom pogumno zoperstavljal protireformacijskim dejavnostim in vplivom. O tem, kako dosleden je N. ostal sam sebi in kaj je namenil opravičiti s svojo »kritiko«, najbolj prepričljivo govori dejstvo, da je vzel za tarčo svojega napada (v prepričanju, da brani koristi) »naše kulturne in slovstvene zgodovine« — katere, o tem se da logično sklepati) moje uvodne opombe in ne — glavni del referata, češ »v spisu F. Š. ne vidimo (!!) niti 'vizije nacionalne obstojnosti' (44) in ne dokazanega 'zgodovinskega pomena', ker so njegove trditve tako splošne ali oddaljene od naslova, v marsičem pa vprašljive, nejasne ter bi vodilo predaleč, ko bi hoteli (!!) vsako od njih analizirati ali zavrniti«. Kaka sofistična pavšalizacija!

Te skope a vendar avtoritativno zastavljene Novakove »ugotovitve« ostajajo nedorečene in nedokazane. Rad priznam, da je npr. za Novaka in kakega njegovega somišljenika težko sprejemljiva ocena o zgodovinskem pomenu dela Š. K., skrajno problematično in tvegano pa se mi zdi v »splošnost, vprašljivost, nejasnost itd.« zaodevati (ali pa enostavno zamolčati) moje dokumentirane navedbe ali trditve, ki označujejo življenjsko pot, pobude in motive ter vplivnostne dejavnike pri ustvarjalnosti Š. K. Rad priznam celo svoj »greh«,

da me je raziskovanje življenja in dela Š. K. pripeljalo do drugačnih ugotovitev, kot pa jih vsebuje glavni N. spis o Š. K. (»Š. K. prekm. slovenski biblijski prevajalec«). Za ilustracijo tega samo nekaj vzporedb in morda nevšečnih novosti! V 4. poglavju omenjenega spisa N. piše, da je K. osnovno šolo obiskoval v Segedinu (oddaljenem Segedinu, kot pravi on), jaz pa na podlagi preverjenih dokumentov trdim, da je bila to bližnja Radgona. V istem poglavju N. meni, da se je K. prvič poročil še pred prihodom v Šurd, nasprotno pa jaz v opombah svojega prispevka omenjam, da je stopil v zakon po nastopu službe v Šurdu (poročili so ga vizitatorji). Dalje: N. je v dvmih glede tega, ali je K. imel sina ali ne, jaz navajam preverjene podatke o tem. Nemajhna novost je zame in za marsikoga ime »Sartoris« za Kuzmiča, Serpiliusovo pismo, pozivni dokument za Šurd, zapisnik oz. izpoved o fizičnem napadu na Kuzmiča v okolici Šurda itd. itd. Tu je potem še pietistični in nasploh bratislavski vpliv na celotno K. dejavnost, o katerem govorim dokumentirano in nedvosmiselno.

Ob koncu tega bežnega odgovora na N. pisanje o mojem prispevku v Zborniku Š. K. naj opozorim še na eno značilnost njegove koncepcije glede Š. K. V sklepnem stavku svojega »obračuna« se »tolerantno« zavzema za »skupno objavo« (v zvezi s Š. K.), ki bi — sodeč po njegovih pravkar objavljenih fragmentarnih razglabljanjih — morala temeljiti vsaj na ekumenski zasnovi, da bi zadovoljila njegovo ekskluzivno pojmovanje — znanstvene resnice.

Franc Sebjanič
Beograd

KNJIŽNE NOVOSTI SLOVANSKE KNJIŽNICE

Bibliografije

BIBLIOGRAFIJA sovjetskoj bibliografii... LXXIX. — Moskva, 1974. — E 20140/1972

BIBLIOGRAFIJA znanstvenih in strokovnih objav v letu 1973. — Ljubljana: Sklad Borisa Kidriča, 1974. — C 1136/3

HRKALOVIĆ, J.: Katalog retkih srpskih

knjiga 1741—1941. — Beograd, 1971. — C 20220

MOLIÈRE na slovenskem odru: sur la scène slovène: katalog in bibliografija. — Ljubljana, 1975. — D 1195/5

PODMANICKA, A.: Katalóg slovacikálnych kníh vydaných do roku 1918 v knižnici Matice slovenskej. — Martin, 1974. — C 2371/10, 11